

Академічна добро**чесність**:

проблеми дотримання та пріоритети
поширення серед молодих вчених

Дніпро 2017

**Національна академія державного управління при Президентові України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління**

Рада молодих вчених Дніпропетровської області

Сумський державний університет

Дніпропетровська обласна державна адміністрація

**АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ:
ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ
ТА ПРІОРИТЕТИ ПОШИРЕННЯ
СЕРЕД МОЛОДИХ ВЧЕНИХ**

Колективна монографія

**Дніпро
ДРІДУ НАДУ
2017**

*Схвалено до друку вченою радою
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 09/209 від 31.10.2017)*

Рецензенти:

Бородін Є. І., д-р іст. наук, проф., перший заступник директора Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;

Задоя А. О., д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та економічної теорії Університету ім. Альфреда Нобеля.

А 38 **Академічна** доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених : кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. – 169 с.

ISBN 978-617-7139-26-2

Розглядаються основні проблеми, пов'язані з доброчесністю, з якими стикаються учасники освітньо-наукового процесу закладів вищої освіти; визначається роль наукової етики в розвитку успішної кар'єри науковця. Наводяться основні принципи академічної доброчесності, якими мають керуватися молоді вчені; розглядаються національні та міжнародні нормативно-правові засади для утвердження академічної доброчесності в науковому середовищі.

Видання буде корисним усім, хто працює в системі освіти і науки та займається науково-дослідною та техніко-конструкторською діяльністю, зокрема керівникам закладів, науково-педагогічним і науковим працівникам, молодим ученим, аспірантам і докторантам, магістрантам, студентам та всім, хто цікавиться проблемами академічної доброчесності.

УДК 37.013 : : 17.0

ISBN 978-617-7139-26-2

© Сорокіна Н. Г., Артюхов А. Є.,
Дегтярьова І. О. та ін., 2017
© ДРІДУ НАДУ, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

РОЗДІЛ 1 АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ : РОЗВИТОК, ДОТРИМАННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ У СЕРЕДОВИЩІ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ	8
--	---

1.1. Академічна доброчесність як визначальний принцип реалізації проекту «Школа молодого вченого – лідера в науці» (Н. Сорокіна, Р. Безус, Т. Серьогіна)	8
1.2. Академічна доброчесність та наука : спільний рух чи різні шляхи? (А. Артюхов)	19
1.3. Зоряне небо академічної доброчесності (С. Курбатов)	31
<i>Список використаних джерел до розділу 1</i>	42

РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ТЕХНІЧНІ ЧИННИКИ АКАДЕМІЧНОЇ (НЕ)ДОБРОЧЕСНОСТІ	47
---	----

2.1. Синергія науковця та програмних засобів перевірки наукових робіт як вирішальний фактор виявлення проявів академічної недоброчесності (А. Сідлярєнко)	47
2.2. Плагіат: проблеми виявлення та засоби попередження (О. Стрямець)	66
2.3. Авторські права учасників освітнього процесу у закладах вищої освіти (правовий аспект) (Ю. Єпіфанова)	80
2.4. Якісні чинники розвитку високореєтингових наукових журналів (В.Козирєв, Т.Васильєва)	93
<i>Список використаних джерел до розділу 2</i>	112

РОЗДІЛ 3 АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У НАУКОВІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІЙ КАР’ЄРІ.....	118
3.1 Місце наукової етики в розвитку успішної кар’єри науковця (Т. Васильєва, А. Колдовський)	118
3.2. Академічна доброчесність у контексті розвитку Європейського дослідницького простору з перспективи стейкхолдерів (І. Дегтярьова)....	128
3.3. Конструювання системи сприяння академічній доброчесності в реалізації конкурсу проектів молодих учених (Ю. Кращенко, І. Дегтярьова, Г. Толстанова)	140
<i>Список використаних джерел до розділу 3.....</i>	<i>157</i>
ПІСЛЯМОВА	160
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	162
ДОДАТКИ:	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності молодого вченого	164

ПЕРЕДМОВА

Молодіжна політика є набором принципів, цінностей, установок, цілей і дій, які спрямовано на поліпшення якості життя молодих людей. Мета молодіжної політики – створення умов для навчання, можливостей і досвіду, що допомагають і дозволяють молодим людям розвивати знання, навички та компетенції до демократичної участі та суспільної інтеграції, зокрема, й готовності відігравати активну роль як у громадянському суспільстві, так і в економічному розвитку країни¹.

Відповідно до індикаторів молодіжної політики Ради Європи, молоді люди є насамперед ресурсом, а не проблемою для державної чи локальної політики. Саме бачення і ставлення до молоді як до стратегічного ресурсу людського капіталу дає змогу сфокусуватися на пошуку довгострокових рішень, виявленні можливостей і потреб молоді, і, відповідно, розробити таку політику, яка дозволить молодим людям повністю реалізувати свій особистісний і громадянський потенціал, а суспільству – отримати максимальну вигоду від інтелектуального капіталу свого міста, регіону, країни.

Міністерство молоді та спорту України спільно із молодіжними громадськими організаціями, експертами Реанімаційного пакету реформ, Представництва ООН в Україні, Центром підтримки реформ при Кабінеті Міністрів України розробило Дорожню карту реформування молодіжної сфери, реалізація якої дозволить трансформувати молодіжну політику в Україні за європейськими принципами.

Одним із найбільш ключових інструментів реалізації Дорожньої карти є надання молоді сучасної якісної освіти², яка би базувалася на певних цінностях, у тому числі й на такому етичному чиннику, як академічна доброчесність. Освіта й виховання засадничо містять потужний

¹ Навчальний посібник для тренерів у сфері підготовки молодіжних працівників / Міністерство молоді та спорту України, Представництво ООН в Україні, Державний інститут сімейної та молодіжної політики / О. Мурашкевич, І. Сущенко, К. Савчук, О. Юрик – К.: ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2014. – 213 с.

² <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/21390>

етичний і моральний компонент, який полягає у таких проявах, як чесність із самим собою, у суспільних відносинах, зокрема в інституціях освіти, чесність у процесі навчання на усіх етапах свого розвитку та професійної кар'єри та інші. Особлива роль у молодіжному середовищі у цій сфері діяльності належить молодим ученим.

Молоді представники наукового середовища, молоді вчені мають бути авангардом впровадження етичних ідеалів та моральних стандартів в українському освітньому та науковому просторі. Саме на молодих учених покладаємо надію щодо утвердження і поширення високих етичних і моральних ідеалів та належних стандартів доброчесності у процесі навчання й виховання майбутніх поколінь і сьогоднішніх молодих людей як справжніх гідних громадян своєї держави.

Саме на цих ідеях було побудовано Школу молодих учених – лідерів у науці з академічної доброчесності. Школа є одним із традиційних проектів Ради молодих вчених Дніпропетровської області, який реалізується за підтримки обласної державної адміністрації та вищих навчальних закладів і наукових установ регіону. У 2017 р. тематикою Школи стали різні аспекти академічної доброчесності, які увійшли до цього збірника під авторством тренерів та партнерів Школи – таких же молодих учених з різних регіонів нашої країни.

Це видання є збіркою поглядів молодих учених на проблеми дотримання та пріоритети поширення академічної доброчесності серед молодих представників наукового середовища, формування компетенцій молодих вчених з питань академічної доброчесності та впровадження в практику її стандартів, принципи академічної доброчесності, якими мають керуватися молоді вчені. Важливо теж поширювати добрі практики та приклади того, як власне молоді учені своїми діями та ідеями доброчесності трансформують академічний ландшафт України. Тому важливо, що серед авторів цього збірника є і Рада молодих учених при Міністерстві освіти і науки України, які ініціювали, розробили

документально-аналітичну та експертну базу для першого в Україні конкурсу проектів для молодих учених на засадах академічної доброчесності.

Переконаний, роботи авторів цього збірника стануть цікавим внеском у дискусії на тему доброчесної освіти і науки, доброчесної молодіжної політики та студентської етики, що і є запорукою здорового громадянського суспільства та збереження й розвитку інтелектуального капіталу України.

*Заступник начальника управління
молоді і спорту Дніпропетровської
облдержадміністрації, тренер
державної програми «Молодіжний
працівник»*

Владислав Яцук

РОЗДІЛ 1

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ : РОЗВИТОК, ДОТРИМАННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ У СЕРЕДОВИЩІ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

1.1. Академічна доброчесність як визначальний принцип реалізації проекту «Школа молодого вченого – лідера в науці» (Н. Сорокіна, Р. Безус, Т. Серьогіна)

Інформатизація суспільства, стрімкий розвиток технологій та вільний доступ до продуктів інтелектуальної власності полегшують процес використання та поширення інформації. Паралельно з цими позитивними явищами набувають усе більших обертів процеси недобросовісного запозичення, привласнення і використання чужих ідей та думок усіма категоріями вітчизняних вчених, тобто як молодими, так і більш досвідченими. Щоправда, ця проблема притаманна не лише Україні. Так, університети Німеччини мають гарну репутацію, але й там є ряд прикладів недотримання принципів академічної доброчесності [1].

Шляхи подолання проблем, спричинених недотриманням принципів академічної доброчесності, стали в Україні предметом наукових досліджень та обговорення на різних академічних платформах. Утім, результати цих розвідок навряд чи можна вважати вичерпними через складність та неоднорідність проблеми. Подолання академічної нечесності перш за все потребує звернення до гідності людини, до її самоповаги та поваги до інших. Чим вищий рівень взаємоповаги, чесності та довіри у спільноті, тим краще людина здатна вирішити свої завдання. Поступово все більше людей, які працюють у сфері освіти, переконуються, що позитивні зрушення в країні слід починати з себе, із власного робочого місця і ставлення до виконання своїх обов'язків [2, с. 97].

Питання академічної доброчесності та наслідків її недотримання як ніколи є актуальними для України. Адже недопустимою є ситуація, коли

наукові роботи (від курсових до докторських) виконуються на замовлення, студентські роботи передаються від курсу до курсу лише зі зміненими титульними сторінками, у наукових текстах перефразовують чужі думки та видають за власні без посилання на їх справжнього автора, коли метою наукового дослідження є не нове наукове знання, а отримання вченого ступеня, і цей ряд можна продовжити. На жаль, через відсутність культури академічної доброчесності сучасні науковці не вважають переклад з іноземної мови та подання перекладеного тексту як результат власного дослідження академічно недоброчесною поведінкою. І абсолютно неприпустимим є те, що в суспільстві це вважають нормою [3].

На жаль недбале ставлення до публікування академічних текстів стали нормою в українській освіті. Водночас існують два шляхи утворення та дотримання цієї норми – свідомо та несвідомо поведінка. Свідомо поведінка в недотриманні авторства текстів та результатів наукової роботи характеризується використанням результатів роботи інших учених, груп, організацій та презентація їх як власних, при цьому автор розуміє, що така діяльність порушує авторські права та принципи академічної доброчесності. Несвідомо поведінка полягає у відсутності знань та навичок застосування принципів академічної доброчесності. Несвідомо поведінка притаманна вченим, які не мають досвіду в написанні та презентації результатів наукової роботи, тобто переважно молодим вченим.

Наразі в українському суспільстві значна увага приділяється інституційним змінам у сфері вищої освіти. Великі надії дає впровадження Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), який дозволив реалізувати принцип університетської автономії в українських реаліях та розпочав побудову системи протидії академічній недоброчесності на всіх рівнях [4]. Його норми дозволили розпочати побудову системи протидії подальшому поширенню академічного плагіату шляхом чіткої констатації в ст. 6 п. 6 того, що «...виявлення в поданій до захисту дисертації (науковій доповіді) академічного плагіату є підставою для відмови у присудженні

відповідного наукового ступеня. Виявлення академічного плагіату у захищеній дисертації (науковій доповіді) є підставою для скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та видачу відповідного диплома ...» [4]. Основним інструментом стало запровадження ст. 32 п. 3 відповідних цифрових технологій, які дають можливість ідентифікувати наявність та обсяг неправомірно запозиченого чужого матеріалу. У ст. 69 п. 6 введено процедуру обов'язкового оприлюднення тексту дисертації (наукової доповіді) на веб-сайті навчального закладу, у якому створено спецраду, а в ст. 6 п. 6 запроваджено систему дисциплінарних санкцій до навчального закладу, наукового керівника, членів спецрад та офіційних опонентів, що надали позитивні відгуки про наукову роботу, у якій виявлено академічний плагіат [5, с. 23]. У законі обрано правильний і дійовий напрям запобігання порушенням академічної етики – прозорість і підзвітність діяльності ВНЗ. Немає кращих «ліків» від корупції, ніж забезпечення прозорості повноважень, процедур і результатів інституційної діяльності. На рівні університету дотримання засад академічної чесності має стати частиною чіткої інституційної політики, підкріпленої бажанням запровадити нову модель і принципи академічної взаємодії. Кожен університет може підбирати найбільш зручні для нього засоби врегулювання цих питань, формуючи етос академічної чесності та відкритості [6, с. 39].

Значний поштовх у формуванні нової академічної культури, яка базується на довірі, чесності, прозорості, реальному навчанні, справжній науковій роботі, дав Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP), що адмініструється американськими радами з міжнародної освіти та здійснюється за підтримки Міністерства освіти і науки України та Посольства США в Україні. Саме він допомагає розробити адаптований до української системи освіти комплекс процедур та інструментів попередження та протидії академічній нечесності. Упродовж 2016 – 2017 рр. Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP),

організації-партнери, державні інституції та небайдужі громадяни працюють над тим, аби академічна доброчесність з «чужого» поняття перетворилася на щоденно вживаний термін – характеристику якісної освіти та науки. Учасниками Проекту стали 10 ВНЗ України. Вони репрезентують різні регіони (Схід, Захід, Північ та Південь) держави, а також різні напрями підготовки студентів (класичні університети, медичний, гуманітарний, економічний та технічний). Тісна робота з представниками цих університетів (як зі студентами, так і з викладачами, адміністрацією), а також підтримка Посольством США в Україні ідей академічної доброчесності, які озвучувалися в кожному ВНЗ під час гостьових лекцій, семінарів, формальних та неформальних дискусій, дозволили вже в перші місяці роботи Проекту зібрати потужну команду однодумців. Вони виголосили свою готовність впроваджувати зміни на місцях шляхом розробки нових підходів до навчання та викладання, нових механізмів побудови комунікації в університеті тощо. Було організовано низку конференцій, спілкування з журналістами, проводилися інформаційні кампанії в університетах для того, аби вкотре наголосити на важливості чесного здобуття якісної освіти, чого неможливо досягнути обманом, шахрайством чи корупційними махінаціями. Саме так, крок за кроком силами однодумців та партнерів академічну спільноту вдалося переконати: академічній доброчесності бути, і відповідальність за це лежить на кожному громадянину. Цей Проект заклав міцне підґрунтя для подальших змін в академічному середовищі та продемонстрував академічній спільноті, іншим університетам, як спільними зусиллями можна оновлювати систему, приймаючи продуктивні рішення на користь авторитету та якості освіти в університеті [7].

Водночас академічній доброчесності, як складовій частині вищої школи, приділяється, на нашу думку, недостатньо уваги. Академічна доброчесність – одна з найважливіших складових частин вищої школи як соціального інституту. Вона означає, що в процесі навчання чи досліджень

студенти, викладачі та молоді науковці керуються передусім принципами чесності, чесної праці та навчання. Академічна доброчесність – це моральний кодекс та етичні правила цивілізованого наукового та освітнього співтовариства. Поняття академічної доброчесності включає в себе такі цінності, як запобігання шахрайству, фальшуванню та плагіату; підтримка академічних стандартів; чесність і ретельність у дослідженнях та науковому видавництві [3].

Категорія академічної доброчесності характеризується своєю багатовимірністю, що означає поєднання в ній як відповідних фундаментальних цінностей, так і механізмів й інструментів їхнього забезпечення і просування. Вкрай важливим є усвідомлювати потенційні внутрішні та зовнішні чинники, які зумовлюють академічну нечесність, передусім морально-культурні, інституційні та освітньо-виховні. Вивчення і розуміння природи їхнього походження дасть можливість розробити та імплементувати ефективну політику забезпечення академічної доброчесності як національного рівня, так і локального масштабу [8].

Академічна доброчесність стосується не лише якості освіти – вона безпосередньо впливає на те, яку молодь виховує система вищої освіти в країні, які цінності закладаються під час навчання в університеті та яким є «секрет успіху» в суспільстві. Чи це важка і наполеглива праця, яка допомагає досягати успіхів як окремому індивіду, так і країні в цілому, чи це обман, шахрайство та сумнівна спритність, які потім стають нормами суспільних відносин і тягнуть країну на дно [7]. Життя та діяльність, що не відповідають стандартам і традиціям академічної доброчесності, суттєво деформують освітнє середовище, роблять його непрозорим та нездатним надавати супротив зовнішнім тискам, обмежують спроможність до обстоювання власних позицій. Успіх на шляху до подолання цих явищ може бути досягнутий лише за умови ефективної державної молодіжної політики. Однак ефективність цієї політики може бути досягнута лише за умови утвердження в українській академічній спільноті високих морально-

етичних принципів та стандартів і створення дієвих механізмів та процедур, здатних забезпечити їх реалізацію.

Саме з метою створення команд молодих учених, здатних вирішувати актуальні проблеми не тільки Дніпропетровської області, а й України в цілому, з 2007 р. існує проект «Школа молодого вченого – лідера в науці», ініціатором якого був Власов Сергій Федорович, доктор технічних наук, професор, голова ради молодих вчених Дніпропетровської області. Мета цього проекту – підвищення конкурентоспроможності вітчизняної науки через опанування молодими вченими знань з непрофільних напрямів, таких як креативне мислення, командоутворення, проектний менеджмент, менеджмент та маркетинг у науці та ін. У період з 2007 по 2010 р. наповнення теми річного курсу відбувалося ситуативно, зазвичай це було 8 –12 занять на різні теми, а формат проведення був лекційно-семінарський. За результатами п'яти річної роботи було проведено оцінку результатів діяльності школи та визначено першочергові запити молодих учених на знання та навички, що могли б підвищувати їхню ефективність. Саме тому, починаючи з 2011 р., у роботі школи почали застосовуватися тренінговий та проектний підходи.

Перший курс школи 2011 р. мав назву «Школа молодих вчених – лідерів в науці» і складався із 12 занять. Цей курс був покликаний допомогти молодому вченому розвинути лідерські навички, уміння долати конфліктні та стресові ситуації, досягати успіху у своїй професії. Другий курс школи був присвячений актуальній темі: «Школа проектного менеджменту в освітньо-науковій сфері» і проходив з 1 жовтня 2012 р. по 1 березня 2013 р. Його головною метою було навчити молодих учених міста Дніпропетровська та області базовим теоріям проектного менеджменту, стратегічного розвитку та фандрайзингу для того, щоб вони могли успішно складати та реалізовувати свої наукові проекти на практиці. Третій курс цього проекту: «Школа молодих вчених – лідерів у науці. Інтенсивний курс англійської мови для академічних цілей» був націлений

на підвищення молодими вченими мовної компетентності в заповненні документів на міжнародні гранти англійською мовою. У березні – квітні 2016 р. мав місце четвертий курс школи на тему: «Інноваційна педагогічна майстерня», спрямований на поліпшення показників якості освітнього процесу та навчання молодих викладачів сучасним інноваційним технологіям, ефективним методам викладання матеріалу студентам.

Щодо ефективності проведених курсів, то тут можна зазначити, що за станом на 2016 р. 64 % учасників другої та третьої школи молодих учених брали участь у міжнародних проектах, пройшли закордонне стажування. Учасники цих шкіл очолили міжнародні відділи та стали заступниками деканів з міжнародної роботи, фактично вони були драйверами змін у підходах до міжнародного співробітництва університетів Дніпропетровської області.

Ураховуючи досвід міжнародної співпраці, результати попередніх шкіл молодих учених, за комунікацією із Міністерством освіти і науки України, Радою молодих вчених Дніпропетровської області у 2017 р. визначено тему проведення школи: розвиток академічної доброчесності в Україні. Мета школи «Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених» – формування компетенцій молодих учених з питань академічної доброчесності та впровадження в практику її стандартів. З березня по квітень 2017 р. на базі різних ВНЗ м. Дніпра пройшли очні сесії школи, у яких взяли участь близько 40 молодих науковців ВНЗ Дніпропетровської області, що були обрані на конкурсній основі за результатами поданих мотиваційних заявок. У межах трьох очних сесій, кожна з яких тривала два дні, обговорено багато болючих питань, пов'язаних з академічною доброчесністю.

Зокрема, перша сесія школи була присвячена науковій етиці у розвитку академічної кар'єри молодого вченого. Учасники мали змогу прослухати дискусійну лекцію начальника Центру науково-технічної та економічної інформації Сумського державного університету Артема

Артюхова та взяти участь у рольових іграх на цю тематику. В межах тренінгу з'ясовані основні причини академічної недоброчесності та розкриті її найпоширеніші прояви. Аудиторія завзято та жваво обговорювала тему лекції, ділилася власним досвідом.

На наступній сесії школи розглядалися питання плагіату та авторських прав учасників освітнього процесу ВНЗ. Директор компанії «Плагіат» – Олександр Стрянець провів практичний тренінг, який стосувався проблем виявлення та засобів попередження плагіату. Надзвичайно цікавою та корисною виявилася практична частина цього тренінгу, у якій усім учасникам було надано можливість безкоштовно перевірити три будь-яких тексти на наявність у них плагіату. Проведена перевірка показала доволі високий рівень автентичності текстів учасників школи, що свідчить про їх високий етичний рівень. Сесію продовжила Юлія Єпіфанова – доцент Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, яка проводила інформаційну бесіду щодо авторських прав учасників освітнього процесу ВНЗ. На цій зустрічі з'ясовано основні проблеми у сфері авторських прав та розглянуто, на підставі чого та з якого моменту вони виникають. У ході тренінгу стало зрозуміло, що основною проблемою порушення авторських прав є саме непоінформованість з цього питання та нерозвинута система стимулювання наукової творчості у ВНЗ.

Заключну сесію школи розпочав Володимир Сазик – доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, засновник сайту «Освітні Тренди», який провів майстер-клас на тему: «Сучасні стандарти академічного письма: вимоги провідних університетів та видавництв». У межах майстер-класу було описано структуру наукової статті за моделлю пісочного годинника IMRaD, яка викликала неабиякий інтерес в учасників школи. Також надані практичні поради щодо написання якісної статті за міжнародними стандартами. Наприкінці заняття всі учасники погодилися з думкою тренера, що курси

академічного письма повинні бути обов'язковими в навчальній програмі будь-якого ВНЗ України та починатися вже з першого курсу навчання. Майстер-клас виявився дуже корисним та викликав у багатьох учасників бажання створити нову якісну статтю та знайти свою дослідницьку нішу у відповідній сфері знань. Тренером другого дня останньої сесії був Арсен Келічавий – доцент кафедри політичної економії КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, виконавчий директор ГО «Освітні Тренди», який провів з учасниками дуже цікаву симуляційну гру на тему: «Академічна доброчесність у діяльності університету». Протягом усієї гри учасники працювали в командах, кожній з яких порадили обрати собі певні ролі, а саме: експертів МОН, ректорату, професорсько-викладацького складу та студентів. Учасникам запропоновано декілька ситуацій, у яких порушено норми академічної доброчесності. Командам необхідно було розв'язати спірні питання та розробити рекомендації щодо їх вирішення залежно від тих ролей, які вони обрали. Загалом симуляційна гра пройшла дуже плідно та цікаво, а порушені проблеми жваво обговорювалися в командах.

Головним результатом Школи молодого вченого – 2017 р. стало створення Кодексу академічної доброчесності молодого ученого (додаток 1). Цей кодекс визначає загальні моральні принципи та правила професійної етики наукової молоді, осіб, які працюють у системі освіти і науки та займаються науково-дослідною та дослідно-конструкторською діяльністю. На основі набутого досвіду після очних сесій та в процесі проведення учасниками школи WorkShops у своїх ВНЗ в основу кодексу покладено 10 базових принципів академічної доброчесності, якими мають керуватися молоді вчені:

- 1) чесність і порядність;
- 2) верховенство права;
- 3) відповідальність та дотримання авторських прав;
- 4) взаємоповага;
- 5) толерантність та недискримінація;

- 6) прозорість та доступність;
- 7) академічна грамотність;
- 8) орієнтація на якість;
- 9) партнерство та взаємодопомога;
- 10) імперативність академічної доброчесності.

У процесі створення та обговорення кодексу всі учасники погодилися з думкою, що чесність і порядність є основою науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності молодого вченого. Доброчесні відносини передбачають нетерпимість та несприйняття будь-яких корупційних проявів. Принцип чесності перед самим собою виявляється у неприпустимості жодних форм обману, наукового шахрайства, плагіату або інших форм нечесної поведінки, які негативно впливають на якість наукової діяльності та її іміджу на всіх етапах розвитку кар'єри науковця (додаток 1, п. 2.1). Усі дії чи бездіяльність молодого вченого щодо дотримання принципів академічної доброчесності мають розглядатися лише з позиції права та відповідності до норм і процедур у вищому навчальному закладі чи науковій установі (додаток 1, п. 2.2).

Кодекс закликає усіх учасників наукового процесу до відповідальності за свої судження і заяви, викладені письмово або усно, за вчинки та порушення авторських прав. Бути відповідальним – означає забезпечувати високу якість наукових досліджень на всіх етапах їх здійснення – від ідеї до оприлюднення результатів (додаток 1, п. 2.3). Молоді вчені також мають утверджувати і дотримуватися принципу толерантності у своїй професійній діяльності. Слід визнавати, поважати й цінувати різноманіття наук, сфер дослідницьких інтересів, наукових поглядів та ідей, дослідницьких принципів і методів (додаток 1, п. 2.5). У кодексі також акцентовано увагу, що молодий учений передусім повинен орієнтуватися на якість у своїй діяльності на противагу вимогам щодо кількісних характеристик роботи науковця (додаток 1, п. 2.8).

Але варто погодитися з думкою багатьох учених, що для розвитку й укорінення академічної чесності недостатньо просто вірити в фундаментальні цінності. Переведення цінностей зі слів у дії вимагає самовіддачі, рішучості і сміливості. Досягнення високих моральних стандартів залежить від того, наскільки ми всі будемо їх дотримуватися. Головною метою нашого кодексу насамперед є намір створити певні орієнтири для морального самоконтролю молодих учених та осіб, причетних до наукової діяльності, а не визначення системи покарання членів академічної спільноти. А. Мельниченко зазначає, що «... ухвалення будь-якого найдосконалішого кодексу честі не гарантує його дотримання усіма членами академічної спільноти. Лише постійні зусилля з підтримання атмосфери, де панують високі моральні стандарти, а навчальні і наукові практики відповідають кращим світовим зразкам, дозволять зробити цей інструмент інституціонально вкоріненим. А життя, у свою чергу, змусить до його активного розвитку і постійного вдосконалення» [9, с. 179].

Етичні кодекси, як і будь-які інші інструменти забезпечення академічної доброчесності, не можуть гарантувати вирішення усіх проблем, пов'язаних з неетичною поведінкою в освіті. Перш за все вони покликані звести в один комплекс неписані правила та норми поведінки, щоб поліпшити обізнаність академічної спільноти та унормувати процедури розгляду різних академічних переступів. Етичні кодекси навряд чи здатні самотужки забезпечити дотримання етичних принципів та вирішити проблему академічної недоброчесності, адже вона походить від кількох глибших криз українського суспільства в цілому та вищої освіти в Україні зокрема [10].

Тому слід наголосити на тому, що наш кодекс є декларацією намірів, які мають виконуватися добровільно, і ми впевнені, що разом зможемо створити атмосферу довіри в науковому середовищі, яка сприятиме

співпраці та вільному продукуванню нових ідей, підкреслить важливість академічної чесності серед учасників наукового процесу.

1.2. Академічна доброчесність та наука : спільний рух чи різні шляхи? (А. Артюхов)

В умовах децентралізації освіти дотримання академічної доброчесності надає навчальному закладу конкурентну перевагу на ринку освітніх послуг, оскільки забезпечує йому реноме відповідального суб'єкта в цій сфері діяльності. Це питання ділової репутації, іміджеве питання. У всьому цивілізованому світі академічна доброчесність і ставлення до неї в університеті є важливим маркером для фінансових донорів і грантодавців. Від цього залежить перспектива їх подальшої співпраці з навчальним закладом.

В умовах сучасного стану університетської освіти України принципи академічної доброчесності або сприймаються як щось абстрактне, модне, про що часто згадують, але не застосовують, або, у кращому випадку, як підстава заборонити студентам і викладачам безконтрольно і безвідповідально використовувати чужі думки, видаючи їх за свої, і визначити порядок покарання за плагіат і списування. У цьому розумінні академічна доброчесність зводиться до правил роботи з інформацією. Таке розуміння проблеми занадто вузьке, оскільки суть її вирішення полягає, насамперед, у світоглядно-ціннісній площині [11]. Основною причиною академічної недоброчесності у вітчизняній вищій школі є те, що члени академічної спільноти не мають стандарту академічної поведінки, не має також і межі неприйнятної академічної поведінки.

Утвердження принципів академічної доброчесності є доволі непростим процесом, який передбачає не лише окреслення, фіксацію, але й свідоме та вільне прийняття цих принципів усіма членами академічної спільноти. Наявність доброї волі, просвітницького ентузіазму, впевненості

у своїй правоті в адептів академічної доброчесності, у поєднанні із сучасними інформаційними технологіями, дозволяють прискорити цей процес у часі та розширювати коло ідейних прихильників цих принципів.

Публічне прийняття принципів академічної доброчесності має стати прикладом позитивної зміни суспільної свідомості та важливим кроком до системного запровадження високих стандартів навчальної та науково-дослідної діяльності в освітніх закладах України [12].

Кожна інституція використовує певний набір універсальних норм, нерідко розширюючи його позиціями, що походять з її власного досвіду. Публікація «Етична поведінка учасників освітнього процесу» [13], яку ґрунтовно проаналізував у своїй роботі «Деякі рекомендації щодо впровадження етичних кодексів в українських вищих навчальних закладах» Є. Стадний [10], вдало об'єднала ідеї багатьох міжнародних документів, які так чи інакше окреслювали поняття етичних принципів у вищій освіті:

- integrity – суцільна відданість індивідів та всієї інституції моральним принципам та стандартам, які створюють бар'єр для недоброчесності;
- чесність – систематичне уникнення шахрайства, обману, крадіжок та будь-якої безчесної поведінки;
- правда – необмежене прагнення до істини, вільне та відкрите поширення знань та їх удосконалення (збагачення);
- прозорість – доступність та відкритість інформації, правил, планів, процесів та дій, які передбачають, що працівники університету зобов'язані діяти відкрито, передбачувано та зрозуміло задля просування власної підзвітності та залученості учасників освітнього процесу;
- повага до інших – повага до гідності інших, їхнього фізичного та психічного здоров'я, на благо колегіальності та співпраці з іншими учасниками освітнього процесу;

- довіра – усі учасники освітнього процесу мають впевненість в чесності та integrity один одного та можуть покластись один на одного;
- підзвітність – учасники освітнього процесу належним чином використовують делеговані їм повноваження;
- справедливість – неупереджене, однакове ставлення до всіх учасників освітнього процесу, позбавлене дискримінації та нечесності;
- рівність та соціальна справедливість – рівний доступ до освіти незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального, національного походження, стану здоров'я, інвалідності;
- демократичне управління – управління системою вищої освіти та університетом повинні базуватися на залученні усіх відповідних учасників освітнього процесу та етичному виконанні своїх повноважень керівництвом на різних ланках;
- якісна освіта – усі учасники віддані ідеї досягнення найвищої можливої якості освіти;
- самовдосконалення та вдосконалення системи – учасники освітнього процесу визнають важливість та докладають максимальних зусиль для постійного вдосконалення освітньої системи, зокрема шляхом власного професійного розвитку;
- інституційна автономія – визнання потреби у відповідній самостійності університетів задля уникнення надмірного централізованого політичного контролю за освітньою системою;
- міжнародна співпраця – усі учасники освітнього процесу визнають важливість міжнародної колаборації в освіті.

Феномен академічної недоброчесності є багатограним та може набувати різних проявів. У його основі лежить умисне порушення загальноприйнятих в академічному середовищі моральних і правових норм, зазвичай з метою отримання певних переваг. У будь-якому разі

поширеність таких проявів завдає нищівного удару по якості освіти та якості наукових досліджень, перетворюючи їх на протилежні феномени – дипломовану псевдоосвіту та небезпечну псевдонауку.

Прояви академічної недоброчесності можна розділити на дві групи: недоброчесність в освітній діяльності та недоброчесність у науковій діяльності. Проте такий поділ є доволі умовним, адже в сучасних умовах освітня діяльність нерозривно пов'язана з науковою. Нижче зроблено спробу навести основні форми проявів академічної недоброчесності (за результатами аналізу робіт авторів [14 –22]).

Найпоширенішим проявом академічної недоброчесності, безперечно, є *плагіат*, тобто навмисне чи усвідомлене оприлюднення (опублікування), повністю або частково чужого твору (тексту або ідей) під іменем особи, яка не є автором цього твору, без належного оформлення посилань. Плагіат може мати місце як при виконанні навчальних завдань, так і в науковій діяльності. Іноді трапляється й таке явище, як *self-plagiarism* або «*recycling fraud*», який передбачає використання власних попередніх праць автора в іншому контексті, без посилань на те, що такий текст уже був раніше використаний або опублікований.

Списування відповідей у іншої особи під час складання будь-якого виду підсумкового або поточного контролю (іспиту, тесту тощо) є проявом недоброчесності, який має стосунок здебільшого до освітнього процесу.

Придбання в інших осіб чи організацій з наступним поданням як власних результатів навчальної та наукової діяльності (звітів, рефератів, контрольних, розрахункових, курсових, дипломних та магістерських робіт, есе, статей, монографій, навчальних посібників тощо) є напевно сьогодні одним із найпоширеніших проявів недоброчесності поряд із плагіатом.

Цілу групу проявів академічної недоброчесності можна назвати академічним шахрайством, *cheating*, яке може набувати таких форм:

– *підтасовування, фальсифікація пунктів бібліографії* зазвичай виявляється у формі посилання на джерела, які не використовувалися в роботі;

– *підтасовування, фальсифікація самих результатів наукових досліджень*, тобто подання емпіричних даних, які відрізняються від дійсно отриманих з метою підтвердження власних теоретичних побудов;

– *симуляція погіршення стану здоров'я, хвороби з метою уникнення контрольних заходів* є проявом недоброчесності, який часто підкріплюється фіктивними лікарськими довідками, отриманими незаконним способом.

Із розвитком інформаційних технологій, мінітюаризацією електронних пристроїв такий поширений до цього часу прояв недоброчесності, як використання під час контрольних заходів (іспиту, тесту, контрольної роботи тощо) заборонених допоміжних матеріалів (*шпаргалок, конспектів тощо*) поступово змінюється на використання під час контрольних заходів заборонених технічних засобів (*мікронавушників, телефонів, смартфонів, планшетів тощо*).

До шахрайства також належить *підробка підписів в офіційних документах (залікових книжках, актах, звітах, угодах тощо)*.

Існує ще декілька способів академічного шахрайства, поширених серед осіб, що здобувають освіту, а саме: *проходження процедур контролю знань підставними особами; здавання або репрезентація різними особами робіт з однаковим змістом як результату навчальної чи наукової діяльності; написання не своїх варіантів завдань на контрольних заходах; використання системи прихованих сигналів (звукових, жестових та ін.) під час виконання групових контрольних заходів, тестів тощо з однаковими варіантами; отримання несанкціонованої допомоги під час виконання тих завдань, які передбачають самостійне виконання*.

Фабрикація даних або результатів, тобто отримання або оприлюднення результатів досліджень без проведення самого дослідження

(експерименту, вимірювань тощо), найчастіше характерна під час здійснення наукової (читай - псевдонаукової) діяльності.

Наявність окремих норм та вимог щодо обов'язковості оцінювання наукових доробків з боку представників наукової спільноти спричиняє появу такої форми не доброчесності, як *надання відгуків або рецензій на наукові або навчальні роботи без належного проведення їх експертизи*.

Недобросовісна конкуренція між особами, що здобувають освіту, або поміж науковцями іноді призводить до такого феномену, як *завдання шкоди, псування, саботаж навчальної або дослідницької роботи інших осіб (псування, знищення цифрових файлів, паперових матеріалів тощо)*.

Імітація наукової та освітньої діяльності часто пов'язана з таким проявом нечесності, як *включення до списку авторів наукових, навчальних видань або виконавців проекту осіб, які не брали участь у підготовці (написанні) та в отриманні наукових результатів*. Часто такі дії стають «узвичаєною традицією» у вітчизняних ВНЗ та академічних інститутах, коли до списку виконавців «автоматично» включають керівників наукових та навчальних установ, підрозділів, керівників дипломних робіт, магістерських та докторських дисертацій.

Такий прояв, як *отримання або пропонування неправомірних винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг у навчальній, дослідницькій чи трудовій діяльності (корупція, хабарництво)*, може бути характерним на будь-якому рівні функціонування освітньо-наукової системи: від корупційних діянь на найвищому рівні під час розподілу бюджетного фінансування до «звичайного» оплаченого отримання оцінок за заліки, іспити. До проявів такого штибу варто віднести також *використання родинних або службових зв'язків для отримання позитивної або вищої оцінки під час складання будь-якого виду підсумкового контролю або переваг у науковій роботі*.

Кримінальний відтінок має і така форма недоброчесності, як *використання шантажу чи підкупу в навчальній та науковій діяльності*.

Частина з перерахованих вище проявів академічної недоброчесності може бути поєднана в групу, яку можна назвати «несанкціонована співпраця», яка крім всього передбачає надання допомоги для здійснення акту академічної нечесності – навмисна чи усвідомлена допомога або спроба допомоги іншому вчинити акт академічної нечесності.

Серед інших проявів академічної недоброчесності зазначимо такі:

- *примусові благодійні внески та примусова праця* – примушування студентів сплачувати гроші чи виконувати певну роботу під загрозою зумисно завдати шкоди інтересам та правам студента у навчанні, побуті чи інших питаннях;

- *конфлікт інтересів* – реальна та потенційна суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй повноважень. У випадку з потенційною суперечністю мова йде про випадки, коли відповідач завчасне не попередив осіб, залежних від результатів прийнятого рішення, про наявність такої суперечності;

- *непотизм та перевищення повноважень* – використання родинних зв'язків чи службового становища для отримання переваг у навчальній, позанавчальній, науковій чи адміністративній сфері.

Як підсумок слід зазначити, що замовчування або приховування дій, які можуть бути витлумачені як академічна недоброчесність, саме по собі вже є проявом академічної недоброчесності.

Однією зі стратегій, які застосовуються для того, щоб проілюструвати нашим студентам важливість дотримання принципів академічної доброчесності, є презентація коротких розповідей, так званих віньєток. Ці історії дозволяють нам замислитися над прикладами академічної недоброчесності, а також розглянути їх із різних кутів зору. Не завжди зрозуміло, чого саме вимагає робота із доброчесністю та як діяти із

конкретним проявом нечесності. Ключем до розуміння цих віньєток є те, що насправді існує багато різних поглядів, які мають зацікавлені сторони, коли постає проблема прийняття рішення стосовно того, як поводитися в тій чи іншій ситуації. Які недоліки та переваги кожної з альтернатив, що обговорюються? Які культури презентують зацікавлені сторони? Як визначити, яка культура «перемагає» у кінці і як кожне з рішень вплине на майбутнє рішення?

Нижче наведено зразки таких віньєток (віньєтки люб'язно надані представниками університету Ферфілд (США) Девідом Шмідтом та Кетрін Нантц у межах зустрічі партнерів Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні SAIUP [23] у травні 2016 р.).

«Ви відкриваєте електронну пошту і бачите оголошення ректора вашого університету про те, що ваш заклад тепер підтримує новий кодекс доброчесності. Він зобов'язує, щоб студенти доповідали, якщо вони підозрюють інших студентів у списуванні чи будь-якому порушенні кодексу. Викладачі вирішили негайно запланувати новий формат іспитів: вони приходять на іспит, роздають завдання і залишають аудиторію. Студенти в цей час можуть записувати будь-які порушення правил доброчесності з боку інших студентів. Як Ви вважаєте, новий кодекс доброчесності – це хороша ідея?»

Слід зазначити, що процедурою опитування не передбачено варіанти відповідей.

Власні варіанти відповідей студентів (опитування проводилось у Сумському державному університеті в межах дисципліни «Організація наукової діяльності») такі:

- 39 % – кодекс доброчесності – це однозначно безглузда ідея;
- 20 % – хороша ідея;
- 20 % – це не дуже хороша ідея;
- 15 % – ідея хороша, але в нашій країні вона буде не ефективною;

– 6 % – хороша ідея, потрібно поступово ставати на шлях до академічної доброчесності.

«Студентка відвідувала групі заняття з рештою своїх одногрупників, аби виконати домашню роботу з економіки. Її викладач виокремив деякі проблемні моменти в останньому розділі курсу і попросив студентів попрацювати над ними. Один студент з групи завантажив з мережі Інтернет інструкцію з готовими рішеннями завдань і сказав, що скопіює відповіді з інструкції. Інші студенти в групі вирішили зробити так само. Як ви вважаєте, що в цій ситуації повинна зробити студентка?»

Відповіді студентів:

– 58 % – студентка має зробити завдання самостійно;
– 21 % – студентка повинна вчинити як усі, не бути «білою вороною»;

– 17 % важливо знати мету навчання: якщо для «оцінки», то можна скопіювати, але якщо ж для знань, то студентка має сама все виконати;

– 5 % – студентка повинна вивчити матеріал і «здати» своїх одногрупників.

Водночас, без виховання чесної поведінки викладача неможливо побудувати ефективний діалог зі студентами на шляху до побудови «чесного» навчання. Автори пропонують застосування для викладачів рольових ігор. Рольова гра – це особливий вид навчання за допомогою кейсів, що полягає у моделюванні конкретної ситуації, у якій кожен зі студентів виконує певну роль, спонтанно поводячись чи висловлюючись таким чином, як, на їхню думку, у цій ситуації повелася б «дійова особа», яку вони «грають». Рольові ігри відрізняються від інших вправ, які застосовують у навчанні за допомогою кейсів тим, що студенти одразу «на місці» отримують досвід. Студенти беруть на себе ці ролі та виконують їх, тоді як у навчанні за допомогою кейсів вони лише читають про ситуацію

та свою роль. Однією з причин, чому рольові ігри спрацьовують як метод навчання, є те, що студенти можуть уявити себе на чийсь місці, що дозволяє їм здобути знання одразу у двох сферах – в одній, у якій залучені емоції та цінності, та в іншій, когнітивній, яка відповідає за аналіз досвіду.

Наведемо приклад рольової гри «Виявлений плагіат», яка надана представниками університету Ферфілд (США) Девідом Шмідтом та Кетрін Нантц у межах зустрічі партнерів Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні SAIUP у жовтні 2016 р.

Викладач 1 та викладач 2 працюють у команді, разом викладають академічний курс. Під час оцінювання підсумкового курсового письмового завдання обидва викладачі виявили плагіат у роботі одного з кращих студентів. Значні частини тексту були слово в слово скопійовані з інших книг без зазначення джерел цитування. В установі, у якій працюють викладачі, діє кодекс академічної доброчесності, у якому передбачені негайні та суворі дисциплінарні дії з метою покарання за застосування плагіату, у тому числі поставивши студенту незадовільну оцінку.

Викладач 1: *ви повністю підтримуєте кодекс академічної доброчесності, який діє у вашій установі. Хоча ви і дуже засмучені, що цей приклад плагіатування стосується одного із ваших кращих студентів, ви розумієте, що дія кодексу універсальна, без будь-яких «особливих випадків». Ви вірите, що цей студент зробив помилку через те, що не розумів, як правильно потрібно цитувати та використовувати джерела згідно з вимогами, але готові поставити йому незадовільну оцінку, оскільки змушені дотримуватися лінії поведінки університету.*

Викладач 2: *ви вважаєте, що кодекс не є правильним шляхом досягнення академічної доброчесності, оскільки він є надто каральним у самому підході. Ситуація, яка сталася з одним із ваших кращих студентів, лише підсилила правильність ваших поглядів – ви вважаєте, що не потрібно приймати жодних заходів проти цього студента, насамперед тому, що плагіат є дуже поширеним явищем серед студентів,*

і ви думаєте, що цей студент зробив помилку, бо недостатньо добре розумів вимоги до цитування та посилання на використані джерела.

Інструкції: *будь ласка, підготуйтеся до ролі викладача, який розмовляє зі своїм колегою про те, як правильно вчинити в цьому випадку порушення академічної доброчесності. Вам не потрібно грати, як на сцені, а радше, розуміючи ситуацію з позиції викладача, дотримуватися чіткої стратегії переконання вашого колеги в тому, що саме ваш підхід до вирішення цієї проблеми є доцільним. Намагайтеся поставити себе на місце цієї діючої особи та якомога краще зіграти свою роль у цій дискусії. Щоб краще підготуватися до цієї ролі, зробіть для себе примітки, даючи відповіді на такі запитання:*

1. Зміст повідомлення: *що мені потрібно сказати, щоб переконати мого колегу?*

2. Залучені емоції та цінності: *які емоції та цінності я мав би виразити в цій ситуації?*

3. Стратегія: *зважаючи на зміст повідомлення, емоції та цінності, які аргументи я можу навести, щоб переконати мого колегу?*

Інструкції для спостерігачів: *ваша роль є дуже важливою, ви маєте спостерігати за діалогом між цими викладачами, щоб зрозуміти, яких поглядів кожен із них дотримується, які емоції та цінності вони намагаються виразити. Від вас не очікується визначити, хто виграє цю дискусію чи дебати. Ви радше повинні підсумувати позиції сторін та пояснити, які важливі теми обговорювалися.*

Щоб підготуватися до спостереження за цією рольовою грою, зробіть примітки стосовно того, що ви очікуєте почути у таких категоріях:

1. Зміст повідомлення: *обмін якою важливою інформацією відбувся, коли кожна з осіб висловлювала свої аргументи?*

2. Залучені емоції та цінності: *які емоції та цінності виражала кожна особа під час цієї дискусії?*

3. Стратегія: які важливі стратегії були застосовані учасниками під час їхньої спроби вирішити цю проблему?

Отже, студенти та молоді вчені, які списують та обманюють під час навчання, насправді не використовують свого потенціалу на повну, і таким чином завдають шкоди собі як науковцям та своїм майбутнім роботодавцям. Хоча це здається зовсім очевидним, варто наголосити, що створення культури, яка б прищеплювала у студентів та молодих учених академічну доброчесність та небажання шукати легших шляхів, що обмежують їх навчання, вимагає значних зусиль та неабиякої відваги.

Основна мета всіх наведених вище заходів полягає в тому, щоб упевнитися, що культура академічної доброчесності починає входити в життя університету чи наукової установи. Це означає, що особи, які приймають рішення на всіх рівнях – від студентів, які виконують письмові чи домашні роботи до ректорів та інших працівників, які керують бюджетами та наймають на роботу працівників – роблять це чесно. Складність завдання полягає у створенні цієї культури, яка допомагає, по-перше, просвітити всю спільноту університету стосовно значення академічної доброчесності, та, по-друге, переконати людей у її важливості для роботи університету [24].

Основне завдання просвітницької діяльності з поширення принципів академічної доброчесності полягає не у викоріненні всього обманювання в університеті. Це було б майже неможливо, і викликало б відчуття неспроможності виконати це завдання. Основне завдання полягає у створенні культури для спільнот, що вбачають чесність та доброчесність як фундаментальні цінності, які визначають те, як ми навчаємо, вчимося та здійснюємо свою наукову діяльність.

Що ж ми отримаємо, якщо створимо таку культуру, яка культивуватиме та плекатиме академічну доброчесність? Студенти та члени професорсько-викладацького складу отримають підтримку інституційних структур. Процеси, які відбуваються, часто розглядаються

та оновлюються. Працедавці знають, що оцінки та робота студента є адекватним відображенням навчального процесу. Суспільство отримає користь від знань, які дає система освіти. Якість результатів наукової діяльності значно підвищиться та стане конкурентоспроможною на світовому ринку розробок і послуг.

Маленькими кроками до великої мети – головна мудрість, якої повинен дотримуватися учасник освітнього процесу та науковець усе своє життя, обираючи шлях академічної доброчесності. Вирішувати глобальну проблему необхідно глобально, але починати треба із найменшого, із самого себе. Змінювати когось – даремна і невдячна справа, змінити себе – кожному під силу. Якщо кожен учений викорінить у собі звичку йти легким, але незаконним шляхом досягнення високих наукових результатів, виховає непримиренність до брехні, у тому числі до власної, академічна недоброчесність втратить масовість і матиме лише поодинокі прояви.

1.3. Зоряне небо академічної доброчесності (С. Курбатов)

Колись творець однієї з найдосконаліших гносеологічних систем європейської філософії Іммануїл Кант афористично висловився з приводу того, що бентежить його раціональну натуру: «Дві речі наповнюють нашу душу завжди новим і все більш сильним подивом і благоговінням, чим частіше і триваліше ми міркуємо про них, – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені» [25]. І дійсно, моральний закон – це щось надто неприродне і водночас дуже людське, культурне, духовне. Виглядає так, начебто хтось вищий відкрив людині ці етичні максими, які суперечать егоїстичному праву сильного та вносять до нашого світогляду поняття про добро, справедливість, милосердя. Потрібна була якась надзвичайна легітимація, щоб запровадити моральні норми та правила та відкрити людині таємничий космос нескінченного етичного самовдосконалення.

Мабуть тому у стародавньому світі отримання етичних норм поведінки, морального закону вважалось найвищим даром богів та фактично початком історичного розвитку, переходом на справді культурний рівень існування. Це відображено у міфології та релігійних вченнях. Так, у Вавілонії могутній цар Хаммурапі отримує закони безпосередньо з рук бога Мардука, а у ветхозавітній традиції сам Ягве відкриває Мойсею 10 Заповідей на горі Сінай через 50 днів після того, як євреї покинули Єгипет. Апеляція до надприродних сил, які втручаються в життя людини, задаючи певний вектор соціального та культурного існування, – це певна універсальна міфологема, яка водночас може цілком бути витлумаченою в контексті раціональних філософських підходів.

Не випадково, що німецький філософ Іммануїл Кант використовує моральний аргумент як головний доказ буття Божого. Він вважав, що на відміну від інших теоретичних доказів буття Бога, які мають абстрактний характер, саме в межах моралі та практичного розуму можна переконливо довести необхідність існування творця. Віра у вічне життя та небажання вчиняти гріхи як те, що може завадити його досягненню, спонукають людину дотримуватись етичних норм та правил, прислухатися до голосу совісті як відбутку абсолютного в людській душі, формують у неї почуття обов'язку [26]. Певна надприродна санкція стримує людські пристрасті, вносячи нормативне розуміння добра та зла, їх драматичне та універсальне протистояння.

Афоризм людина людині вовк (*Homo Homini Lupus Est*), який належить давньоримському письменнику Плавту [27], фіксує стан існування людей, не обмежених моральними нормами, їх перебування в так званому природному стані. Чи можлива за таких умов ефективна взаємодія, координація зусиль задля досягнення поставленої мети, чи припустимі взаємні розуміння та повага, співчуття та милосердя? Звичайно, ні. Тому етичні норми є своєрідними принципами виживання певної соціальної спільноти, запорукою її вдосконалення та розвитку, а

також інструментом подолання хаосу універсальної ворожнечі. І тут їм майже немає реальних альтернатив, адже гіпертрофований егоїзм, який усюди бачить лише свої, обмежені та прагматичні інтереси, як важка хвороба підточує здатність до солідарності та співіснування та веде будь-яку спільноту до занепаду, а може й навіть до загибелі. Тому можна сказати, що виживання як певного суспільства, так і людства загалом залежить від того, чи усвідомлює спільнота це фундаментальне значення етичних цінностей, чи надихають вони трансцендентною безмежністю власної благодаті – так само, як наше естетичне споглядання надихає зоряне небо.

За спостереженнями Бьорна Вітрока та Шелдона Розенблатта, університет є найстарішою соціальною інституцією європейської цивілізації після християнської церкви [28]. «Ми любимо університет, поки він, як інституція, втілює ідею. Університет, незважаючи на всі його вади, став її притулком. Він дає почуття віри в духовне життя суспільства. Студентам і викладачам не потрібно дивитись на університет як на випадкову державну інституцію, чи просто школу, чи механізм видачі дипломів: їм треба стати складовою частиною університетської ідеї – цієї західноєвропейської, наднаціональної, елліно-германської ідеї» – підкреслює німецький філософ Карл Ясперс [29, с. 162]. «Фундаментальною цінністю академічних інституцій є правда, тому першочергове завдання академічної спільноти – дотримуватися її в процесі дослідження та поширювати в процесі навчання» – наголошує американський дослідник Джон Кекес [30, р. 565]. Ця відданість ідеї та правді є універсальним принципом існування університету як інституту та відповідної академічної спільноти.

Якщо проаналізувати історичну динаміку, то можемо помітити, що після епохи Просвітництва (яка, до речі, парадоксально збіглася із занепадом університетської освіти) університет не лише відроджується, а фактично перебирає на себе деякі світоглядні функції церкви, а храм Божий у свідомості пересічного громадянина певною мірою поступається

місцем храму науки, знання, академічної свободи. Навряд чи університет впорався б з цією високою місією вже впродовж майже двох століть, аби не спирався на могутнє етичне підґрунтя, яке визначає та обумовлює унікальну сталість існування цього соціального інституту. Тому поширення неетичних підходів та практик в університетському середовищі виглядає як цілком реальна загроза його інституційному існуванню. Цю тезу вдало артикулює один із провідних сучасних експертів у галузі університетської освіти Філіп Альтбах: «Корупція та відповідні етичні проблеми становлять безпрецедентну загрозу для університету. Втрата вищою освітою об'єктивності, чесності та високих етичних стандартів знищує головний аргумент для її суспільної підтримки. Зростання кількості поганих яблук у діжці несе загрозу для існування усієї системи» [31, р. 3]. Таким чином, етичні виміри університетського життя стають запорукою його інституційного виживання.

Що лежить в основі цього фундаментального етичного підґрунтя університетського життя? Як на мене, це принципи академічної доброчесності як такий собі моральний імператив виживання університетської спільноти, доведений та перевірений багатовіковою історією її існування. Нехтування цими принципами може призвести до загибелі університету як соціальної інституції, його розчинення у мутних хвилях комерціалізації та гонитви за прибутками без стратегічного бачення подальшого розвитку. «Університет перебуває в руїнах!» – попереджав нас ще в 90-ті рр. XX ст. американський дослідник Біл Ріддінгс. Він вважав, що: «...університет зараз перетворюється на принципово іншу інституцію, аніж це було раніше. Він більше не пов'язаний із національною державою як основний виробник, захисник та поширювач ідеї національної культури. Процеси економічної глобалізації принесли відносний занепад національної держави як головного джерела капіталу у світі. Унаслідок цього університет перетворюється на транснаціональну бюрократичну корпорацію, яка або пов'язана з транснаціональними управлінськими

утвореннями, на кшталт Європейського союзу, або ж функціонує незалежно за аналогією з транснаціональними корпораціями» [32, р. 3]. Як нам, не ігноруючи стрімкі процеси розвитку, відбудувати та перебудувати університет так, щоб він і в ХХІ ст. залишався центром інтелектуального, культурного та духовного життя суспільства – як національного, так і глобального? Як зберегти його високий етичний статус? І чи не стане потенційна загибель університету прологом загибелі нашої цивілізації?

«Сенсом університетської освіти є те, що її обирають люди, які володіють незвичайною духовною силою й відповідним інструментарієм» – вважав німецький філософ Карл Ясперс [29, с. 124]. На нашу думку, що ця «незвичайна духовна сила» найяскравіше втілюється в етичній позиції людини, її здатності розглядати моральні цінності як принциповий та необхідний компонент як власного існування, так і почуття відповідальності за існування майбутніх поколінь. Саме такі цінності втілює в собі академічна доброчесність, закладаючи етичні підвалини університетського буття. Адже все починається з людини, з її особистої позиції відповідно до певних, і не лише етичних, імператив. На думку Алісон Кірк, академічна доброчесність є моральним кодексом чи етичною політикою академічної установи. Вона включає в себе такі цінності, як уникнення списування та плагіату, підтримання належних академічних стандартів, а також порядність та відповідальність у дослідженнях та наукових публікаціях [33, р. 58]. Дотримання цих досить простих чеснот формує етичне підґрунтя університетського життя.

Перебуваючи вже багато років у стані перманентних трансформацій та радикальних реформ, ми не дуже часто говорили про цю особливість академічного життя, без якої університет втрачає свій сенс та призначення. Сучасне повернення до цих питань та зростаючий інтерес університетської спільноти до їх обговорення свідчать про інтеграцію вітчизняної системи університетської освіти до європейського та світового академічного простору, «одвічне повернення» до справжніх цінностей. Адже саме

ціннісне підґрунтя університету визначає його історичне становлення в контексті розвитку європейської цивілізації.

Якщо проаналізувати світову практику, то одну з перших формалізованих спроб зробити етичні підходи визначальними для академічної діяльності професійної спільноти на сучасному етапі історичного розвитку здійснено в галузі медичних наук. Прийнята в 1964 р. Всесвітньою медичною асоціацією Гельсінська декларація зафіксувала етичні принципи медичної діяльності та її експериментальної складової частини [34]. Упродовж років ця декларація зазнавала періодичних ревізій, і її останню, сьому редакцію було затверджено в 2013 р.

Спробою сформулювати загальні етичні імперативи академічних досліджень стало прийняття в січні 1984 р. в місті Уппсала, Швеції Етичного кодексу науковця (Code of Ethics for Scientists), який складається з чотирьох досить простих положень:

1. Дослідження має проводитися таким чином, щоб його здійснення та наслідки не несли відчутної екологічної загрози.
2. Дослідження не може нести загрозу існуванню нинішньому та майбутнім поколінням.
3. Учений несе відповідальність за те, щоб уважно проаналізувати наслідки своїх досліджень та проінформувати суспільство стосовно них.
4. Учені, які дійшли висновку, що їх дослідження не відповідають цьому кодексу, повинні припинити свою роботу та пояснити громаді, чому вони це зробили [35].

Конкретно ідентифікувати цінності, що втілюють академічну доброчесність, зробили спробу дослідники Міжнародного центру академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity ICAI) [36]. У 1999 р. було визначено п'ять таких цінностей: чесність (honesty); довіра (trust); справедливість (fairness); повага (respect); відповідальність

(responsibility). У 2013 р. до них було додано шосту цінність – мужність (courage) [37].

Щоб сформувати доброчесне середовище на рівні конкретної академічної інституції, на думку експертів Міжнародного центру академічної доброчесності, потрібно дотримуватися таких правил:

- створювати та поширювати чіткі та зрозумілі правила, процедури та політики в галузі академічної доброчесності, які ефективно усвідомлюються та постійно втілюються в життя;
- поширювати позитивні аспекти академічної доброчесності на всі сегменти академічної спільноти;
- навчати всіх членів спільноти стандартам академічної доброчесності, які усвідомлюються як інтегральний компонент культури цієї спільноти;
- постійно та справедливо дотримуватися дій, що відповідають політикам у цій галузі, підтримувати тих, хто дотримується політик та стандартів;
- розробляти, пояснювати та адмініструвати рівноправні, прозорі системи для засудження порушників доброчесності;
- бути в курсі останніх розробок у галузі технологій та освітніх практик з метою попередження ризиків та проблем;
- регулярно оцінювати ефективність існуючих політик, процедур та правил у галузі академічної доброчесності, а також постійно вдосконалювати та поліпшувати їх [37].

На жаль, у контексті дотримання принципів академічної доброчесності вітчизняна система університетської освіти перебуває у кризовому стані. Згідно з даними соціологічних опитувань, українці вважають освіту (34 %) однією з найбільш корумпованих після медичної сфери (61 %) [38]. У 2015 р. Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International) визнала корупцію в навчальних закладах першою серед десяти головних проблем суспільства [39]. Надрукований Організацією

економічного співробітництва та розвитку (OECD) звіт «Оцінка доброчесності в освіті: Україна 2017» містить спеціальну главу, присвячену проявам академічної недоброчесності, зокрема списуванню та плагіату у ВНЗ України [40]. Автори звіту вважають, що проявам академічної недоброчесності в Україні сприяють прогалини в законодавстві та регуляторній політиці, відсутність поширених етичних норм стосовно академічної недоброчесності та обмежені можливості ВНЗ виявляти та оцінювати її наявність [41]. За цих умов радикальне етичне «перезавантаження» університетського життя зі створенням відповідної нормативної та нормативно-правової бази, стає не лише нагальним, а й життєво необхідним. Але щоб у черговий раз не винаходити те, що вже винайшли, під час здійснення відповідної роботи варто спиратися на досвід країн, які вже пройшли цей процес та думати, як застосовувати їх досвід у конкретних реаліях української системи вищої освіти.

Але при цьому слід пам'ятати, що етичні проблеми в академічному середовищі взагалі й корупція зокрема, є відображенням більш широкого суспільного контексту та економічної ситуації в країні. Слушно зазначає Філіп Альтбах: «Існує чітка кореляція між економічними факторами та корупцією. Там, де академічні установи відчують постійну потребу в грошах і тому активно беруть студентів, існує зростаюча ймовірність корупції. Викладачі та адміністратори шукають шляхи, щоб компенсувати жахливо неадекватні заробітні плати, особливо в суспільствах, де обмежені альтернативні можливості для працевлаштування. Звичайно, не всі заклади, що недостатньо фінансуються, є корумпованими, однак інститути, які перебувають у постійних злиднях у суспільствах, які надають обмежені можливості працевлаштування високоосвічених фахівців, більш схильні до спокуси академічної корупції» [42, р. 7]. Тобто економічна детермінанта присутня серед факторів, що спонукають до маніфестації проявів академічної недоброчесності, тому підвищення життєвого рівня та

фінансового забезпечення співробітників університету є одним із механізмів формування доброчесного академічного середовища.

Останніми роками обговорення питань академічної доброчесності стало одним з найбільш популярних у публічних дискусіях в академічному середовищі. Цьому, безперечно, сприяли грантові проекти, спрямовані на підтримку принципів академічної доброчесності в університетському середовищі, серед яких особливе місце посідає Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project – SAUIP), місія якого полягає в тому, щоб сприяти формуванню та становленню довіри до системи вищої освіти України, ґрунтуючись на засадах чесності, справедливості, відповідальності та взаємоповаги всіх учасників академічного процесу, а також поширювати ідеї важливості якісної вищої освіти з метою формування сучасного успішного громадянина – рушія якісних змін у розвитку України [43]. Проект розрахований на чотири роки та включає чотири основні напрями діяльності: просвітницька кампанія, практичний навчальний курс в університетах, поширення міжнародних практик в українських університетах, робота над нормативною базою і регулятивними механізмами [43].

Важливою складовою частиною Проекту SAUIP є допомога університетам у створенні та запровадженні кодексу честі – документа, який розробляється всередині ВНЗ та містить загальні положення щодо дотримання принципів академічної доброчесності, а також перелік можливих порушень та перелік санкцій [44]. Регламентація відповідних питань з чіткими дефініціями проявів академічної недоброчесності та адекватними санкціями за їх порушення є принциповим моментом формування культури академічної доброчесності. Американський дослідник Гарі Павела ідентифікує чотири стадії інституційного розвитку академічних закладів відповідно до рівня регламентації етичних питань:

- початкова або примітивна стадія, коли відповідні питання не регламентуються;
- стадія форс-мажору, коли адміністрація намагається започаткувати відповідні норми під тиском зовнішніх обставин;
- стадія зрілості, коли відповідні політики створені та відомі, але не всі їх дотримуються;
- стадія «реальних» кодексів честі, коли відповідні практики стають внутрішніми імперативами життя викладачів та студентів [45].

Розробка кодексів честі є ознакою реалізації другої стадії інституційного розвитку з перспективою переходу до третьої стадії. Головною ж проблемою на шляху до імплементації основних положень кодексів честі в повсякденне життя викладачів та студентів є успішна інтеріоризація відповідних норм, переведення їх із зовнішніх вимог, підтримка яких забезпечується репресивними механізмами покарання, у фундаментальні внутрішні цінності особистості, регуляторні основи її повсякденної поведінки.

Масштабним проектом, який дозволяє ознайомитися з кодексами честі не лише академічних, а й інших установ, є зібрана та систематизована Центром вивчення професійної етики Іллінойського технологічного інституту Колекція етичних кодексів [46]. Цей проект було започатковано більше ніж рік тому, у січні 2016 р., завдяки підтримці Фонду Макартурів [47]. Колекція проекту включає в себе 2 500 кодексів 1 500 різних організацій, причому як діючих, так і таких, які функціонували на попередніх етапах існування організацій. На сайті передбачені можливості пошуку за предметними галузями, назвами організацій та хронологією. Також цей ресурс містить аналітичні матеріали, присвячені етичним кодексам, зокрема оглядову статтю Ендрю Олсона «Розробка етичного кодексу: спостереження стосовно процесу та організації», яка містить узагальнені рефлексії відповідного процесу [48]. Цей ресурс є найбільшим

зібранням подібних документів у світі, інформація про які доступна онлайн та перебуває у вільному доступі.

В Україні ж у 2016 р. справжньою подією в галузі всебічного осмислення академічної доброчесності та імплементації її принципів в університетське середовище став вихід колективної монографії «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету» під редакцією Тараса Фінікова та Артема Артюхова. У цій книзі вперше систематично, спираючись на зарубіжний, перш за все, американський досвід, осмислена проблематика формування етичного підґрунтя академічної діяльності та запобігання відповідним негативним проблемам та явищам в університетському середовищі [11]. При цьому важливо, що автори осмислюють відповідний зарубіжний досвід, переважно з огляду на безпосередній досвід власного перебування в американських та західноєвропейських університетах.

«Дорога в тисячу лі починається з першого кроку,» - проголошує відоме китайське прислів'я. На нашу думку у сфері запровадження принципів академічної доброчесності в університетське середовище українська освітянська спільнота вже зробила цей крок. Тому сподіваємося, що українським ВНЗ вдасться успішно сформувати соціальне та культурне середовище, засноване на цінності академічної доброчесності, і, як наслідок, перейти від силових парадигм адміністрування та менеджменту до управління, заснованого на засадах лідерства. Адже, як помітив український філософ Сергій Кримський: «Силова діяльність не безмежна. Вона має енергетичні, екологічні, фінансові та моральні ліміти. Виходячи за ці ліміти, діяльність перестає бути розумною, бо все розумне має межі; безмежною є тільки дурість. Такою дурістю й обертається цинізм практики, позбавленої моральних обріїв» [49]. Від себе додамо, що особливо, якщо це академічна практика, пов'язана з університетським життям. Тож університетське середовище

має очиститися від «дурості» неетичного прагматизму, щоб мати майбутнє й спокійно споглядати зоряне небо!

Список використаних джерел до розділу 1:

1. **Wolf S.** Bride and cheat to get a doctoral degree in German? / Sebastian Wolf // Transparency International: Global Corruption Report: Education / Gareth Sweeney, Krina Despota, Samira Lindner (Eds.). – New York : Routledge, 2013. – 424 p.

2. **Дойчик М.** Академічна чесність : данина моді чи життєва необхідність? / М. Дойчик // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. – Київ : Таксон, 2016. – С. 93 – 106.

3. **Сербін О.** Культура академічної доброчесності: роль бібліотек : проект / О. Сербін. – Режим доступу : http://lib.khnu.km.ua/about_library/metodob/fahivciu/%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC_%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80.pdf.

4. **Про вищу освіту** : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII // Відом. Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>.

5. **Фініков Т.** Академічна доброчесність : глобальний контекст та національна потреба / Т. Фініков // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. – Київ : Таксон, 2016. – С. 9 – 36.

6. **Добко Т.** Академічна культура та доброчесність, як соціальний капітал сучасного університету / Т. Добко, В. Турчиновський // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод.

Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. – Київ : Таксон, 2016. – С. 37 – 52.

7. **Крок** за кроком до нової академічної культури (за результатами року роботи Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні – SAIUP). – Режим доступу : <http://www.saiup.org.ua/novyny/krok-za-krokom-novoyi-akademichnoyi-kultury/>.

8. **Сацик В.** Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? / Володимир Сацик. – Режим доступу : <http://education-ua.org/ua/articles/930-akademichna-dobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti>.

9. **Мельниченко А.** Прояви академічної нечесності / А. Мельниченко // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. – Київ : Таксон, 2016. – С. 171 – 182.

10. **Стадний Є.** Деякі рекомендації щодо впровадження етичних кодексів в українських вищих навчальних закладах / Єгор Стадний ; Проект сприяння академ. доброчесності в Україні. – 2017. – 18 с. – Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/0ByYt3wkv0LOAd282OEtWaTJwX1U/view>.

11. **Академічна** чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. – Київ : Таксон, 2016. – 234 с.

12. **Artyukhov A.** Academic integrity in Ukrainian higher education: values, skills, actions / Artem Artyukhov, Olga Liuta // Business Ethics and Leadership. – 2017. – Vol. 1, issue 1. – P. 34 – 39.

13. **Pan-European** Platform on Ethics, Transparency and Integrity in Education (ETINED). Ethical behaviour of all actors in education / 7th Prague Forum «Towards a Pan-European Platform on Ethics, Transparency and

Integrity in Education». Charles University, Prague, Czech Republic, 1 – 2 October 2015. – 58 p.

14. **Кодекс** честі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 12 с.

15. **Кодекс** корпоративної культури Сумського державного університету. – Суми : СумДУ, 2012. – 15 с.

16. **Academic Dishonesty: Prevalence, Determinants, Techniques, and Punishments** / Stephan F. Davis, Cathy A. Grover, Angela H. Becker, Loretta McGregor // Teaching of Psychology. – 1992, February. – Vol. 19, issue 1. – P. 16 – 20.

17. **Етичний** кодекс ученого України // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2009. – № 7. – С. 64 – 68.

18. **Research integrity policy** / University of Pittsburgh. – 2011. – 12 p. – Access mode : <http://cfo.pitt.edu/policies/documents/policy11-01-01.web.pdf>.

19. **Guidelines** for the responsible conduct of research / University of Pittsburgh. – 2011. – 20 p.

20. **Черепанова М. В.** Кодекс етики научного сообщества: формы воплощения / Черепанова Мария Владимировна // Вестн. Томского гос. ун-та. Культурология и искусствоведение. – 2013. – № 2(10). – С. 41 – 46.

21. **Положення** про перевірку наукових, навчально-методичних, кваліфікаційних та навчальних робіт на академічний плагіат. – Режим доступу : <http://sumdu.edu.ua/ukr/general/normative-base.html>.

22. **Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region.** – Access mode : <http://www.cepes.ro/September/declaration.htm>.

23. **Проект** сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP). – Режим доступу : <http://www.saiup.org.ua/>

24. **Основи** становлення сучасного інженера : навч. посіб. / В. О. Іванов, О. Г. Гусак, Д. В. Криворучко [та ін.] ; за заг. ред. В. О. Іванова, О. Г. Гусака. – Харків : НТМТ, 2015. – 275 с.

25. **Иммануїл Кант.** – Режим доступу :
https://uk.wikiquote.org/wiki/Иммануїл_Кант.
26. **Пивоваров Д. В.** Моральное доказательство бытия Бога / Д. В. Пивоваров. – Режим доступу : <http://terme.ru/termin/moralnoe-dokazatelstvo-bytija-boga.html>.
27. **Homo homini lupus est.** – Access mode :
https://uk.wikipedia.org/wiki/Homo_homini_lupus_est.
28. **Rothblatt Sheldon** / The European and American University since 1800: Historical and Sociological Essays / Sheldon Rothblatt, Bjorn Wittrock (Eds.). – Cambridge University Press, 1993. – 384 p.
29. **Ясперс К.** Ідея університету / Карл Ясперс // Ідея університету: антологія / упоряд. : М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська ; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – С. 109 – 166.
30. **Kekes J.** Academic Corruption / John Kekes // The Monist. – 1996. – Vol. 79, issue 4. – P. 564 – 576.
31. **Altbach P. G.** Academic corruption: The Continuing Challenge / Philip G. Altbach // International Higher Education. – 2005. – № 38. – P. 3 – 6.
32. **Readings B.** The university in ruins / Bill Readings. – Cambridge ; MA : Harvard University Press, 1997. – 256 p.
33. **Kirk A.** Learning and the marketplace: a philosophical, cross-cultural (and occasionally irreverent). Guide for business and academe / Alison Kirk. – 1st ed. – Carbondale : SIU Press, 1996. – 224 p.
34. **Declaration of Helsinki.** – Access mode :
https://en.wikipedia.org/wiki/Declaration_of_Helsinki.
35. **Code of Ethics for Scientists.** – Access mode :
<http://www.codex.vr.se/en/texts/Uppsala%20codex.pdf>.
36. **International Center for Academic Integrity.** – Access mode :
<http://www.academicintegrity.org/icaei/home.php>.
37. **The Fundamental Values of Academic Integrity: Second Edition.** – Access mode : http://www.academicintegrity.org/icaei/assets/Revised_FV_2014.pdf.

38. **Найбільш** корумповані сфери в Україні: опитування. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2016/08/03/naybilsh_korumpovani_sfery_v_ukraini__opytuvannya_745022.
39. **Transparency** International назвала найбільш корумповані сфери діяльності в Україні. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/1207321-transparency-international-nazvala-naybilsh-korumpovani-sferi-diyalnosti-v-ukrajini.html>.
40. **OECD** Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. – Access mode : <http://www.oecd.org/publications/oecd-reviews-of-integrity-in-education-ukraine-9789264270664-en.htm>.
41. **OECD** Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. – Paris : OECD Publishing, 2017. – 188 p.
42. **Altbach P. G.** The Question of Corruption in Academe / Philip G. Altbach // International Higher Education. – 2004. – № 34. – P. 7 – 8.
43. **SAUIP**: Про Проект. – Режим доступу : <http://www.saiup.org.ua/pro-proekt/>.
44. **SAUIP**: Діяльність проекту. – Режим доступу : <http://www.saiup.org.ua/diyalnist/>.
45. **ICAI**: Educational Resources. – Access mode : <http://www.academicintegrity.org/icai/resources-4.php>.
46. **Ethics** Codes Collections. – Access mode : <http://ethics.iit.edu/ecodes/introduction>.
47. **MacArthur** Foundation. – Access mode : <https://www.macfound.org/>.
48. **Olson A.** Authoring a Code of Ethics: Observations on Process and Organization / Andrew Olson. – Access mode : <http://ethics.iit.edu/ecodes/authoring-code>.
49. **Кримський С.** Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. – 720 с.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ТЕХНІЧНІ ЧИННИКИ АКАДЕМІЧНОЇ (НЕ)ДОБРОЧЕСНОСТІ

2.1. Синергія науковця та програмних засобів перевірки наукових робіт як вирішальний фактор виявлення проявів академічної недоброчесності (А. Сідляренко)

Поняття «академічна негідність» та «академічна недоброчесність» укорінилися серед вітчизняних науковців та освітян. Ще зі школи учні вважають за норму «подати для перевірки вчителю чи виголосити перед класом начебто свій, а практично чужий реферат чи доповідь» [1]. Причому такі вчинки толеруються вчителями, а безкарне користування чужою роботою закарбовується у свідомості і стає нормою під час виконання подібних робіт. Дуже часто саме з таким культурним багажем молода людина зі школи приходить до ВНЗ і там продовжує культивувати навички академічної недоброчесності. Плагіат у курсових і дипломних роботах, наукових публікаціях, захист однієї і тієї ж роботи кількома студентами, списування, купівля готової роботи – це далеко не повний перелік наслідків такого академічного виховання. Тому через відсутність академічної культури навчання в університеті на сьогодні відсутнє виховання людей, які вміють самостійно критично мислити, чесних та гідних особистостей, а проблема плагіату в академічних і наукових роботах зокрема недотримання норм і принципів академічної доброчесності в цілому набула поширення не лише серед студентів, а й серед науковців та викладачів.

Однією з причин такого стану справ є відсутність повного нормативно-правового врегулювання цього питання. У законодавстві є багато прогалин, які не дозволяють принципам та цінностям академічної доброчесності повною мірою ствердитися в освітньому середовищі.

Водночас державні нормативні документи не дають чітких правил застосування сучасних інструментів та розвитку механізму впровадження цінностей академічної доброчесності.

Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. встановлює, що обов'язковим для ВНЗ є «вживати заходів, у тому числі шляхом запровадження відповідних новітніх технологій, щодо запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності» [2]. Та при цьому відсутні жодні принципи та роз'яснення формування повноцінної системи забезпечення якості освіти.

Та чи достатньо тих норм, які є для того, щоб ВНЗ вже починали діяти? Чи потрібно чекати жорсткого законодавчого врегулювання? Насправді університети вже мають достатньо повноважень, щоб розробити засадничі положення боротьби з академічною недоброчесністю, проводити просвітницьку діяльність, ініціювати обговорення серед студентів, науковців, готувати зміни до внутрішніх документів, що врегулювали б питання покарання в разі виявлення плагіату чи викриття інших проявів академічної недоброчесності, впроваджувати курси академічного письма. Усе це все можна починати робити вже зараз, не чекаючи нових законів, постанов та розпоряджень.

«Міжнародна практика показує, що ключовою залишається зміна цінностей, підходів і практик в університетах. Це ілюструють матеріали Ради Європи, підготовлені у рамках діяльності Загальноєвропейської платформи з етики, прозорості та доброчесності в освіті» [3]. Впровадити принципи академічної доброчесності в університетську культуру, підвищити академічну мотивацію студентів, викладачів та науковців, навчити старшокласників і студентів формувати власну думку, писати самостійні роботи, проводити дослідження та роботи з великою кількістю інформації, врешті-решт показати, чому важливо бути оригінальним – ось

першочергові завдання, які треба виконати ВНЗ та школам. Водночас починати документальне затвердження системи боротьби з плагіатом у межах кодексів честі – це ще один крок до формування практик, на яких базується система академічної доброчесності. Нині ж, на жаль, лише 27 ВНЗ розмістили у відкритому доступі кодекс честі студента або його аналог, та 19 – кодекс честі викладача, причому всього у 10 випадках це спільний суцільний документ, який охоплює всіх учасників освітнього процесу [4].

Наразі законодавством визначений лише один із видів академічної недоброчесності, а саме плагіат. Також можемо говорити про визначеність прояву хабарництва як пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди в межах кримінального права, яке відповідно охоплює і прояви хабарництва в академічній сфері. Але поняття «академічної недоброчесності» ширше, ніж хабарництво, плагіат чи списування. Воно включає в себе фабрикацію та фальсифікацію даних, академічний саботаж, професорську (викладацьку) нечесність, академічне шахрайство та ін. [5].

У межах протидії проявам академічної недоброчесності для виявлення і запобігання академічному плагіату в законодавстві передбачено вжиття різних заходів з упровадженням новітніх наукових технологій [2]. Утім, університети повинні самостійно прийняти рішення, за допомогою яких інструментів та як боротися з цією «хворобою».

Тож про які технології йде мова? Разом із формуванням внутрішніх організацій, які будуть пропагувати цінності та принципи академічної доброчесності серед студентів та викладачів, важливим інструментом у боротьбі з академічним плагіатом має стати програмне забезпечення. Головне завдання такої програмної системи пошуку ознак плагіату – знайти максимальну кількість збігів у тексті, який перевіряється, з текстами, які містяться в базах даних, підключених до програмного забезпечення, включно із пошуком у мережі Інтернет, та надати їх експерту-оцінювачу в зручному та інформативному інтерфейсі. Таке

програмне забезпечення шукатиме текстові збіги, що мають ознаки плагіату.

Для кращого виявлення ознак плагіату одним із ключових моментів є наявність доступу до максимальної кількості репозитаріїв наукових робіт, як національного, так й інституційних. Наразі за даними УкрІНТЕІ із 449 університетів, інститутів і академій різного підпорядкування, що функціонують на території України, лише близько 16 % мають інституційні репозитарії та відкриті електронні архіви [6]. Тому питання створення національного репозитарію академічних текстів, доступ до якого матимуть всі ВНЗ та наукові установи, створення інституційних репозитаріїв у тих установах, де його немає, і розвиток вже існуючих мають бути одними із провідних завдань в межах комплексу дій з боротьби з академічною недоброчесністю.

Проте варто пам'ятати, що жодна система не може засвідчити чи є текст плагіатом насправді, чи ні. Говорити про оригінальність роботи лише після перевірки програмним забезпеченням, але без висновків компетентних експертів не є коректним. Програмна система показує наявність ознак плагіату згідно з перевіркою за заданими базами даних і не може засвідчити оригінальність. Тому повністю передати функції визначення оригінальності роботи на такі системи без залучення експертів не є оптимальним рішенням проблеми плагіату. Водночас зрозуміло, що найкращим оцінювачем на оригінальність і актуальність наукових і академічних робіт залишається експерт, тому що програмне забезпечення, якщо навіть і не знайшло ознак плагіату, не може визначити, наприклад, оригінальність та новизну ідей автора.

Отже, швидкий розвиток мережі Інтернет, відкритий доступ до мільйонів рефератів, статей, книг, інших наукових робіт значно ускладнюють роботу перевіряючому і роблять низькою ймовірність помітити ознаки плагіату, не оригінальність ідеї або інші порушення норм академічної доброчесності, не застосовуючи спеціалізованих програмних

продуктів. Але так само неможливо повністю передати ці функції на програмне забезпечення з ряду причин.

Пітер Тіль, один із засновників PayPal, на початку 2000-х рр. під час розбудови своєї компанії зіштовхнувся із серйозною проблемою. Через шахрайство з кредитними картами фінансові збитки компанії сягали 10 млн дол. США щомісяця. І вирішити цю проблему шляхом залучення великого штату працівників, які б контролювали і фізично відслідковували всі перекази було неможливо, адже за одну хвилину проводились тисячі переказів [7]. У такій ситуації єдиним і найкращим рішенням було створення автоматизованого програмного забезпечення, яке могло б розпізнавати фіктивні рішення про переказ і їх скасовувати. Але коли компанія PayPal почала використовувати новий алгоритм розпізнавання та виявлення шахрайських транзакцій, то стало зрозуміло, що ворог, із яким вони зіштовхнулись, дуже швидко змінює тактику і навчається обдурювати програму, яка просто не встигала кожен раз адаптуватись та удосконалюватись. Тому було прийняте рішення використовувати гібридний підхід, заснований на синергії роботи аналітиків-людей і програмного забезпечення: комп'ютер визначав найбільш підозрілі перекази в зручному інтерфейсі, а люди-оператори вже ухвалювали остаточне рішення, про те шахрайські вони чи ні [7].

Аналогічний підхід має бути і для виявлення плагіату в академічних та наукових роботах і тільки спільна робота людини-експерта і програмного забезпечення може дати дійсно якісні результати. Така синергія втілюватиметься у вигляді алгоритму: програмна система з пошуку ознак плагіату визначає текстові збіги, можливі приховування, маніпуляції та відображає в зручному інформативному інтерфейсі, а людина-експерт уже ухвалює остаточне рішення про те плагіат це чи ні.

Типову процедуру пошуку ознак плагіату в роботі за допомогою відповідного програмного забезпечення у ВНЗ можна описати.

Етап 1. Щоб розпочати перевірку документів на академічний плагіат необхідно завантажити їх у програмну систему. Залежно від особливостей програмного забезпечення, виду роботи, що перевіряється, внутрішньоуніверситетських особливостей процедури підтвердження оригінальності роботи, інших додаткових вимог можливість завантажувати роботи можуть мати студенти, викладачі, відповідальні секретарі, відповідальна особа призначена ректором або інші відповідальні особи, які мають відповідний рівень доступу до системи та/або дозвіл керівництва на виконання таких робіт.

Інтерфейс користувача системи (викладача, науковця, студента) повинен бути інтуїтивно зрозумілим та зручним у користуванні. Система повинна забезпечувати можливість завантаження як із локального комп'ютера, так і з хмарного сховища даних (Google Drive, Dropbox, OneDrive та ін.). Система повинна забезпечувати підтримку завантаження файлів з найпоширенішими розширеннями *.doc, *.docx, *.odt, *.rtf, *.html, *.txt, *.pdf, *.ppt, *.pptx та ін. Система повинна забезпечувати перевірку за інтернет-джерелами, базою даних (репозитарію) наукових і академічних робіт, базою вибраних (завантажених) робіт, перевірку на схожість робіт між собою та всі можливі комбінації цих пошуків. Такий комплексний підхід, окрім вирішення основного завдання, забезпечить максимальну кількість пошуку ознак плагіату, у тому числі внутрішнього, групового і самоплагіату.

Етап 2. Після завантаження документів потрібно обрати, залежно від роботи, яка перевіряється, вид пошуку та запустити перевірку. По завершенню перевірки система повинна сформувати інформативний та зручний для сприйняття звіт подібності, в якому визначені всі джерела, у яких є текстові збіги, зазначена кількість і розміщення тексту, де є збіги. Окремо виділені цитати в тексті та список використаних джерел, які повинні бути вилючені із загального підрахунку текстів з ознаками плагіату для об'єктивності показників.

Етап 3. Звіт подібності, завірений згідно з внутрішньо університетськими нормами та процедурами, передається для подальшої обробки. Такий звіт повинен бути основою для аналізу і одним із документів для прийняття рішення про оригінальність роботи викладачем-оцінювачем або для затвердження висновку про оригінальність засіданням кафедри, редакцією наукового видання, експертною радою, спецрадою, іншим компетентним органом, який готує і приймає рішення про допуск (прийняття) роботи до захисту (публікації).

Етап 4. Якщо робота допускається (приймається) до захисту (публікації), то процедура пошуку ознак плагіату вважається завершеною. Припустімо, наприклад, що програмне забезпечення виявило 5 % текстових збігів у роботі, яка була перевірена. Чи є такий показник допустимою нормою плагіату? По-перше, наявність плагіату в роботі не має жодних допустимих або порогових норм. Будь-яке твердження, що не є авторським і не має відповідного посилання на джерело, може бути розцінене експертом або викладачем, який перевіряє роботу, як плагіат. По-друге, допустимий показник текстових запозичень, що належно оформлені, є відносною величиною, яка залежить від форми роботи, галузі наук, у якій ведеться дослідження тощо.

Звісно програмне забезпечення з пошуку ознак плагіату – це не панацея, а виключно інструмент боротьби з проявами академічної недоброчесності, який без правильного застосування і людини-експерта не працюватиме. Але для того, щоб ефективно виконувати роль інструменту, програмна система повинна мати відповідні функції та характеристики, які забезпечать якісний пошук.

Програмна система з пошуку ознак плагіату є системою для перевірки текстів на схожість, ідентичність або запозичення, програмно-апаратним комплексом для порівняльного аналізу текстових документів на наявність цих ознак порівняно із матеріалами розміщеними в мережі Інтернет, підключеними до системи репозитаріями, базами наукових робіт,

відкритими електронними архівами, що індексуються системою та ін. Подібні системи та сервіси є одним із вагомих факторів для виявлення та запобігання плагіату, контролю за якістю та культурою академічних публікацій.

Система для перевірки текстів на наявність ознак плагіату повинна відповідати таким вимогам і характеристикам:

- можливість спільної роботи всіх викладачів навчального закладу в одному акаунті;
- наявність легкого, зручного та інформативного інтерфейсу;
- використання системного та комплексного підходу;
- забезпечення швидкої та якісної перевірки текстів на наявність ознак плагіату або приховування плагіату;
- використання для перевірки максимальної кількості баз, репозитаріїв, пошукового індексу;
- виявлення найпоширеніших технік приховування ідентичності тексту (заміна літер та символів іншими алфавітами, підстановка прихованих символів та ін.);
- автоматична робота з визначення цитування та посилань;
- можливість роботи з різними мовами;
- виявлення плагіату при двомовному перекладі, перефразуванні;
- інтеграція з університетськими LMS-системами;
- можливість доопрацювання (кастомізації) системи (сервісу) для потреб замовника;
- забезпечення конфіденційності та безпечної роботи всіх користувачів;
- можливість роботи з багатьма текстовими форматами.

Такі системи повинні знаходити схожість, ідентичність, запозичення текстів або інші ознаки плагіату чи приховування плагіату, порівнюючи з

базами, в яких ведеться пошук. Їх головна мета – це забезпечувати можливість контролю за якістю освіти за рахунок впровадження комплексної перевірки наукових і академічних робіт. Окрім того, в українських ВНЗ досить поширеною проблемою є внутрішній плагіат, тобто використання студентами робіт з минулих років, їх копіювання або компіляція, а також груповий плагіат, коли різним викладачам із різних дисциплін або різним науковим керівникам студенти здають одну й ту саму роботу або її модифікації. Тому в результаті система повинна стати ефективними знаряддям у боротьбі з внутрішнім плагіатом, груповим плагіатом та інтернет-плагіатом.

Для порівняння розглянемо сервіси з пошуку ознак плагіату Turnitin [8], URKUND [9] та Unicheck [10]. Основні характеристики систем наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Порівняльна характеристика сервісів з пошуку ознак плагіату

Функція, модуль, можливість	Unicheck	Turnitin	Urkund
Автономний (stand-alone) інтерфейс для освітніх закладів	✓	✓	✓
Співпраця з видавництвами	-	iThenticate	Працює зі шведськими видавництвами
Мобільна версія	-	✓	✓
Доступність для людей з обмеженими можливостями	Частково	✓	Немає інформації
Інтеграція з основними LMS-системами	✓	✓	✓
API	✓	✓	✓

Функція, модуль, можливість	Unicheck	Turnitin	Urkund
Зберігання документів у загальній базі реферування	Опціонально	✓	Опціонально
Сканування за репозиторіями та журналами	✓	✓	✓
Сканування проти бібліотеки користувача	✓	-	-
Завантаження файлів *.zip	✓	✓	-
Завантаження файлів *.ppt	✓	✓	✓
Завантаження з GoogleDrive, DropBox, OneDrive	✓	✓	-
Середня швидкість (секунд на сторінку)	10	10	10
Режим порівняння «Документ з Документом»	✓	-	-
Налаштування чутливості пошуку	Вилучення джерел (за відсотковим збігом), за довжиною слово-сполучення	за довжині слово-сполучення	-
Виявлення цитат у тексті	✓	✓	-
Виявлення переліку використаних джерел	✓	-	-
Можливість попередньої перевірки (для студентів)	✓	✓	-
Коментування перевірок (зворотний зв'язок між автором та перевіряючим)	✓	✓	-

Продовж. табл. 2.1.

Функція, модуль, можливість	Unichек	Turnitin	Urkund
Можливість повторної перевірки	Через LTI будь-які LMS	✓	Немає інформації
Перевірка на граматику	-	✓	-
Модуль завантаження в автономній (stand-alone) версії	✓ Система каталогів	✓	-
Можливості технічної підтримки та супроводження програмного продукту	Чат, телефон, e-mail	E-mail, форма зворотного зв'язку	Телефон, e-mail

Коротко зупинимось на ключових показниках та їх ролі в процесі пошуку ознак плагіату для українських освітніх та наукових установ.

Через фрагментарність упровадження в освітній процес спеціалізованих програмних засобів і як результат велику розрізненість у підходах до цього питання серед українських вишів одним із головних показників повинна бути мультиплатформенність у розрізі інтеграції в програмно-технічні комплекси, якими користуються ВНЗ. Тому наявність у всіх трьох системах і автономного (stand-alone) інтерфейсу і можливості інтеграції у LMS-системи робить їх достатньо гнучкими щодо вимог наших університетів. Причому тільки Unichек дозволяє сканувати за бібліотекою користувача, тобто серед усіх робіт, завантажених до акаунту. Зважаючи на те що тільки кожен 6 ВНЗ країни має свій власний репозитарій [6], такий функціонал буде дуже корисним для тих установ, які його не мають або тільки почали створювати власну базу даних наукових та академічних робіт.

Для боротьби з проявами внутрішнього та групового плагіату стане в нагоді можливість перевірки документа з документом. Тільки Unicheck має відповідний функціонал і може забезпечувати одночасну перевірку між собою до 35 робіт. Але якщо окрім перевірки на ознаки плагіату робота потребує ще і граматичної перевірки, то таку можливість зможе забезпечити лише Turnitin.

Достатньо зручною є можливість перевіряти не тільки документи, а й заархівовані файли. Таку можливість надають сервіси Turnitin і Unicheck. Так само обидва сервіси надають можливість завантажувати файли з хмарного сховища даних. Варто також зазначити, що і Turnitin, і Unicheck в ході перевірки та аналізу тексту визначають цитати, використані автором, і вилючають їх із загального підрахунку текстових збігів, але тільки Unicheck визначає і перелік використаних джерел.

Сервіси Turnitin і Unicheck дозволяють студентам проводити попередні перевірки, що значно полегшує роботу викладачеві-перевіряючому, адже студент має змогу більш ретельно підготувати роботу. Також ці сервіси забезпечують можливість віддаленого спілкування викладача зі студентом шляхом коментування роботи, постійного перебування викладача на зв'язку, збереження історії рекомендацій та зауважень.

Окремо варто зазначити, що сервіс з виявлення ознак плагіату Turnitin усі завантажені документи зберігає в загальній базі реферування, що потенційно може призвести до їх використання в майбутньому без відома авторів та власників авторських прав.

Як уже було зазначено, система з пошуку ознак плагіату повинна виявляти елементи обману, такі як: заміна символів, виправляти їх і використовувати для порівняння вже коректні тексти, щоб обман не зміг вплинути на результати перевірки.

Для прикладу візьмемо текст новини із сайту <https://tsn.ua> [11], скопіюємо його в текстовий формат *.docx., у тексті замінімо всі

кириличні літери «а, і, о» на відповідно «a, i, o» латиницею та перевіримо на текстові збіги за допомогою системи з пошуку ознак плагіату Unichesk [10]. Результат перевірки на текстові збіги бачимо на рис. 2.1.

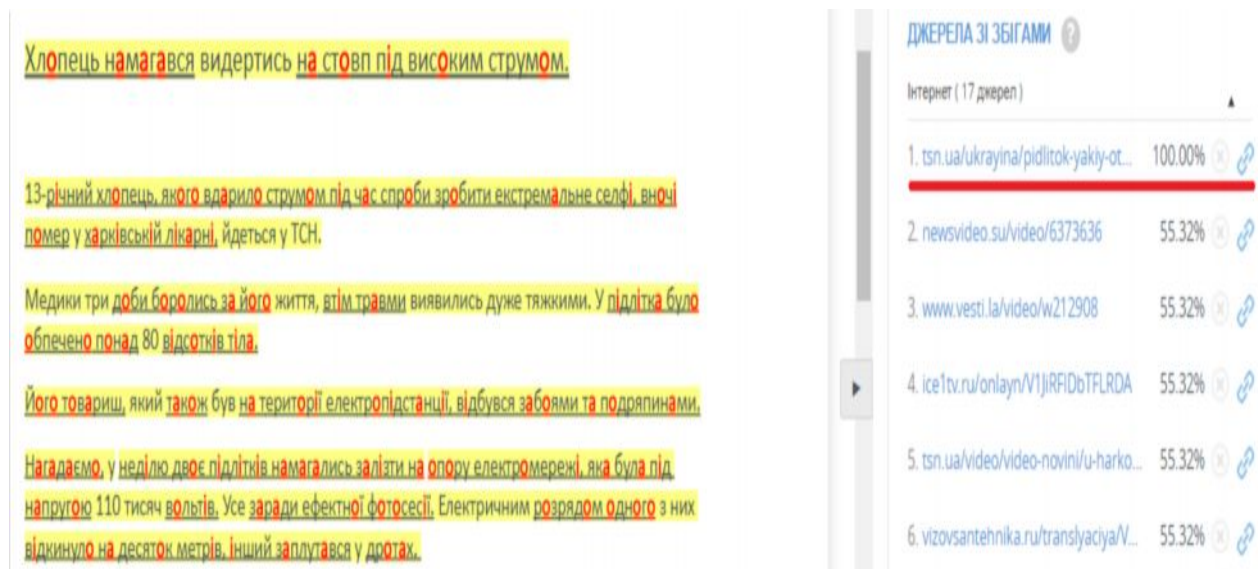

Рис. 2.1. Перевірка тексту із заміною символів

У ході перевірки система визначила обман, замінила літери для коректної перевірки замінені літери позначено червоним) і це дало змогу виявити повний збіг із текстом із джерела, який ми брали для експерименту.

Інший приклад: складемо короткий огляд праці філософа Макса Шелера «Місце людини в космосі» [12] на кілька сторінок шляхом послідовного цитування першоджерела, додаючи лише невелику кількість тексту для того, щоб робота була зв'язна, причому деякі запозичення не будемо виділяти як цитати, та перевіримо за допомогою Unichesk [10]. За результатами перевірки отримуємо 87,05 % тексту, що має збіги з інтернет-джерелами (рис. 2.2.).

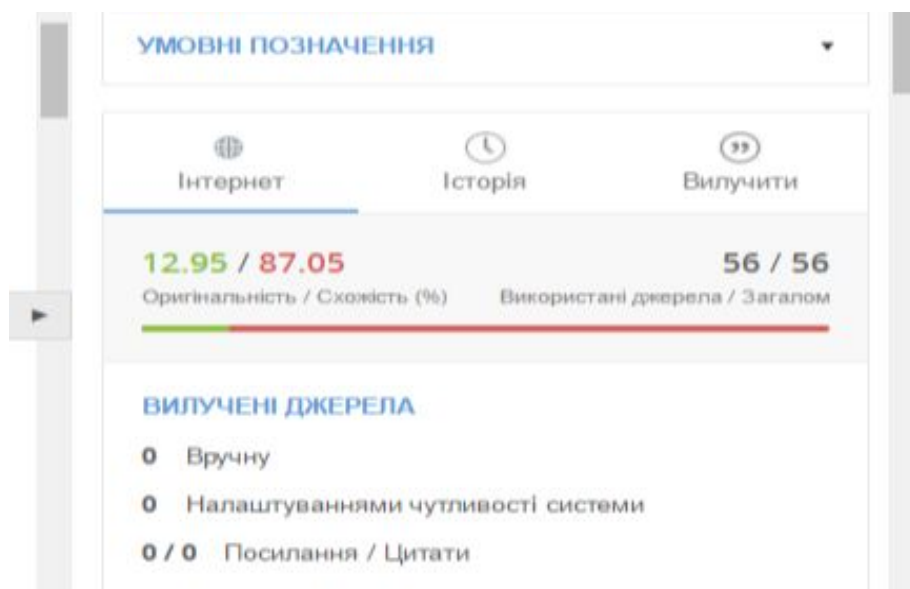

Рис. 2.2. Результат пошуку текстових збігів

Якщо виключити їх із загального підрахунку переліку текстів зі збігами всі правильно позначені цитати, то отримуємо всього 25 % збігів, при тому що кількість цитат, які визначила система, в усьому тексті становить 62,05 % (рис. 2.3.).

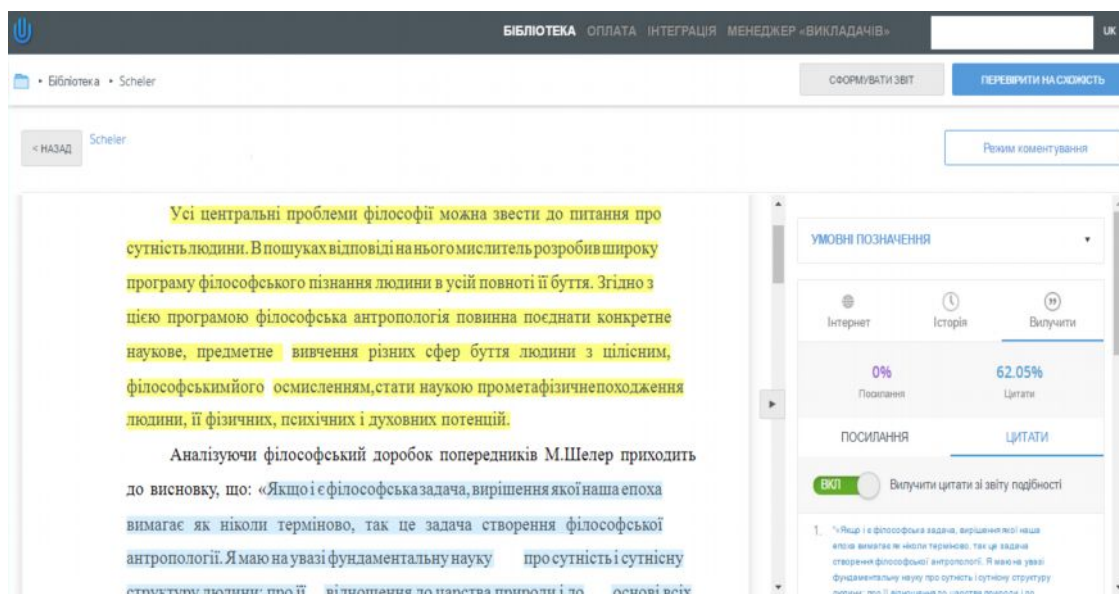

Рис. 2.3. Вилучення цитат із тексту

На рис. 2.3. видно типовий фрагмент тексту, який містить відносно невелику кількість авторського оригінального тексту (текст, що не виділено жодним кольором). З огляду на те, як був створений цей текст, можемо стверджувати, що будь-яка оригінальність авторської думки або аналітичний підхід у ньому відсутній, отже, робота не матиме наукової

цінності. Завдання оцінювання тексту може значно ускладнюватись, якщо його масштабувати до розмірів наукової статті, дипломної роботи або дисертації за рахунок, наприклад, великої концентрації авторського тексту в одному або кількох місцях роботи. А після того як частину роботи з пошуку ознак плагіату виконає програмне забезпечення, у результаті надавши інформативний звіт, настає черга роботи експерта, який має оцінити оригінальність думки автора, доцільність великої кількості цитат та коректність посилань. Це і буде втіленням синергії роботи людини і програмного забезпечення, про яку вже йшла мова.

Розглянемо ще один приклад застосування системи Unicheck [10]. Аналізуючи роботу С. Журавльової «Взаємодія народнопісенної і давньоукраїнської літературної традицій в історичній повісті «Розлилися круті бережечки...» Раїси Іванченко» [13], за первинного пошуку ознак плагіату отримуємо логічний результат, що система знаходить повну відповідність першоджерелу та часткові збіги з іншими відтвореннями у першоджерелі (рис. 2.4., 2.5.).

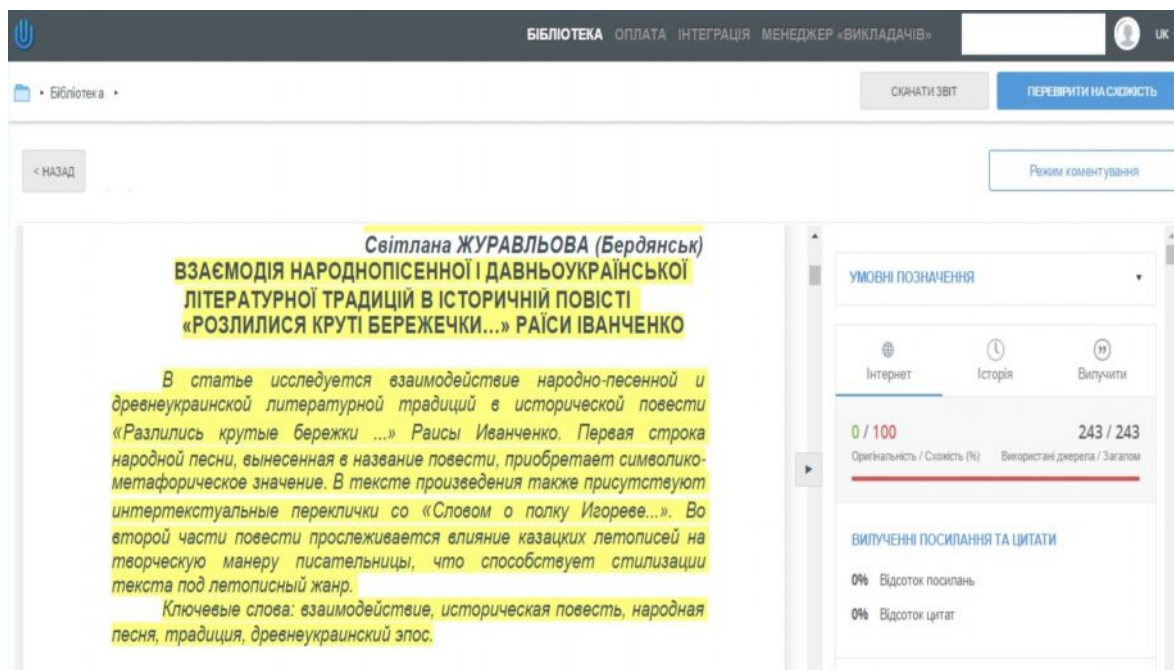

Рис. 2.4. Результати першої перевірки публікації С. Журавльової

ДЖЕРЕЛА ЗІ ЗБІГАМИ ?		
Інтернет (243 джерела)		
1. philology.knu.ua/files/library/fo...	100.00%	✕ 🔗
2. medeniye.org/node/68	13.16%	✕ 🔗
3. medeniye.org/ru/node/68	13.16%	✕ 🔗
4. sites.google.com/site/hatachitaln...	13.16%	✕ 🔗
5. philology.knu.ua/files/library/fo...	10.71%	✕ 🔗
6. philology.knu.ua/files/library/fo...	7.57%	✕ 🔗
7. irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_n...	1.80%	✕ 🔗
8. enpuir.npu.edu.ua/bitstream/12345...	1.36%	✕ 🔗
9. nmetau.edu.ua/file/makarchuk_dzh...	1.10%	✕ 🔗
10. nmetau.edu.ua/file/makarchuk_dzh...	1.10%	✕ 🔗

Рис. 2.5. Джерела, у яких виявлено найбільший відсоток збігів

Також система виявила 3 джерела з більш, ніж 13 % текстових збігів у кожному, але вони відповідають частинам, які є прямими цитатами (рис. 2.6.).

руська у «Слові о полку Ігоревім...», осмислюється Раїсою Іванченко як метафізичний простір, який запорізькі козаки здатні читати, немов «невидиму книгу» [9; 24]. До того ж, природа здатна приборкувати людський шал і гамір: «І немов сніги м'яко стали ковтати хвилю гомону, що зірвалася було за мить перед тим» [9; 35].
 Призв'ідцям польського війська українська земля незрозуміла, чужа. В її живописності вони вбачають лише непевне віщування біди: «Де він, той ворог? У яких гаях заховався?, У якому степу ночує?»
 Безмовні простори України розстинали перед ними свої непевні дороги, а крикливе вороння наганяло забобонного страху: чому кружляє над головами? Що віщує? Чиї очі кліюватиме завтра чи позавтра?.. Ще одна річечка перетинає їм шлях. *Каламутна, жовто-глиниста*» (курсив наш. – С. Ж.) [9; 23–24].
 До речі, у «Слові о полку Ігоревім...» теж «ріки мутно течуть»

0 / 0 Посилання / Цитати

ДЖЕРЕЛА ЗІ ЗБІГАМИ ?

Інтернет (243 джерела)

1. philology.knu.ua/files/libra...	100.00%	✕ 🔗
2. medeniye.org/node/68	13.16%	✕ 🔗
3. medeniye.org/ru/node/68	13.16%	✕ 🔗
4. sites.google.com/site/hata...	13.16%	✕ 🔗

Рис. 2.6. Визначення збігів уривків повісті «Розлилися круті бережечки...» із джерелами

Для оцінювання наявності справжніх ознак плагіату ми видаляємо посилання на опубліковану роботу з переліку джерел зі збігами (рис. 2.7) та позначаємо, що цитати потрібно вилучити із фінального звіту (рис. 2.8).

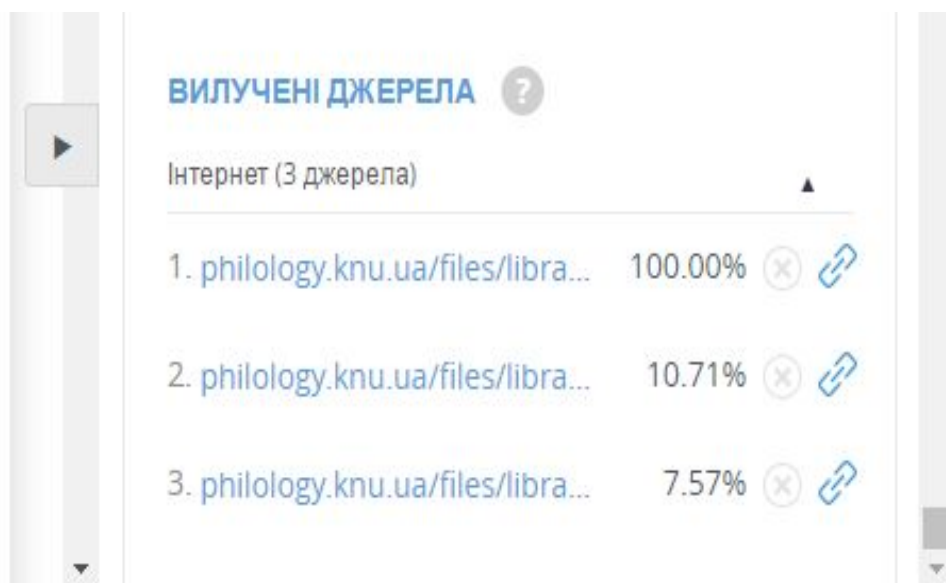

Рис. 2.7. Вилучені джерела з посилання на першоджерело

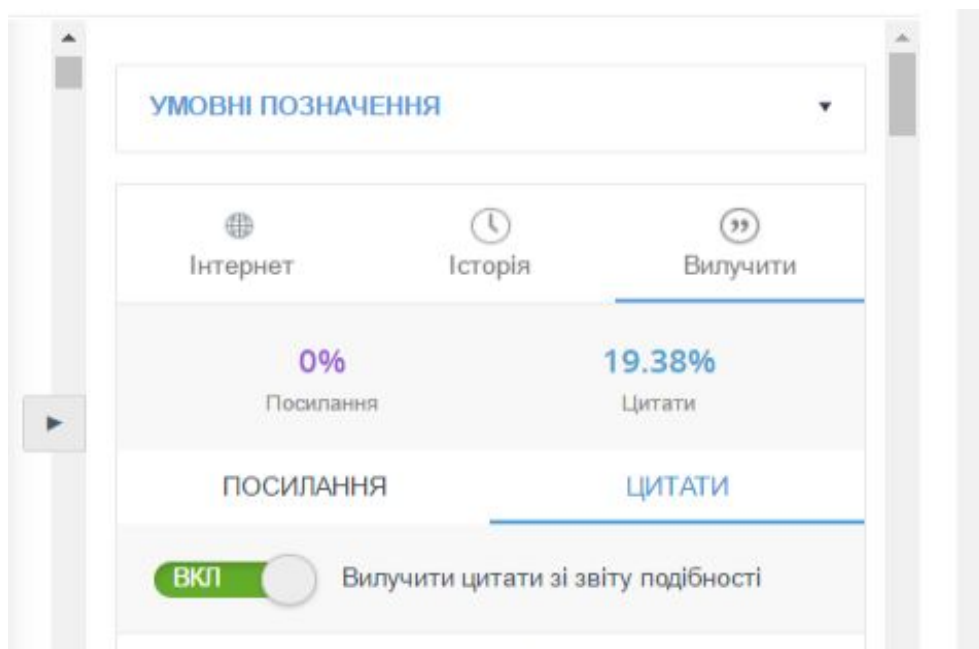

Рис. 2.8. Відсоткова кількість вилучених цитат відносно всього тексту

Після цього ми отримали показник текстових збігів у розмірі 10,55 % (рис. 2. 9), причому система Unichек [10] визначила, що 19,38 % тексту є цитатами, які не враховувались як текстові збіги (рис. 2.10).

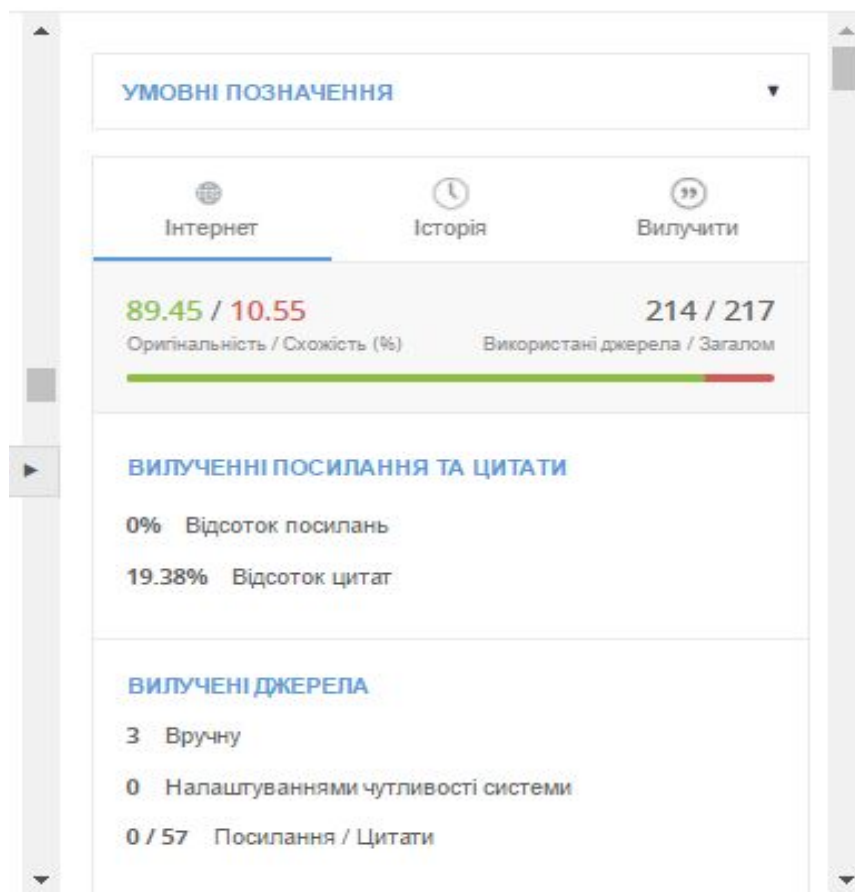

Рис. 2.9. Результати фінальної перевірки публікації С. Журавльової

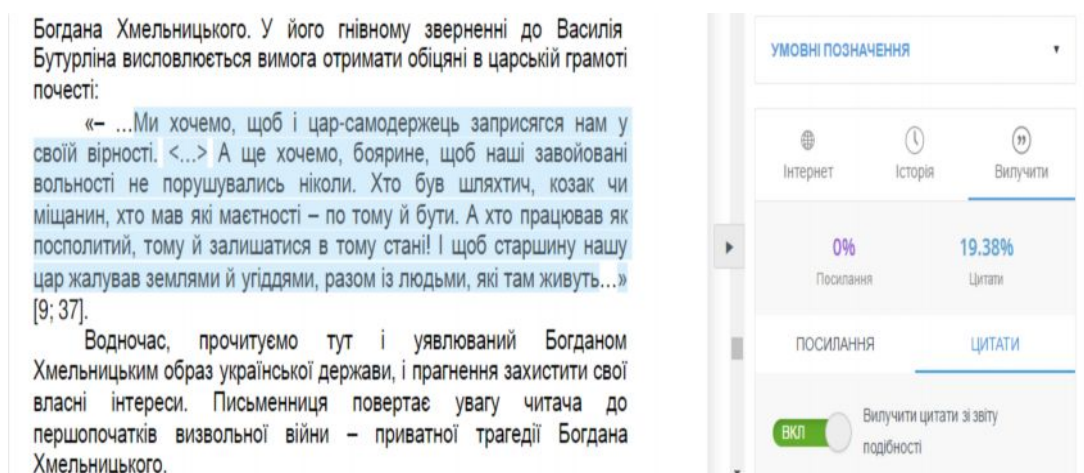

Рис. 2.10. Цитата визначена системою (виділено блакитним)

Отже, варто зазначити, що результат, який ми отримали, з технічної точки зору, зважаючи на розміщення і контекст збігів, є прийнятним, а після використання додаткових налаштувань, які б збільшили точність, цей результат міг би змінитися в бік зменшення відсотку. Далі справа за експертною оцінкою.

Досить частими бувають такі випадки, коли текст містить народний фольклор, законодавчі акти або інші тексти, позначення яких як цитат є не обов'язковим, а їх використання не вважається плагіатом або неправомірним запозиченням. Система не може автоматично визначати частини тексту, як такі, що не є плагіатом. Тому це завдання покладається на експерта, який, у свою чергу, може виключити текстові збіги із такими частинами для більшої точності результатів, аналогічно до того, як у прикладі були вилучені посилання на першоджерело. Цей приклад є показовим саме в контексті підтвердження тези про відсутність порогової або допустимої кількості збігів і того, що будь-яке рішення про оригінальність роботи повинен приймати експерт або експертна рада.

Боротьба із плагіатом – це не просто боротьба із наслідками цього явища, які виражаються в текстових запозиченнях, знайдених у роботах, це повинен бути комплекс заходів, направлений на виявлення причин появи такого явища, формування культури написання академічних і наукових робіт, ефективне подолання вже існуючих наслідків та сприяння розвитку відкритості науки, у тому числі створення національного репозитарію наукових робіт та розвиток системи вже існуючих інституційних. Перевірку робіт на плагіат потрібно запроваджувати ще зі старшої школи, аби запобігти звиканню школярів до того, що роботу можна списати або завантажити з мережі Інтернет. Учні мають набути звичку готувати оригінальні роботи та писати завдання самостійно. Усе це разом із вихованням і формуванням цінностей та етичних норм дасть швидкий та помітний результат.

Основними кроками, які можна зробити вже сьогодні, є:

- упровадження культури академічного письма;
- проведення консультацій та просвітницьких заходів у середовищі всієї освітянської спільноти в цілому, окремих університетських спільнот, у студентських і викладацьких спільнотах,

спільнотах шкільних вчителів та батьків учнів щодо впровадження норм, принципів та цінностей академічної доброчесності;

– упровадження програмного забезпечення з виявлення ознак плагіату для перевірки академічних та наукових публікацій.

У свою чергу, системи з пошуку ознак плагіату повинні автоматизувати пошук текстових збігів, долаючи всі можливі шахрайські засоби (хитрощі) і визначаючи текст, який правомірно запозичено, щоб максимально допомогти експертові виокремити підозрілу частину тексту від такої, що не містить ознак плагіату.

В умовах сьогодення програмне забезпечення з виявлення ознак плагіату стає одним з інструментів, яким можна користуватися вже зараз, а його впровадження й ефективне використання експертами-оцінювачами може стати відправною точкою для підвищення якості наукових публікацій в Україні та вкорінення принципів академічної доброчесності в середовищі освітянської спільноти.

2.2. Плагіат: проблеми виявлення та засоби попередження (О. Стрямець)

З розвитком інформаційних технологій усе простіше можна знайти інформацію, людину чи необхідний запит. Явище плагіату – це давня проблема, але новий масштаб. Пошукові системи за мілі секунди пропонують тисячі результатів, запитів, які досить просто можна скопіювати, перекласти з іноземної мови та використати у своїх працях, приховуючи запозичення елементарними діями. Ця спокуса все більше спонукає науковців вдаватися до таких дій, бо система вимагає продуктивності, а, враховуючи реалії заробітної плати науково-педагогічних працівників в Україні, займатися науковою роботою просто не те що не прибутково, а швидше за все переходить у хоббі.

«Скопіювати – вставити» – один з найпопулярніших методів «написання» усіх типів робіт, починаючи зі шкільного твору аж до наукових статей. Студенти, приходячи після школи в університети, не розуміють, чому не можна взяти і завантажити роботу з мережі Інтернет, змінити в ній дані про автора і здати викладачеві. Ще зі школи у молоді виробляється звичка, яка дозволяє без будь-яких докорів сумління завантажувати роботи з мережі Інтернет й отримувати за це позитивні оцінки. Відсутність покарання за використання чужої роботи та звичка, сформована в дитинстві, – основні причини такого менталітету в української молоді. Як показують статистичні дослідження, які проводяться в Україні близько 90 % студентів вдаються до плагіату [14].

Не меншу загрозу становлять так звані ghostwriters – автори, які за кошти займаються написанням літературних або публіцистичних творів, виступів або інших текстів, які офіційно зараховуються іншим особам [15]. Мережа Інтернет рясніє пропозиціями про написання якісного диплому за 1 день. Насправді ж це навіть не написані роботи, а проста компіляція відкритих джерел з мережі Інтернету. У сукупності ці фактори становлять реальну загрозу якості освіти.

Якщо підсумувати усі визначення поняття «плагіат», то можна впевнено зробити висновок, що це крадіжка. Це злочин, який повинен за собою тягнути дисциплінарні заходи та жорсткі покарання.

Досвід європейських країн досить різноманітний в питанні боротьби з плагіатом, тому розглянемо кілька прикладів.

Німеччина. У цій країні одне з найбільш ригористичних розумінь авторського права. Тут відсутня можливість використання робіт випускників у порівняльній базі даних, випускові роботи на стадії захисту майже не перевіряються на наявність текстових запозичень. Проте кожен німець знає, що якщо через 5–10 років він досягне успіху, зробить кар'єру, а хто-небудь перевірить його роботу на наявність плагіату і знайде бодай два речення не належно оформлених та без посилання скопійованих, його

одразу звинуватять у плагіаті. Людина одразу позбудеться не тільки наукового ступеня, ученого звання, але й посади. До того ж на все життя отримає клеймо злодія. Так, міністр освіти Німеччини Аннетте Шаван подала заяву про відставку після звинувачень у плагіаті та втрати наукового ступеня. У Дюссельдорфському університеті імені Генріха Гейне була створена спеціальна комісія, яка визнала, що в її дисертації наявний плагіат, та клопотала про анулювання диплому кандидата наук. Учена рада університету 5 лютого 2013 р. одноголосним рішенням анулювала диплом, який був виданий, увага, 33 роки тому [16; 17].

Словаччина. З 2009 р. дипломні роботи в цій країні перевіряються на наявність плагіату та зберігаються в цифровому сховищі (державна система), а з 2010 р. міністерство освіти, науки, досліджень і спорту Словацької Республіки зобов'язало всі ВНЗ використовувати цифрове сховище та перевіряти на наявність плагіату.

Великобританія. Система «Anti-Plagiarism» була запроваджена до загального користування в британських ВНЗ відповідно до урядової програми. Через три роки, фінансування взяли на себе самі ВНЗ. Згідно з правилами одного з найкращих світових навчальних закладів – Оксфордського університету одним із найсерйозніших «гріхів» під час іспитів є списування та плагіат. Подібні випадки, які мали місце в університеті, обов'язково розслідуються, а штрафи, накладені на студентів, залежно від провини можуть змінюватися від зняття балів аж до виключення з університету. Навіть якщо виявиться, що плагіат є випадковим, це може призвести до серйозного покарання. Запроваджені положення, які стосуються порядку складання іспитів, також застосовуються до «оцінювання дисертації, магістерських та курсових робіт, які не приймаються у формальних умовах експертизи, але які враховуються або становлять частину роботи для отримання стипендії, наукового ступеня чи вченого звання [18]. Більшість англійських

університетів використовує для перевірки текстів на наявність текстових запозичень одну з кращих та найбільшу систему – turnitin.

Румунія. У цій країні досі відсутнє регулювання стосовно бакалаврських та магістерських робіт на національному рівні, відповідальність повністю покладена на ВНЗ. Було створене національне сховище докторських дисертацій з антиплагіатним модулем Plagiat.pl, та більшість ВНЗ користується антиплагіатною інтернет-системою sistemantiplagiat.ro (румунський бренд Plagiat.pl).

Польща. З 1 жовтня 2014 р. у країні запроваджена обов'язкова перевірка всіх дипломних робіт на наявність плагіату. Створено польське загальнонаціональне сховище дипломних робіт, яке буде містити всі дипломні роботи, захищені після 30 вересня 2009 р. і доступні в постаті порівняльної бази даних для всіх антиплагіатних програмних засобів, затверджених міністерством освіти. Але ЄС вкладає значні кошти у створення, впровадження та популяризацію процедур, а також у виявлення та запобігання плагіату у ВНЗ (25 млн. євро на 2015 – 2017 рр.).

Огляд систем для виявлення текстових запозичень. У 2013 р. в Берлінському університеті імені Гумбольта група науковців на чолі з професором Дебора Вебер-Вульф дослідила світові програмні засоби та системи на предмет ефективності в пошуку текстових запозичень. У дослідженні враховувалися такі властивості та якості програмних засобів та систем: швидкість перевірки, якість пошуку запозичення, простота та зручність користування та ін. (табл. 2.2.) [19].

Таблиця 2.2

Результати якості роботи світових систем

Number	Test System	Effectiveness	Percent	Usability Checklist	Subjective Usability Score
S13-06	Urkund	95	73%	12.5	10 (C+)
S13-03	Turnitin	87	67%	15.5	12 (B)
S13-19	Copyscape	87	67%	15	7 (D+)
S13-05	Ephorus	76	58%	19	9 (C)
S13-01	PlagAware	75	58%	19	11 (B-)
S13-18	Strike Plagiarism	75	58%	17	10 (C+)
S13-07	PlagScan	72	55%	17	9 (C)
S13-08	Compilatio	72	55%	15	4 (F)
S13-13	PlagiarismDetect Premium	72	55%	12	5 (D-)
S13-04	Docoloc	70	54%	13	4 (F)
S13-13	PlagiarismDetect Standard	65	50%	12	5 (D-)
S13-12	Duplichecker	63	48%	12	5 (D-)
S13-17	PlagTracker	41	32%	12	7 (D+)
S13-02	Plagiarisma	39	30%	7	2 (F)
S13-09	OAPS	39	30%	11	6 (D)
S13-10	PlagiarismFinder	38	29%	19	11 (B-)
		Max: 130		Scale: 1-27	Scale: 1-15 (Letter grades)

Дуже добре – понад 90 %

Добре – 80 – 89 %

Адекватно – 70 – 79 %

Слабо – 60 – 69 %

Не прийнятно – менше ніж 60 %

Зупинімося на п'ятірці систем – світових лідерів, визначених дослідженням.

Urkund – шведська компанія, яка у 2005 р. створила систему запобігання плагіату. Перевірка проводиться шляхом порівняння змісту результатів досліджень з інформацією, опублікованою в мережі Інтернет, друкованими джерелами та базами даних, починаючи зі шкільних робіт аж до досліджень на всіх академічних рівнях. Urkund пропонує повністю автоматизовану систему обробки плагіату, яка працює так: студенти надсилають свої роботи викладачам електронною поштою. Документи перевіряються на три основні джерела: інтернет-джерела, опублікований матеріал та студентський матеріал. Якщо документ має схожість зі змістом будь-якого із трьох джерел, система позначатиме його як можливий плагіат. Результати аналізу генеруються та надсилаються електронною поштою викладачеві. Аналіз являє собою спрощену форму інформації, необхідну викладачеві, щоб визначити, чи наявний плагіат. Urkund має клієнтів з усього світу, але найбільша їх концентрація в Північному регіоні та Європі. За станом на жовтень 2016 р. система мала доступ до понад 23 млн. студентських робіт для перевірки [20].

Turnitin – американський сервіс, створений компанією iParadigms, LLC та вперше запущений в 1997 р. Як правило, університети та вищі школи купують ліцензії на подання есе на сайт Turnitin, який перевіряє документи на неоригінальний вміст. Результати можуть бути використані для виявлення подібності до існуючих джерел або для того, щоб допомогти учням навчитися уникати плагіат та поліпшити власну роботу. Turnitin без сумніву найбільша та найбагатша компанія у світі. Наведемо деякі цифри, які характеризують її на даний момент:

- понад 300 працівників по цілому світі;
- клієнти та партнери в 150 країнах;
- понад 500 млн. документів;
- 30 млн. користувачів;
- 15 000 партнерів та клієнтів;
- Річний бюджет близько 1,5 млрд. доларів.

Turnitin перевіряє текст на неоригінальний вміст, порівнюючи подані документи з декількома базами даних за допомогою власного алгоритму. Він сканує власну базу даних, а також має ліцензійні угоди з великими академічними базами даних [8].

Copyscape – приватна компанія, заснована Гедеоном Грінспеном у 2004 р., яка також надає послуги Giga Alert і Siteliner. Вона належить до Indigo Stream Technologies Ltd. Copyscape використовується власниками інтернет-сайтів для виявлення випадків крадіжки контенту сайтів, у яких контент копіюється з одного сайту на інший без дозволу чи посилання. Він також використовується для виявлення випадків шахрайства за контент, у якому старий контент перепакується та продається як новий, оригінальний контент [21].

Copyscape також надає два платні сервіси: Copysentry відстежує Інтернет-ресурси та надсилає сповіщення електронною поштою, коли з'являються нові копії, а Copyscape Premium перевіряє оригінальність вмісту, придбаного видавцями онлайн-контенту [22].

Ephorus – компанія, яка у 2015 р. злилася з Turnitin. Сервіс більше не пропонується, але підтримується [23].

PlagAware – німецька компанія, онлайн-сервіс якої пропонує послуги з пошуку, аналізу та відстеження плагіату. Центральним елементом PlagAware є пошукова система, що спеціалізується на виявленні ідентичного вмісту зазначених текстів [24]. PlagAware пропонує комплексні функції для оцінки плагіату академічних робіт, рукописів, редакційних статей та інших письмових текстів. Ці функції базуються на центральній технології PlagAware, пошуках ідентичного вмісту у World Wide Web. Система дозволяє текст домашньої роботи або академічний рукопис розділяти на окремі частини (сегменти), які оцінюються на основі стилістики мови. Кожен із вибраних сегментів перевіряється на автентичність, проводиться пошук і аналіз із використанням мережі Інтернет та визначається рівень подібності з наявним контентом [25].

Це також досить потужна європейська система, де цифри говорять самі за себе:

- понад 24,6 тис. перевірених документів за останній місяць;
- понад 1,26 млн. документів у бібліотеці;
- 33 тис. активних користувачів;
- 15 000 партнерів та клієнтів;
- річний бюджет близько 1,5 млрд. доларів [25].

StrikePlagiarism – компанія Plagiat.pl (міжнародним брендом якої є StrikePlagiarism.com) заснована в червні 2002 р. У відповідь на поширену проблему використання студентами методу «скопіювати – вставити» у дипломних роботах і дисертаціях була створена антиплагіатна інтернет-система StrikePlagiarism.com. У перший рік свого існування набула широкого доступу в безкоштовному режимі. Популярність системи серед наукових співробітників і викладачів підтвердила важливість такої ініціативи в академічних колах і необхідність її подальшого розвитку.

Компанія є лідером на ринках Польщі та Румунії, а також працює в Україні, Казахстані, Азербайджані, Молдові, Німеччині та Колумбії – загалом понад 330 університетів та клієнтів [26].

На ринку існує ще безліч програмних засобів, так званих стартапів та безкоштовних систем, які може використати споживач для виявлення плагіату або текстових запозичень. Але вони здебільшого зникають через 2–3 роки, або їхні розроблені алгоритми роками не змінюються та не вдосконалюються. Безперечно, за чотири роки багато що змінилося в компаніях, на ринки вийшли нові системи, проте революції в пошуку плагіату на даний момент так ніхто і не зробив.

Найбільш популярними безкоштовними системами для пошуку текстових запозичень на теренах СНГ залишаються: ETXT, Advego Plagiat, Antiplagiat, Content watch, Text.ru, Findcopy. Найбільша проблема таких засобів – це наявність так званих бірж копірайтингу, бірж

рерайтингу, магазину статей. І всі системи існують за рахунок реклами та послуг рерайтингу.

Найпоширеніші методи приховування плагіату та проблеми їх виявлення. Які б не були досконалі та потужні алгоритми пошуку запозичень у системах виявлення плагіату, завжди будуть умільці, які намагатимуться приховати явні факти плагіату. Розглянемо більш детально деякі приклади фальсифікації тексту та як система їх виявляє. Приклад виявлення того чи іншого запозичення буде ілюструватися за допомогою системи Strikeplagiarism.

Шахраї, які прагнуть приховати плагіат, вдаються до багатьох методів, а деколи їхні потуги вражають, бо здається, за той час поки вони модифікували текст та проводили з ним технічні махінації, можна було б написати нову повноцінну роботу. Можна виділити сім найпоширеніших методів (спроб) приховати наявність запозичень, які ще можна поділити на видимі та невидимі. Наприклад, стилістичну неоднорідність роботи фахівець може виявити без використання системи – це видимий метод.

Виділяють такі методи приховування плагіату:

1. Використання прихованих символів.
2. Заміна символів у слові латиницею.
3. Нерівномірне розміщення запозиченого тексту в роботі.
4. Стилiстична неоднорiднiсть дослідження.
5. Написання роботи складною мовою та заміна слів синонімами.
6. Маніпуляція цитатами.
7. Переклад.

Розглянемо кожен із методів детальніше.

Приховані символи. Цей метод широко використовувався в Польщі, коли студенти намагалися приховати плагіат за допомогою додавання до основного тексту прихованих (невидимих) символів (рис. 2.11).

Ця співпраця дає університету можливість перевіряти робіт, а також користуватися підтримкою експертів ефективної процедури виявлення та запобігання плагиату дипломів. У чинному вже майже десять років столичний процес присвоєння дипломів. У чинному вже майже студенти навчаються за 11 спеціальностями.

Бренд StrikePlagiarism.com присутній на азербайджанській підтримки Міністерства освіти країни місцевого відділу багатьма ВНЗ, які зацікавлені Антиплагиатною системою в законодавстві і можливістю введення обов'язкової пер

Ця співпраця дає університету можливість перевіряти захист робіт, а також користуватися підтримкою експертів підготовки ефективної процедури виявлення та запобігання процес присвоєння дипломів. У чинному вже майже студенти навчаються за 11 спеціальностями.

Бренд StrikePlagiarism.com присутній на азербайджанській підтримки Міністерства освіти країни місцевого відділу багатьма ВНЗ, які зацікавлені Антиплагиатною системою в законодавстві і можливістю введення обов'язкової пер

Ця співпраця дає університету можливість перевіряти захист робіт, а також користуватися підтримкою експертів підготовки ефективної процедури виявлення та запобігання процес присвоєння дипломів. У чинному вже майже студенти навчаються за 11 спеціальностями.

Бренд StrikePlagiarism.com присутній на азербайджанській підтримки Міністерства освіти країни місцевого відділу багатьма ВНЗ, які зацікавлені Антиплагиатною системою в законодавстві і можливістю введення обов'язкової пер

Рис. 2.11. Приховані символи

У першому стовпці ми бачимо оригінальний, необроблений текст. У другому – пробіли видалені та вставлені на їх місце нижні підкреслення (це можуть бути будь-які інші знаки), після цього вони замальовуються білим кольором. Третій стовпець показує, як виглядає оброблений текст. Якщо уважно придивитися, то можна побачити, що пробіли трохи більші ніж би мали бути. Проте викладач може не зауважити цього, адже йому здають роботи багатьох студентів одразу. Після того ж як текст завантажити в систему, то вона розпізнає його як одне велике незрозуміле слово. І звичайно вже нічого не виявить.

Заміна символів у слові символами іншого алфавіту. Одним із найпопулярніших та найпростіших методів приховування плагиату є заміна літер з іншого алфавіту. За допомогою глобальної заміни, яку можна зробити в Microsoft Word, проводиться заміна кириличної «і» на латинську «i», як бачимо різниці немає, а більшість безкоштовних систем сприймає це як нове слово i, відповідно, не може виявити наявного плагиату (рис. 2.12.).

Стилістична неоднорідність дослідження. Якщо все ж таки система не змогла виявити запозичень, а жодна система у світі нині не може дати стовідсоткову гарантію того, що запозичення з мережі-Інтернет відсутні, то такий вид шахрайства фахівець може побачити добре проаналізувавши текст. Наприклад, наведений нижче текст складається з двох частин, які відрізняються за змістом. Перша частина – ботанічний опис рослини, друга – ліричний: «Соняшник – теплолюбна і посухостійка рослина. Листки великі. Висота стебла здебільшого 120–150 см, іноді 2–2,5 м, пряме, з губчастою серцевиною. Соняшник – є одним із символів неньки України. Ці рослини повертають свої яскраві жовті голівки до Сонця протягом дня».

Написання роботи складною мовою та заміна слів синонімами. Кожен викладач, який працює протягом семестру з тим чи іншим студентом, за кілька місяців добре оцінює знання та можливості кожного студента. Якщо ж надана студентом робота не відображає його потенційних можливостей, або стиль написання роботи виглядає надто складним для нього, до такої роботи потрібно поставитися уважніше. Якщо система проводить пошук за кількома критеріями, кількість пошуку в словосполученнях становить 5 або менше слів, то факти заміни слів синонімами система може знайти. Проте стиль написання роботи буде різнитися. Наведемо приклад опрацьованого тексту складною мовою, написаний з використанням фахової термінології (табл.2.3):

Таблиця 2.3.

Приклад опрацьованого тексту складною мовою

Текст оригіналу	Текст опрацьований складною мовою
У сучасній науці про мову стали вирази зустрічаються найчастіше.	У сучасній лексикології фразеологізми є домінантами.

Маніпуляція цитатами. Дуже поширений метод приховування текстових запозичень, які були популярними в Польщі та Румунії. Справа в тому, що винахідливі студенти, які бачили, що система розпізнає дужки, лапки або інші знаки як прояв цитати в тексті, одразу це використовували. Необхідні символи ставилися на початку сторінки, і в кінці, потім замальовувалися білим кольором, відступи також редагувалися (рис.2.14.), і в решті – решті цей текст передавався на перевірку викладачу. У звичайних умовах виявити таку підміну надто складно, тому викладач, нічого не підозрюючи, завантажував роботу на перевірку. Система ж бачила одну велику цитату в тексті, і, відповідно, коефіцієнти виявленого плагіату були низькими. Тому, якщо дати можливість редагувати звіт подібності системі на предмет правильності цитування, вона не зможе виявити плагіат, а кмітливі студенти одразу цим скористаються.

{["Ця співпраця дає університету можливість пер-
захист робіт, а також користуватися підтримк
підготовці ефективної процедури виявлення та
процес присвоєння дипломів. У чинному вже
студенти навчаються за 11 спеціальностями."]}

Ця співпраця дає університету можливість пер-
захист робіт, а також користуватися підтримк
підготовці ефективної процедури виявлення та
процес присвоєння дипломів. У чинному вже
студенти навчаються за 11 спеціальностями.

Рис. 2.14. Маніпуляція з цитатами

Переклади. Це один із найважчих для виявлення методів приховування плагіату. Справа в тому, що будь-яка світова система може визначити переклад машинним методом, тобто скориставшись або вільним google Translate, або ж розробленим власним модулем перекладу (рис.2.15.).

У ході зустрічі відбувся обмін думок з питань захисту авторського права, запобігання академічного плагіату та впровадження новітніх технологій, а також досвіду західних академічних установ. З обох сторін було заявлено інтерес продовжити співпрацю у кількох напрямках. Була досягнута домовленість про тестування з боку ВАК програмного забезпечення документообігу та архівування ASAP, продукт який отримав широку популярність у Польщі та за її межами.

В ходе встречи состоялся обмен мнениями по вопросам защиты авторского права, предотвращение академического плагиата и внедрение новейших технологий, а также опыта западных академических учреждений. С обеих сторон было заявлено интерес продолжить сотрудничество в нескольких направлениях. Была достигнута договоренность о тестировании со стороны ВАК программного обеспечения документооборота и архивирования ASAP, продукт, который получил широкую известность в Польше и за ее пределами.

Рис. 2.15. Приклад звичайного перекладу

Проте машинний переклад може виявити тільки до 20 % запозичень. Якщо робота перекладена фаховим перекладачем або лінгвістом, то виявити такі прояви плагіату дуже важко. В одній країні нам розповіли, що не можуть побороти тристоронні переклади. Наприклад, захищена у 2016 р. робота, написана російською мовою, перекладається одними фахівцями на англійську мову, після цього інші фахівці перекладають її ж на одну зі східних мов (азербайджанська, турецька). І після цього робота перекладається на мову, на якій потрібно її захистити, скажімо, знову на російську. Справа в тому, що порядок побудови речень різний у різних мовах. Після опрацювання тексту трьома різними фахівцями з перекладу виявити плагіат у роботі майже не можливо.

На завершення необхідно додати, що жодне програмне забезпечення не може захистити університет чи установу від плагіату та шахрайства з автентичними текстами. Для того щоб викоринити цю проблему з університетів, потрібен комплексний підхід. Крім програмного забезпечення з виявлення плагіату в університетах повинні діяти процедури, які будуть регламентувати роботу системи, та вживатися дисциплінарні заходи, які будуть нести за собою покарання, позбавлення магістерських дипломів, вчених звань та наукових ступенів усіх плагіаторів.

2.3. Авторські права учасників освітнього процесу у закладах вищої освіти (правовий аспект) (Ю. Єпіфанова)

Основу конституційного регулювання наукової творчості визначають норми, викладені у ст. 41 і 54 Основного Закону [27]. У ст. 41 проголошується право кожного на володіння, користування й розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, яке набувається й здійснюється у встановленому законом порядку. У ст. 54 гарантується громадянам свобода літературної, художньої, наукової й технічної діяльності, захист інтелектуальної власності.

У межах своєї професійної діяльності в учасників освітнього процесу, до яких відповідно до ст. 52 Закону України «Про вищу освіту» відносять наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників; здобувачів вищої освіти та інших осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах; фахівців-практиків, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах; інших працівників вищих навчальних закладів, роботодавців (які можуть бути залучені до освітнього процесу) [2], виникають авторські права на результати їх наукової творчої діяльності, якими вони можуть користуватись та набувати нові права, бути повноцінними суб'єктами інтелектуальної творчої діяльності.

Суб'єктивні авторські права умовно можна поділити на дві групи: особисті немайнові та майнові права.

Особисті немайнові права мають подвійне значення: з одного боку, вони не передбачають отримання автором прибутку від свого твору, з іншого – можуть мати для нього велике економічне значення. Сама назва цих прав зумовлює їх сутність – охорону й захист особистих немайнових авторських прав. Причому, як зауважив В. Веінке, права *droit moral* не варто вважати правом, що стосується тільки автора, бо вони передбачають також публічний інтерес [28, с. 230]. Мається на увазі, що крім інтересів

самого автора існують ще й інтереси суспільства, що полягають у тому, щоб літературним художнім, науковим творам надавались належна охорона й захист.

Особисті немайнові авторські права належать безпосередньо лише авторові твору, вони є невідчужуваними, від них не можна відмовитись, вони позбавлені ознак обігоздатності, їх не можна використовувати з метою отримання прибутку, вони належать авторові незалежно від його майнових прав і зберігаються за ним у випадку уступлення виключних прав на використання твору. Особисті немайнові авторські права первинні стосовно майнових прав. Так, право авторства, як особисте немайнове авторське, є визначальним для інших прав. Якщо воно буде оспорене, то всі інші права, у тому числі й майнові, за автором не визнаються. І навпаки, якщо особа доведе у встановленому законом порядку своє авторство, за нею визнаються всі інші права. Більше того, особисті немайнові права, особливо право авторства, визначально персоніфікують права майнові.

У ст. 437 Цивільного кодексу України наводиться перелік особистих немайнових авторських прав. Це право автора: у зв'язку з використанням твору вимагати зазначення свого імені, якщо це практично можливо; забороняти зазначення свого імені; вибирати псевдонім; зберігати недоторканість твору [29].

У ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» до особистих немайнових авторських прав належить право: вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі та його примірниках і за будь-якого публічного виконання твору, якщо це практично можливо; забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він, як автор, бажає залишитися анонімним; вибирати псевдонім, вимагати його зазначення замість справжнього імені автора на твір у всіх його примірниках і під час будь-якого його публічного використання; вимагати збереження цілісності твору й протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій його зміні або будь-якому

іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі й репутації автора [30].

Як бачимо, зазначені статті текстуально не збігаються, але по суті вказують на три основні правомочності автора: визнання особи автором твору, отже, права авторства; право на авторське ім'я, тобто зазначення або заборона згадування свого імені, обрання псевдоніму, виступ у авторських правовідносинах анонімно; право на недоторканість твору.

Одним з основних прав, що виникає в автора у зв'язку зі створенням твору, є право авторства, яке можна визначити як юридично забезпечену можливість особи вважатися автором твору й вимагати визнання цього факту від інших осіб [31, с. 200]. За словами Е. П. Гаврилова, право авторства можна розглядати як відображення фактичної роботи особи над створенням твору [32, с. 139]. Головним призначенням цього права є індивідуалізація й суспільне визнання результатів творчої праці автора. У зміст права авторства входить право вимагати від усіх інших осіб посилатися на вказану особу як на творця й визнавати його автором [33, с. 43]. Авторське право невіддільне від особи творця. Воно не може передаватися іншим ні на підставі договору, ні за законом, хоча автор вправі відмовитися від його реалізації. Право авторства є абсолютним, що зумовлює обов'язок усіх і кожного утриматися від його порушення. Подібні порушення можуть виявлятися у присвоєнні чужого авторства, у запереченні авторства особи, яка створила твір, а також в оспорюванні приписаного авторства на той чи інший твір.

Так, наприклад, якщо вчений під час створення свого наукового твору використовує твір іншого автора без його дозволу в об'ємі та за умов, що не відповідають правилам цитування, можна говорити про порушення права авторства на твір.

Право авторства безпосередньо пов'язано з особою творця, воно діє протягом усього його життя. Виникнувши в певний період життя автора й отримавши суспільне визнання, авторство на твір продовжує існувати

незалежно від автора й після його смерті, коли воно охоронятиметься вже не як суб'єктивне право творця, а як суспільний інтерес, який потребує охорони й захисту [34, с. 42].

Право на ім'я іноді розглядається як конкретизація права авторства. Більшість учених вважає, що ці обидва права, безумовно, є взаємопов'язаними, але різними як за обсягом, так і за характером можливостей [35, с. 67].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» ім'я автора – це сукупність слів чи знаків, що його ідентифікують: прізвище й ім'я; прізвище, ім'я й по батькові; ініціали; псевдонім; прийнятий ним знак (сукупність знаків) тощо. Тут ім'я особи – це один з основних засобів її індивідуалізації. Відповідно до ч. 1 ст. 28 ЦК України під ім'ям є прізвище, ім'я й по батькові. Особа, вступаючи в будь-які правовідносини, бере в них участь від свого імені. Навіть коли вона діє через представника, наслідки настають саме для неї. В авторському праві ім'я творця дещо відрізняється від «імені», передбаченого ч. 1 ст. 29 ЦК України, що виявляється не тільки в можливості брати участь у відповідних правовідносинах, а ще й встановлюється належність твору особі, яка його створила.

Згідно з ч. 2 і 3 ст. 11 зазначеного закону авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Творець для сповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права, який складається з таких елементів: знаку охорони авторського права – копірайту, ім'я особи, яка має це право, рік першої публікації. Отже, ім'я автора має не тільки ідентифікаційне значення, а ще й виконує охоронну функцію.

Автор сам обирає спосіб визначення свого імені на творі. Це може бути повне ім'я, тобто прізвище, ім'я й по батькові, або тільки прізвище й ініціали. Крім того, він може взагалі не згадувати свого імені, а виступати анонімно або під псевдонімом.

Проте не всі творці користуються псевдонімами, особливо це стосується представників вищої школи. Як правило, їх обирають ті, хто працює у сфері мистецтва, – письменники, поети, художники, артисти. У науці використання псевдоніма не припустимо. Слід зауважити, що є певні обмеження на використання псевдоніма. До таких обмежень, зокрема, належать такі вимоги: псевдонім повинен реально індивідуалізувати його носія; поряд із вживанням псевдоніма не повинно вказуватися справжнє ім'я автора; користуватися псевдонімом не повинно заборонятися законом [36, с. 101]. Так, у науково-дослідних установах, ВНЗ України щорічно виконується планове написання наукових робіт. Зазначення імені та прізвища автора під такими плановими роботами обов'язкова. Обов'язково вказуються ім'я та прізвище автора і ставиться підпис на рукописних примірниках дисертаційних досліджень тощо [37, с. 69]. Однак тут треба розмежовувати трудові правовідносини, у яких працівник бере участь під своїм іменем, і правовідносини авторські, де автор має право виступати як під своїм іменем, так і під псевдонімом або взагалі залишатись анонімом.

Тісно пов'язано з правом на псевдонім право на криптонім, під яким розуміють можливість фізичної особи використовувати для свого позначення ініціали чи інші скорочення, які навіть не збігаються з ініціалами автора, або ж взагалі одну літеру. Це право можна розглядати як засіб індивідуалізації автора в тому випадку, коли поряд з криптонімом інші індивідуалізуючі ознаки творця або його ім'я впливає з криптоніму [38, с. 492].

Ще одним складником права на авторське ім'я є право творця на участь у правовідносинах анонімно. Зауважимо, що автор постає анонімно лише перед суспільством, а наприклад, редакції, він зобов'язаний надати інформацію про своє справжнє ім'я, а редакція, у свою чергу, зобов'язана його не розголошувати.

Право автора на ім'я, псевдонім, анонімність може порушуватися шляхом спотворення імені автора, не зазначення його, зазначення замість або поряд з його іменем імені іншої особи. Останній вид порушення, як уже

зазначалось, майже не врегульований на законодавчому рівні. Virізняють два різновиди такого порушення: плагіат, тобто використання імені без згоди автора і гетеронімство, тобто використання імені автора за його згодою [38, с. 493]. Останній вид порушення права на авторське ім'я є найпоширенішим у науковій сфері й постає різновидом так званого «академічного злочину», що полягає в добровільному відчуженні свого авторства на науковий твір (курсону, дипломну, дисертаційну роботу) іншій особі з метою отримання винагороди, певних послуг тощо. Поступатися авторством на наукову роботу іншій особі, приймати авторство або співавторство та вимагати його є неприпустимим [39, с. 4].

У ст. 438 Цивільного кодексу України надається авторові твору право на недоторканність твору, а в ст. 439 розкривається поняття «право на недоторканність твору» й закріплюється право творця протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні твору чи будь-якому іншому посяганню на останній, що може зашкодити честі й репутації автора, а також супроводженню твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, коментарями та ін.

Зміст цих статей Цивільного кодексу України майже повністю збігається зі змістом ст.14 Закону України «Про авторське право та суміжні права», крім одного: у законі передбачено право автора вимагати збереження цілісності твору, тоді як відповідної норми в Цивільному кодексі України немає. Як бачимо, закон забороняє вносити тільки ті зміни у твір, які можуть зашкодити честі й гідності творця, з чим ми не погоджуємось. О. М. Пщан влучно зауважила, що втручання у твір, якщо й не зашкодить репутації автора, може змінити погляд на світосприйняття творця, ідею твору, а це теж саме, що спробувати змінити індивідуальність людини, навіть якщо й на краще [40, с. 51].

Як зауважує М. М. Малєйна, автор вправі вимагати заборони вносити зміни в будь-які частини твору, незалежно від їх характеру, навіть якщо за оцінкою професіоналів вони знаходяться на вищому рівні, ніж сам твір, і

поліпшують останніх чи позитивно впливають на репутацію творця [16, с. 215]. Отже, якщо ми говоримо про неприпустимість внесення будь-яких змін у твір, маємо на увазі збереження його цілісності. Поняття «цілісність» дозволяє ширше розуміти особисте немайнове право творця, оскільки «недоторканність» за змістом все ж допускає вплив на твір, за винятком негативного [41, с. 51].

Спірним залишаються порядок і строки внесення змін у твір, а також можливість його відкликання. Потрібно підкреслити, що законодавчо не вирішено й питання про час, протягом якого автор має право сам вносити зміни у свої твори. Якщо йдеться про так звані «вільні твори», тобто ті, що створюються з власної ініціативи, а не на замовлення, то автори самостійно визначають їх готовність і спосіб оприлюднення. Крім того, залишає автор за собою право вносити зміни або взагалі відмовитися від раніше прийнятого рішення про оприлюднення твору. Отже, навіть через багато років він, за власним бажанням зможе внести зміни у власний твір.

По-іншому вирішується питання щодо службових творів. Так, для видання наукових творів, створених у зв'язку з трудовим договором, вимагаються їх схвалення й рекомендація до друку вченою радою або науково-методичною комісією, науковим відділом чи іншим органом певного ВНЗ. До того ж такі твори є плановими, отже, повинні надійти до видавництва у визначені строки. Ось чому право автора на зміну такого твору може бути обмежено строком, установленим у плані роботи. Така регламентація наукової праці, з одного боку, дисциплінує автора, спонукаючи його не затягувати з творчим результатом, а з іншого – обмежує його права на твір. Укладання відповідного авторського договору – можливий шлях вирішення спорів щодо здійснення авторами суб'єктивних прав.

До особистих немайнових прав автора відносять також право на оприлюднення й право на відкликання твору [42, с. 183]. Під оприлюдненням розуміється здійснення за згодою автора дій, які роблять твір доступним для інших осіб шляхом його опублікування, публічного показу або виконання,

передачі в ефір чи в інший спосіб. Якщо автор вважає, що твір є недостатньо завершеним, незрілим для публічного показу, він може не давати згоди на його оприлюднення. У праві на останнє можна вирізнити два складники: право на визначення остаточного вигляду, у якому буде опубліковано твір, і право визначення способу, яким він уперше буде оприлюднений. Право автора на оприлюднення твору, у науковій літературі тлумачиться як перша гарантія творчої свободи автора, одна з найважливіших способів охорони його особистості [43, с. 43].

Із розглянутим правом пов'язано й інше право – на відкликання твору. Його можна визначити як право відмовитися від раніше прийнятого права на оприлюднення [43, с. 184]. Автор має право виправити помилки або з інших причин відмовитися від останнього. Але в цій ситуації він буде зобов'язаний відшкодувати збитки своїм договірним партнерам.

Зовсім по-іншому вирішуються питання щодо оприлюднення й відкликання службових творів. Право відкликання не може бути застосовано автором, якщо його твір є службовим. Але автор службового твору має право не передавати його роботодавцеві за умови відшкодування останньому вартості затрачених під час створення твору матеріалів, наданих йому коштів тощо.

Можна виокремити ще одне суб'єктивне право автора – на присвячення твору. Це право має ще іншу назву – «правом автора на сакрарезацію об'єкта інтелектуальної власності» (від лат. *sacrare* – присвячувати). Сутність цього права полягає в тому, що автор може вказати певну подію, факт, особу, кому присвячує свій твір. Присвячення, відображене у творі, можна розглядати як один із його елементів, який має для автора важливе значення, оскільки, як правило, є рушійною силою, що спонукало творця до його написання. Саме ж присвячення може бути не тільки частиною твору, а й самостійним твором, який, наприклад, виражений у формі вірша. Якщо присвячення має оригінальний характер, воно може бути визнано окремим об'єктом авторського права.

Залишається невизначеним питання стосовно права на присвячення – самостійне чи субсидіарне. Звичайно, автор самостійно приймає рішення про те, присвячувати свій твір певній особі, події чи ні. Але на його рішення можуть вплинути якнайменше дві особи: володільники права інтелектуальної власності й особа, чиє ім'я або образ використовує автор у присвяченні. У першому випадку пріоритет належатиме авторові, який має всі підстави наполягати на використанні у своєму творі відповідного присвячення й вирішити всі можливі спірні питання в договірному порядку. У другому ж пріоритет творця збігається з інтересами особи, чиє ім'я використовується. У п.1 ст. 296 Цивільного кодексу України закріплюється право фізичної особи на ім'я. Відповідно до п.2 ст. 296 Цивільного кодексу України використання імені фізичної особи в літературних та інших творах у якості персонажу (діючої особи), допускається лише за її згодою, а після її смерті – за згодою її дітей та інших родичів. Проте присвячення певного твору особі не перетворює її у персонаж чи головну діючу особу. Тому питання використання імені особи у вигляді присвячення залишається законодавчо неврегульованим. Але слід зазначити, що у випадку коли присвячення твору певній особі завдає шкоди її честі, гідності або діловій репутації, особа має право звернутися до суду з позовом про захист порушених прав відповідно до ст. 297 Цивільного кодексу України. Залишається відкритим питання щодо можливості присвячення твору певній особі без її згоди у разі відсутності порушення її прав. Вважаємо, що використання імені особи будь-яким способом та з будь-якою метою без її дозволу є неправомірним, оскільки обмежує право особи на ім'я, передбачене п.1 ст. 296 Цивільного кодексу України. Отже, з огляду на вказане назвати категорично це право самостійним доволі важко. Якщо сторони домовились на здійснення права на присвячення, подальше опублікування твору здійснюється тільки з вказівкою цього присвячення, яке стає частиною твору. Зміна присвячення прирівнюється до внесення змін у твір, яке є правом його автора.

До особистих немайнових прав належить також право автора найменувати свій твір, що теж не знайшло позитивного врегулювання в чинному законодавстві. Це право має ще іншу назву – «право на титулізацію (від лат. *titulare* – називати) об’єкта права інтелектуальної власності» [38, с. 494]. Указане полягає в праві автора дати назву своєму твору або ж залишити його без назви з метою наділення його розрізняльною здатністю. Питання найменування твору є досить дискусійним у науці. Як вбачається В. І. Корецькому, назва твору є його складовою частиною й не підлягає охороні як окремий об’єкт [44, с. 260]. З погляду інших науковців, назва є окремим об’єктом авторського права за умови її оригінальності [45, с. 54].

У зв’язку з викладеним вважаємо, що найменування можна розглядати як самостійний об’єкт авторського права у випадку наділення його ознаками самостійного й оригінального твору (наприклад, якщо назва твору викладена у вигляді вірша). В інших випадках назва вважатиметься складником відповідного твору.

Право на найменування є досить актуальним, особливо для науково-педагогічних працівників. Під час планування наукової роботи автор указує одну назву твору, а в подальшому може змінити її з появою нової ідеї, змісту або інших обставин. У зв’язку з цим виникають питання щодо виконання плану та можливості зарахування відповідної наукової роботи зі зміненою назвою. Якщо назва твору є його складовою частиною й не є окремим об’єктом авторського права, вважаємо, що зміна назви прирівнюватиметься до зміни окремого твору (що вже досліджувалось у роботі). Ось чому варто брати до уваги строк, протягом якого робота повинна бути створена, характер останньої (планова, ініціативна) й наявність авторського договору між, наприклад, науково-педагогічним працівником та роботодавцем.

Крім особистих немайнових прав науково-педагогічні працівники, студенти та інші учасники освітньої діяльності, чия діяльність пов’язана з науковою творчістю, мають майнові права на використання твору в будь-

якій формі й будь-яким способом відповідно до закону. Чинне законодавство не наводить дефініції поняття «майнові права автора», а лише конкретизує такі правомочності у ст. 441 Цивільного кодексу України: відтворення творів; публічне виконання й публічне сповіщення; публічна демонстрація й публічний показ; будь-яке повторне оприлюднення, якщо воно здійснюється іншою організацією, ніж та, яка першою оприлюднила твір; переклади творів; перероблення, адаптації, аранжування та інші подібні зміни; включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо; розповсюдження творів шляхом першого продажу; подання своїх творів до загального відома публіки; здавання в майновий найом і комерційний прокат після першого продажу; імпорт примірників твору. Відмітимо, що цей перелік правомочностей не є вичерпним. Це зумовлено насамперед динамічністю сучасного життя, що сприяє появі нових об'єктів авторського права й нових способів використання майнових прав.

Право на використання твору (наприклад, шляхом його опублікування) може здійснюватися як самим автором, так і особами, яким воно надано. З опублікуванням пов'язують визнання авторського пріоритету стосовно наукового твору. Суб'єктивні авторські права виникають у момент створення об'єкта творчості, однак цей момент ніяк не фіксується й не реєструється. Тому випуск твору у світ (тобто опублікування) може розглядатися як певний вид закріплення авторського пріоритету.

Опублікування можна розглядати і як передачу відповідних прав іншій особі, оскільки це стає підставою виникнення права на користування твором, звичайно, у межах визначених законодавством. Право на використання наукового твору дещо обмежено спеціальним правовим положенням творця. Це право здебільшого має майновий характер, але особисті елементи йому теж властиві.

Звернімо увагу на майнові права, що безпосередньо хоча й не визначені в нормах чинного законодавства, проте мають основоположне

значення. До них можна віднести право на авторську винагороду за створення й використання твору. Незважаючи на те, що розглядуване право прямо не передбачено Законом України «Про авторське право і суміжні права», кожна із зазначених авторських правомочностей пов'язана з ним.

Творча діяльність по суті є формою малого виробництва, а авторська винагорода – це ціна за продаж твору [46, с. 160]. Р.Б. Шишка переконує, що винагорода – плата за уступку права на використання майнових прав інтелектуальної власності [47, с. 352]. Такий підхід є більш раціональним оскільки дозволяє враховувати фактор капіталізації особистості і дає можливість пояснити, чому за один і той же самий твір із рівним обсягом і використанням авторська винагорода авторам є неоднаковою.

Слід розрізняти працю автора твору й працівників та службовців. По-перше, останні керуються правилами внутрішнього трудового розпорядку, проте як автор же самостійно визначає для себе режим роботи. По-друге, праця працівників та службовців підлягає обліку в процесі виконання роботи, а праця автора під час творчого процесу не може бути обчисленою, оскільки процес написання будь-якого твору є творчістю, яка не може обмежуватися часом. По-третє, автор отримує винагороду за кінцевий результат, працівник – за саму працю. По-четверте, заробітна плата видається працівникові на підставі встановлених державою норм оплати праці й залежить від його посади й стажу, авторська винагорода виплачується на підставі договору між автором і тим, хто використовує майнові права, незалежно від того досвідчений він письменник чи ні [48, с. 43].

Окрім вищезазначених авторських прав, якими можуть бути наділені учасники освітнього процесу, указані суб'єкти можуть мати спеціальні суб'єктивні авторські права, які можна поділити на три рівні залежно від способу їх регулювання: законодавчий, локальний і індивідуальний.

До законодавчого рівня відносимо права, закріплені в спеціальних законах, що визначають правовий статус учасників освітнього процесу:

«Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність». Перелік цих прав не є вичерпним, бо інші права можуть бути передбачені законами й статутами ВНЗ.

Спеціальні суб'єктивні авторські права учасників освітнього процесу локального рівня регулювання визначаються відповідними нормативно-правовими актами ВНЗ. Так, відповідно до посадової інструкції викладача юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна до суб'єктивних прав викладачів належить право: на належні умови праці і творчий пошук у педагогічній і науковій роботі, брати участь в обговоренні найважливіших питань діяльності кафедри, факультету, на підвищення кваліфікації, брати участь у роботі наукових семінарів, конференцій, з'їздів, користуватися навчально-виробничою, науковою, культурною, спортивною, оздоровчою, побутовою базою ВНЗ, на внесення пропозицій по вдосконалення роботи.

Суб'єктивні авторські права учасників освітнього процесу на індивідуальному рівні закріплені в договорах, які він укладає з іншими суб'єктами. У ст. 21 КЗпП України передбачено укладення трудового договору між працівником і власником підприємства, установи чи організації. У ньому сторони фіксують основні умови співпраці, свої права й обов'язки [49]. Сторони також мають право укласти контракт (особлива форма трудового договору), у якому згідно з ч. 3 вказаної статті можна встановити строк дії, права, обов'язки, відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення й організації праці, умови припинення дії договору за спільною домовленістю. Така форма трудового договору є найбільш сприятливою, оскільки надає більше простору для домовленості.

Поруч із трудовим договором окремі суб'єктивні авторські права творців встановлюються в договорах, безпосередньо пов'язаних із творчою діяльністю учасників освітнього процесу. Ідеться про авторський договір на передачу виключного права на використання твору, авторський договір про передачу невиключного права на його використання, авторський договір замовлення та інші, передбачені у ст. 1107 Цивільного кодексу України та

ст. 32 Закону України «Про авторське право та суміжні права», відповідно до яких автор може передати право на використання свого твору іншим особам.

Незважаючи на те що норми Закону України «Про вищу освіту» та Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» суттєво посилили статус учасника освітнього процесу як автора, на практиці науково-педагогічні працівники, студенти та інші творці об'єктів наукової творчості продовжують сприйматись переважно як службовці, працівники. Перш за все таке їх фактичне становище пов'язане з недостатнім рівнем гарантування їхніх майнових прав, які переважно зводяться до пільгової допомоги з боку держави. Проте крім пільг науково-педагогічний працівник, як і інші учасники освітнього процесу, має право на гідну оплату його праці. Серед майнових прав бракує права на отримання гідної винагороди за свою наукову творчу діяльність. Безумовно, її характер і розмір мають бути врегульовані договором між автором і роботодавцем. Однак законодавче закріплення саме цього права потрібно для певної гарантії його забезпечення.

2.4. Якісні чинники розвитку високореєтингових наукових журналів (В.Козирєв, Т.Васильєва)

Проблеми етики наукових публікацій завжди були однією з головних турбот редакторів рецензованих журналів у всьому світі, хоча особливу увагу їм стали приділяти тільки в останні десятиліття. Зі збільшенням кількості наукових публікацій виникла необхідність в об'єднанні й систематизації досвіду, нагромадженого видавцями стосовно створення стандартів і нормативних актів, які регулюватимуть етичні взаємовідносини в процесі публікації наукових досліджень. Учені проводять експерименти та створюють нові лікарські препарати й інструменти, а також отримують інші результати, які допомагають

поліпшити життя людей. Однак не всі дослідники дотримуються етичних вимог, що може призвести до негативних результатів.

В еру зростаючої кількості досліджень етика публікацій набула характеру нагальної потреби. Жодне дослідження, незалежно від його значущості і потенційного ефекту для людського життя, не повинно бути опубліковано без повного дотримання стандартів етики. З цієї причини кожен дослідник, редактор і керівник наукового журналу повинні знати точне визначення і критерії етичності в наукових публікаціях.

Етика наукових публікацій – це система норм професійної поведінки у взаємовідносинах авторів, рецензентів, редакторів, видавців та читачів у процесі створення, розповсюдження та використання наукових публікацій. При розробці положень видавничої політики компанії редакція має керуватися рекомендаціями Комітету з етики публікацій – Committee on Publication Ethics (COPE) та Кодексом поведінки і принципами найкращої практики для редакторів журналу (Code of Ethics and Best Practice Guidelines for Journal Editors), а також досвідом роботи українських і зарубіжних професійних співтовариств, наукових організацій, редакцій видань тощо [50]. Члени редакційної колегії і міжнародної редакційної ради у своїй діяльності повинні підтримувати сучасний прогресивний рівень вимог щодо відбору й опублікування наукових статей. Члени редакційної колегії – це кваліфіковані фахівці та експерти у своїх предметних сферах. Кодекс поведінки редакторів високореєтингових журналів покликаний забезпечити набір мінімальних стандартів, яким повинні відповідати всі члени редакційної колегії. Лівова частка всесвітньовідомих видавництв орієнтується на рекомендації COPE, а також враховує досвід авторитетних міжнародних журналів та видань [51]. Редактори повинні нести відповідальність за всі публікації в їх журналах, а це, у свою чергу, означає, що редактори повинні задовольняти потреби читачів та авторів постійно працювати над удосконаленням та розвитком свого журналу.

Одним із визначальних принципів обґрунтування та визначення етичної політики в розвитку високореєтингового журналу є чітке окреслення прав та обов'язків чотирьох сторін: авторів, рецензентів, видавців та читачів. Розглянемо права та обов'язки сторін більш детально.

Автори. Поняття «авторство» обмежує коло осіб, які зробили значний внесок у концепцію, дизайн, виконання або інтерпретацію звіту про дослідження. Усі ті, хто брав участь у виконанні статті, повинні бути вказані співавтори.

Відповідний за випуск автор повинен переконатися, що всі співавтори включені в документ, і що всі вони бачили і схвалили остаточний варіант документа, погодилися з його поданням для публікації [52].

Головний редактор журналу несе відповідальність за якість статей, опублікованих у цьому журналі. Однак етична відповідальність за зміст кожної опублікованої статті залишається в автора (авторів), який повинен дотримуватися таких етичних принципів під час написання статті або звіту:

1. Автори гарантують, що їх рукопис оригінальний і такий, що не порушує права інтелектуальної власності, не був раніше опублікований і в цей час не розглядається для публікації в іншому місці.

2. Рукописи повинні бути вільні від будь-яких форм плагіату, який вважається вкрай неетичним і непрофесійним явищем, дискредитує автора й видавця. Слід звернути увагу на те, що за умови виникнення підозри стосовно оригінальності рукопису, редакція може перевірити його на плагіат. Рукописи будуть відхилені редакцією, якщо міститимуть будь-яку форму плагіату – навмисний і/або ненавмисний плагіат.

3. Подання статті передбачає, що всі автори схвалюють її публікацію і що всі автори брали участь у процесі дослідження та/або підготовки статті. Усіх авторів просять розкрити будь-який фактичний або потенційний конфлікт інтересів, який може неналежним чином впливати на

об'єктивність їх роботи. Авторів також просять визначити джерела фінансування, які сприяли дослідженню або написанні статті.

4. Зазначення точної контактної інформації автора-кореспондента, який буде вважатися видавцем і редактором повністю відповідальним за авторство статті, який буде отримувати повідомлення, що стосуються етичного статусу й оригінальності документа. Цей пункт включає будь-які запити або розслідування, які можуть виникнути, до або після публікації.

5. Визначення будь-яких матеріалів третіх сторін, які вони мають намір включити у свою статтю і отримати письмовий дозвіл на повторне використання в кожному примірнику у відповідних власників авторських прав. Такі дозволи повинні бути надані після того, як рукопис буде прийнятий до публікації.

6. Автори зобов'язуються повністю відповідати редактору й видавцеві на будь-які запити стосовно вихідних даних, авторства або оригінальності, своєчасно надаючи обґрунтоване пояснення розбіжностей або недоліків у розкритті важливої інформації.

7. Автори мають право вимагати прозорості, ефективності та поваги з боку видавця і редактора в процесі подання статті до розгляду.

Для забезпечення об'єктивності та прозорості наукових досліджень і забезпечення дотримання прийнятих принципів етичної та професійної поведінки автори повинні включати інформацію про джерела фінансування та потенційні конфлікти інтересів (фінансові або не фінансові) [53]. Автори повинні надати інформацію (якщо цього вимагає видавець) в окремому розділі, що називається «Дотримання етичних стандартів» (перед списком використаних джерел) при подачі статті до розгляду:

- розкриття потенційних конфліктів інтересів;
- інформована згода сторін.

Необхідно звернути увагу, що етичні стандарти можуть відрізнятися для кожного журналу залежно від політики колегіального розгляду статті

(тобто подвійного сліпого розгляду), а також відповідно до дисципліни журналу. Перед відправкою статті необхідно уважно ознайомитися з інструкціями для авторів. Автор повинен бути готовий зібрати документацію про дотримання етичних норм і відправити її, якщо це буде потрібно, під час колегіального огляду або після публікації.

Редакція залишає за собою право відхиляти рукописи, які не відповідають зазначеним вище рекомендаціям. Автор буде нести відповідальність за неправдиві заяви або невиконання вищезазначених вказівок [54].

Розкриття потенційних конфліктів інтересів. Конфлікт інтересів виникає у випадку, коли автор або його спонсор мають фінансові, комерційні, юридичні або професійні відносини з іншими організаціями або з людьми, які працюють з ними та які можуть вплинути на результати дослідження. Повне надання інформації потрібно, коли ви відправляєте свою статтю в журнал. Редактор може вирішити не публікувати вашу статтю на основі будь-якого оголошеного конфлікту. Конфлікт інтересів може бути оголошений у супровідному листі. Найбільш типові умови виникнення конфлікту інтересів:

1. Рецензент не повинен мати попередніх знань про ваше дослідження.
2. Рецензент не повинен співпрацювати з будь-ким з авторів.
3. Номінації рецензента від тієї ж установи, що й у будь-якого з авторів, не допускаються.

Інформована згода. Усі автори зобов'язані дотримуватися вимог про інформованому згоду учасників дослідження. Слід підтвердити, що кожен учасник дослідження чи експерименту, описаного в статті, дав письмову згоду на включення матеріалів, які стосуються його, він визнає, що ці матеріали не можуть бути ідентифіковані за допомогою документа і що їх повністю анонімізували.

Скарги авторів. Автори можуть формулювати скарги на видавців, редакторів, рецензентів та інших членів редакційної колегії журналів, якщо їм відомо про порушення редакційного поведінки, порушення авторських прав, публікації без згоди або будь-які інші порушення. Скарги повинні бути спочатку адресовані безпосередньо видавцеві або головному редактору відповідного журналу.

Наукові порушення і авторське право. Науковий проступок – це порушення стандартних уставів наукової поведінки і етики у фахових наукових дослідженнях. Основними видами неправильної поведінки дослідників є: фабрикація, фальсифікація і плагіат. Фабрикація – підсумки і записи звітності є недостовірними та підробними, а посилання включені лише для того, щоб навести аргументи, які загальноновизнані, але які насправді є фальшивими. Фальсифікація – маніпулювання матеріалами дослідження, з метою зміни прикінцевих результатів на власну користь. Плагіат – привласнення ідей, слів та результатів досліджень іншої людини. Однією з форм плагіату є присвоєння ідей і результатів інших і публікація дослідження, результати якого не належать власне автору. Плагіат-фабрикація – акт прийняття неспорідненої фігури від неспорідненої публікації і його відтворення в новій публікації. Самоплагіат – багаторазова публікація одного і того ж змісту з різними назвами і/або в різних журналах (іноді також вважаються проступком) [55].

Авторські права. Статті, подані в журнал, не повинні бути опубліковані раніше в їх нинішній або значною мірою аналогічній формі або розглядатися для публікації в іншому журналі. Автори, які надсилають статті для публікації, гарантують, що робота не є порушенням будь-яких існуючих авторських прав і звільняють видавця від будь-якого порушення такої гарантії. Для полегшення поширення і забезпечення належного контролю за використанням, документи і матеріали отримують законне авторське право видавця.

Якщо у статті виявлено плагіат іншої роботи, використовуються сторонні авторські матеріали без дозволу або з недостатнім підтвердженням авторства та коли авторство статті заперечує відповідні проступки, видавець зазвичай залишає за собою право вжити відповідних юридичних заходів.

Редакційна колегія. Редакційна колегія (редакція) є важливим елементом в управлінні журналу. Пошук потрібної людини або людей для конкретного журналу може бути складним і трудомістким, але це може значно підвищити ефективність редакційного процесу. Члени редакційної ради мають бути кваліфікованими фахівцями у своїх сферах і експертами в різних темах, на яких спеціалізується журнал. Члени редколегії беруть участь у діяльності журналу, включаючи експертну оцінку отриманих статей. Вони дотримуються кодексу поведінки для редакторів журналу.

Редактори наукових журналів мають обов'язки стосовно авторів, забезпечують розвиток журналів, коментують придатність рукописів для публікації [56 – 57]. Редактори повинні дотримуватися принципів «чесної гри». Вони оцінюють надані рукописи виключно на основі їх успішності (значущість, оригінальність, обґрунтованість дослідження, ясність), незалежно від раси авторів, статі, сексуальної орієнтації, етнічного походження, громадянства, віросповідання, політичної філософії або інституціональної належності.

Редактори повинні:

- підтримувати й заохочувати узгоджену етичну політику;
- забезпечувати конфіденційність процесу розгляду;
- працювати з авторами, рецензентами і членами редакційної ради, щоб переконатися, що вони достатньою мірою надали поради щодо етики й політики публікації, а керівництво журналу з етичних питань є справедливим, неупередженим і своєчасним.

Обов'язки редактора перед авторами:

- розробити керівні принципи для авторів з підготовки та подання рукописів;
- забезпечити чітку заяву про політику журналу за критеріями авторства;
- створити систему для ефективного й швидкого рецензування;
- ставитися до всіх авторів справедливо, ввічливо, об'єктивно, чесно та прозоро;
- забезпечити, щоб рішення приймалися без зміщення, і що будь-які конфлікти інтересів були чітко сформульовані;
- дотримуватися прав авторів на інтелектуальну власність;
- забезпечити своєчасне опублікування прийнятих рукописів.

Обов'язки редактора перед рецензентами:

- забезпечити адекватне керівництво для рецензентів;
- встановити максимальну кількість разів для розгляду робіт (не більше ніж 3 рази на рік);
- поважати думку рецензентів і шукати шляхи нагородження рецензентів журналу.

Відповідальність редактора перед читачами:

- друкувати кращі статті, які будуть цікавими для читачів;
- уникати публікацій шахрайських матеріалів і конфлікту інтересів або інших етичних проблем;
- видавати журнал відповідно до заявленого графіку;
- гарантувати доступ до опублікованої інформації.

Редактори повинні встановити регулярний зв'язок з видавцем і повідомляти про будь-які юридичні чи етичні проблеми з ним. Склад редакційної ради переглядається двічі на рік (у січні і в червні). Етичні принципи для рецензентів полягають у забезпеченні стандартів, яких усі рецензенти повинні дотримуватися в процесі рецензування.

Рецензент повинен:

- забезпечити конфіденційність процесу розгляду статті;
- негайно попередити редактора журналу про будь-які реальні або потенційні конкуруючі інтереси, які можуть вплинути на неупередженість їх рецензування;
- поводитися чесно й неупереджено;
- вчасно переглядати та рецензувати рукописи;
- якщо рецензент не є компетентним для розгляду конкретного рукопису, він повинен повідомити про цей факт редактора негайно;
- не використовувати інформацію з рукопису у власних інтересах або в роботі інших органів, перш ніж вони будуть опубліковані;
- надавати коментарі доказів плагіату, неетичних конструкцій дослідження або надмірної фрагментації результатів;
- бути анонімним протягом усього процесу огляду;
- не розглядати рукопис автора, з яким він/вона має особисті або професійні відносини.

Конфлікт інтересів редакторів і рецензентів. Рецензенти мають повідомити редактора про будь-які конфлікти інтересів, які виникають під час розгляду рукопису. Такі конфлікти інтересів можуть виникнути, якщо рецензента просять перевірити статтю, написану колегою по організації, колишнім або нинішнім студентом, колишнім радником або людиною з якою рецензент тісно пов'язаний. Інший тип конфлікту має місце, наприклад, коли рецензент є прямим конкурентом автора статті, яка подається на грант [58].

Рішення редакторів про прийняття або відхилення рукопису, поданого до публікації, повинні ґрунтуватися на її важливості, оригінальності і зрозумілості, а також на обґрунтованості дослідження і його релевантності відносно журналу. Нові редактори мають право скасувати рішення про публікацію матеріалів, прийняте попереднім редактором, лише у випадку виявлення серйозних проблем. Автори мають право оскаржити редакційні рішення, а редактори, у свою чергу, повинні

оперативно реагувати на скарги, переконатися, що незадоволені позивачі не мають подальших скарг. Цей механізм потрібно описати на сайті самого журналу, додавши інформацію про те, як передавати невирішені питання в COPE. На сайті видавництва слід розмістити інструкції для авторів, які регулярно оновлюються.

Що стосується рецензентів, то редактори повинні надавати їм рекомендації про все, що від них очікується, у тому числі про конфіденційність наданих ними матеріалів. Краща практика для редакторів включає: заохочення рецензентів коментувати етичні питання і можливі порушення наукових досліджень і публікацій (наприклад, неетичні дослідження, недостатня деталізація згоди пацієнта або захист суб'єктів дослідження (включаючи тварин), маніпулювання даними); заохочення рецензентів коментувати оригінальність поданих матеріалів і бути уважним до надлишкової публікації і плагіату; розгляд можливості надання рецензентам інструментів для виявлення відповідних публікацій (наприклад, посилань на цитовані джерела й бібліографічні пошукові запити); направлення коментарів авторам у повному обсязі, якщо вони не містять образливих зауважень або наклепів; заохочення академічних установ до визнання діяльності за взаємною згодою в межах наукового процесу; моніторинг ефективності рецензентів і вжиття заходів для забезпечення їх високого рівня рецензій; розробку та ведення бази даних відповідних рецензентів і її оновлення на основі результатів роботи рецензента; припинення співпраці із рецензентами, які постійно надсилають неякісні огляди або затримують їх; використання широкого кола джерел (а не тільки особистих контактів) для пошуку потенційних рецензентів (наприклад, пропозицій авторів, бібліографічних баз даних).

Редактори повинні повідомляти членам редколегії про нові тенденції в діяльності організації і нові розробки. Краща практика для редакторів включає: наявність політики щодо обробки заяв від членів редакційної колегії для забезпечення об'єктивного аналізу; визначення членів

відповідної редакції, які можуть активно сприяти розвитку й ефективному управлінню журналом; регулярний перегляд складу редакційної колегії; надання чітких вказівок членам редакційної колегії про їх функціональні обов'язки, до складу яких можуть входити: презентація журналу на міжнародній науковій арені; підтримка і просування журналу; пошук кращих авторів і найкращих робіт; розгляд матеріалів у журналі; участь у засіданнях редколегії. Редактор повинен наприклад, раз на рік періодично проводити консультації з членами редакційної колегії для ознайомлення з їх думкою про функціонування журналу, інформування про будь-які зміни в політиці в журналах і ідентифікації майбутніх проблем.

Відносини редакторів із видавцями і власниками журналу часто складні, але повинні ґрунтуватися на принципах редакційної незалежності. Редактори повинні ухвалювати рішення про те, які статті публікувати на основі якості та придатності для журналу і без втручання з боку власника журналу або видавця. Редактори повинні мати письмовий контракт (контракти), що встановлює їх взаємини з власником або видавцем журналу. Умови цього контракту повинні відповідати Кодексу поведінки редакторів журналів COPE.

Краща практика для редакторів включає: створення механізмів для вирішення розбіжностей між ними і власником журналу або видавцем із належним дотриманням процесуальних норм; регулярне спілкування з власником і видавцем журналу; забезпечення того, щоб люди, які беруть участь у роботі видавництва (включаючи їх самих), проходили відповідну підготовку й відповідали останнім керівним принципам, рекомендаціям і свідченням щодо експертної оцінки і управління журналом; прийняття методів експертної оцінки, які є ідеальними для журналу; розгляд питання про призначення омбудсмена для розгляду скарг, які не можуть бути дозволені внутрішньо [59].

Редактори повинні вжити всіх розумних заходів для забезпечення якості опублікованого ними матеріалу. Важливою умовою для цього є

наявність систем для виявлення фальсифікованих даних (наприклад, неналежним чином оброблених фотографічних зображень або плагіату). Незалежно від місцевих законів, редактори завжди повинні захищати конфіденційність індивідуальної інформації, отриманої в ході досліджень або професійних взаємодій (наприклад, між лікарями і пацієнтами), тому майже завжди необхідно отримувати письмову інформовану згоду на публікацію від людей, які можуть розпізнати себе або бути ідентифіковані іншими (наприклад зі звітів або фотографій). На сайті видавництва варто опублікувати свою політику стосовно публікації окремих даних (наприклад, ідентифікованих особистих даних або зображень). Слід звернути увагу на той факт, що згода на участь у дослідженні або лікуванні – це різні речі. У подібних випадках редактори мають керуватися рекомендаціями і нормами, прийнятими на міжнародному рівні (Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини об'єкта дослідження» та AERA та BERA для педагогічних досліджень). Усі дослідження повинні бути схвалені відповідним органом (наприклад, комітетом з етичних досліджень, інституціональною наглядовою радою).

Краща практика для редакторів включає: готовність запитувати докази про затвердження етичних досліджень і задавати авторам питання про етичні аспекти (наприклад, як отримано згоду учасника дослідження або які методи були застосовані для зведення до мінімуму страждань тварин), якщо виникають проблеми або необхідні роз'яснення; призначення радника з питань етики журналу або панелі для консультування в конкретних випадках, періодичний перегляд політики журналів.

Редактори повинні бути уважні до питань інтелектуальної власності та працювати з видавцем для усунення потенційних порушень законів і угод про інтелектуальну власність. Краща практика для редакторів включатиме: впровадження систем для виявлення плагіату (наприклад,

програмного забезпечення, пошуку схожих заголовків) у відправлених елементах (як зазвичай, так і при виникненні підозр); підтримку авторів, чий авторські права були порушені або які стали жертвами плагіату; готовність працювати зі видавцем для захисту авторських прав і переслідування правопорушників (наприклад, шляхом видалення матеріалів із веб-сайтів) незалежно від того, чи має їх журнал авторські права.

Редактори повинні заохочувати і бути готовими розглянути переконливі критичні зауваження про роботу, опубліковану в їх журналі. Авторам критикованого матеріалу слід надати можливість відповісти. Не слід виключати дослідження з інформацією про негативні результати. Краща практика для редакторів передбачає: бути відкритим для досліджень, які оскаржують попередню роботу, опубліковану в журналі.

Журнали повинні мати розроблену політику та систему, щоб комерційні міркування не впливали на редакційні рішення (наприклад, відділи реклами повинні працювати незалежно від редакцій). Редакторам слід заявити про політику реклами щодо змісту журналу і про процеси опублікування спонсорованих програм. Передруки повинні публікуватися в міру їх появи в журналі, якщо тільки виправлення не повинно бути включено, у цьому випадку його слід чітко ідентифікувати.

Краща практика для редакторів включатиме: публікацію загального опису джерел доходу свого журналу (наприклад, пропорції, отримані від медійної реклами, продаж передруку, спонсоровані програми, плата за сторінку і т.д.); забезпечення того, щоб процес рецензування для спонсорованих програм був таким самим, як і для основного тексту журналу; забезпечення того, щоб пункти в спонсорованих додатках приймалися виключно на основі академічних чеснот й інтересу для читачів, а рішення про ці додатки не залежали від комерційних міркувань; публікацію списків релевантних інтересів (фінансових, академічних та інших) усіх редакторів і членів редколегій [53].

Кожне видавництво має чітку систему управління конфліктами інтересів, які виникають між редакторами, а також співробітниками, авторами, рецензентами і членами редколегії. Із метою забезпечення об'єктивного огляду, журнали повинні мати заявлений процес обробки матеріалів від редакторів, співробітників або членів редакційної колегії.

Процес рецензування. Процедуру рецензування проходять усі статті, що надійшли до редакції. Завданням рецензування є суворий відбір авторських рукописів для видання та винесення конкретних рекомендацій щодо їх поліпшення. Процедура рецензування орієнтована на максимально об'єктивну оцінку змісту наукової статті, визначення її відповідності вимогам журналу; вона передбачає всебічний аналіз переваг і недоліків матеріалів статті. До друку приймаються лише ті статті, які мають цінність з наукової точки зору і сприяють вирішенню актуальних проблем і завдань народного господарства. Окремо враховується рівень відповідності правилам підготовки статті до видання в науковому журналі.

Головною метою процедури рецензування є усунення випадків недоброякісної практики наукових досліджень і забезпечення узгодження й дотримання балансу інтересів авторів, читачів, редакційної колегії, рецензентів та установи, в якій виконувалось дослідження. Кількість і тип рукописів, які надсилаються на рецензування, кількість рецензентів, процедура рецензування та врахування зауважень рецензентів можуть варіюватися.

Рецензування рукописів є конфіденційним. Надаючи рукопис на рецензію, автори довіряють редакторам результати своєї наукової роботи і творчих зусиль, від яких можуть залежати їхня репутація та кар'єра. Розголошення конфіденційних деталей рецензування рукопису порушує права автора. Редактори не повідомляють інформацію, що стосується рукопису (включаючи відомості про її отримання, утримання, процес рецензування, критичні зауваження рецензентів й остаточне рішення), нікому, крім самих авторів і рецензентів. Порушення конфіденційності

можливо тільки в разі заяви про недостовірність або фальсифікацію матеріалів, у всіх інших випадках її збереження є обов'язковим [60]. Процес рецензування складається з таких етапів:

1. Автор надсилає до редакційної колегії статтю, яка відповідає вимогам політики журналу і правилам підготовки статей для можливої публікації. Рукописи, які не відповідають зазначеним вимогам, не реєструються і не допускаються до подальшого розгляду, про що повідомляється їхнім авторам. Стаття реєструється відповідальним секретарем в журналі реєстрації статей із зазначенням дати надходження, назви, П.І.Б. автора, місця роботи автора і т.д. Кожній статті присвоюється індивідуальний реєстраційний номер.

2. Відповідальний секретар проводить попередню оцінку статей, що надійшли до редакції, відповідність їх змісту профілю й тематиці журналу, направляє для рецензування членам редколегії, науковим редакторам розділів, фахівцям із досліджуваних проблем.

3. Усі рукописи, які надходять до редакційної колегії, спрямовуються за профілем дослідження одному, а за необхідності двом рецензентам. Призначає рецензентів головний редактор журналу. За рішенням головного редактора журналу (за певних обставин) призначення рецензентів може бути доручено члену редакційної колегії. В окремих випадках питання вибору рецензентів вирішується на засідання редакційної колегії. Рецензентами можуть бути як члени редакційної колегії наукового журналу, так і сторонні висококваліфіковані фахівці, які мають глибокі професійні знання і досвід роботи за конкретними науковими напрямками, як правило доктори наук, професори.

4. Після отримання статті на розгляд (протягом 4 діб) рецензент оцінює можливість рецензування матеріалів з огляду на відповідність власної кваліфікації напрямку досліджень автора та відсутність будь-якого конфлікту інтересів. У разі наявності будь-яких конкуруючих інтересів рецензент може відмовитися від рецензування й повідомити про це

редакційну колегію, яка остання повинна вирішити питання про призначення іншого рецензента.

5. Рецензент, як правило, протягом 14 діб робить висновок про можливість друку статті. Терміни рецензування можуть змінюватися у кожному окремому випадку з урахуванням створення умов для максимально об'єктивної оцінки якості наданих матеріалів, але не повинні перевищувати 1 календарного місяця. Рецензування проводиться конфіденційно за принципом подвійного «сліпого» рецензування, коли ні автор, ні рецензент не знають один про одного. Взаємодія між автором і рецензентами відбувається через відповідального секретаря журналу. На прохання рецензента і за погодженням з робочою групою редакційної колегії взаємодія автора і рецензента може відбуватися у відкритому режимі (таке рішення приймається тільки в тому випадку, якщо відкритість взаємодії дозволить поліпшити стиль і логіку викладу матеріалу дослідження).

6. Для всіх статей, які надсилаються на рецензування, визначається рівень унікальності авторського тексту за допомогою відповідного програмного забезпечення, що показує рівень унікальності, джерела і частку збігу тексту (UnPlug).

7. Після остаточного аналізу статті рецензент заповнює стандартну форму (бланк рецензії), що містить підсумкові рекомендації. Редакція електронною поштою відсилає автору результати рецензування.

8. Якщо рецензент вказує на необхідність внесення до статті певних коректив, стаття направляється автору із пропозицією врахувати зауваження при підготовці оновленого варіанта статті або аргументовано їх спростувати. До переробленої статті автор додає листа, що містить відповіді на всі зауваження і пояснює всі зміни, які були зроблені в статті. Виправлений варіант повторно надсилається рецензенту для прийняття рішення і підготовки мотивованого висновку про можливість опублікування. Датою прийняття статті до публікації вважається дата

отримання редакцією позитивного висновку рецензента (або рішення редакційної колегії) про доцільність і можливість опублікування статті.

9. У разі незгоди з думкою рецензента, автор статті має право надіслати редакції журналу аргументовану відповідь. У такому випадку стаття розглядається на засіданні робочої групи редакційної колегії. Редакційна колегія може надіслати статтю для додаткового або нового рецензування іншому фахівцю. Редакційна колегія залишає за собою право на відхилення статей у разі нездатності або небажання автора врахувати побажання й зауваження рецензентів. На вимогу рецензента редакційна колегія може надати статтю іншому рецензенту з обов'язковим дотриманням принципів подвійного «сліпого» рецензування.

10. Остаточне рішення про можливість і доцільність публікації приймається головним редактором (або за його дорученням членом редакційної колегії), а за необхідності засіданням редакційної колегії в цілому. Після прийняття рішення про допуск статті до публікації відповідальний секретар повідомляє про це автора і вказує очікуваний термін публікації.

11. У разі отримання позитивного рішення про можливість опублікування, стаття надходить до редакційного портфелю журналу для її публікації в порядку черги та актуальності (в окремих випадках, за рішенням головного редактора, стаття може бути опублікована позачергово в найближчому номері журналу).

12. Остаточне рішення про склад друкованих статей фіксується протоколом засідання вченої ради, про що робиться відповідна відмітка на другій сторінці обкладинки журналу.

13. Затверджена до публікації стаття надається технічному редактору. Незначні виправлення стилістичного або формального характеру, які не впливають на зміст статті, вносяться технічним редактором без узгодження з автором. За необхідності або за бажанням

автора рукописи у вигляді макету статті повертаються автору на узгодження.

14. Відповідальність за порушення авторських прав і недотримання існуючих стандартів у матеріалах статті покладається на автора статті. Відповідальність за достовірність наведених фактів та даних, обґрунтованість зроблених висновків і рекомендацій, науково-практичний рівень статті покладається на автора і рецензента [58].

Права та обов'язки рецензента. Рецензенти надають письмову рецензію на рукопис, в кінці якої на основі аналізу готовності матеріалу дається висновок про можливість опублікування статті. Якщо рецензент рекомендує статтю до опублікування після доопрацювання з урахуванням зауважень або не рекомендує статтю до опублікування – в рецензії повинні бути вказані причини такого рішення.

Рецензент повинен розглянути надіслану статтю в терміни, узгоджені з відповідальним секретарем, і відправити до редакції (електронною поштою) мотивовану відмову від рецензування або рецензію.

Рецензенти оцінюють теоретико-методологічний рівень статті, її практичну цінність і наукову значущість. Крім того, рецензенти визначають відповідність статті принципам етики в наукових публікаціях і дають рекомендації щодо усунення випадків їх порушення. Рецензенти повідомляються про те, що надіслані їм рукописи є інтелектуальною власністю авторів і належать до тих відомостей, які не підлягають розголошенню.

Рецензентам забороняється копіювати надану на рецензування статтю або використовувати відомості про зміст статті до її публікації. Рецензування відбувається на основі конфіденційності, коли інформація про статті (терміни отримання, зміст, етапи та особливості рецензування, зауваження рецензентів і остаточне рішення щодо опублікування) не повідомляється нікому крім авторів та рецензентів. Порушення цієї вимоги

можливо лише в разі наявності ознак або заяви про недостовірність або фальсифікацію матеріалів статті.

Автору рецензованої роботи надається можливість ознайомитися з текстом рецензії, особливо якщо він не згоден із висновками рецензента. У разі незгоди з думкою рецензента автор статті має право надати аргументовану відповідь до редакції журналу. Стаття може бути спрямована на повторне рецензування або на узгодження в редакційну колегію.

Статті, надані авторам для доопрацювання, повинні бути повернені до редакції не пізніше ніж через 2 тижні після отримання. Якщо стаття повертається пізніше, відповідно змінюється дата її надходження до друку. Відповідальний секретар повідомляє автора про терміни друку статті протягом не більше ніж один місяць з дня отримання позитивного висновку щодо опублікування статті.

Усі залучені в процес публікації особи (редактори, автори та рецензенти) орієнтуються на принципи етики в наукових публікаціях. Редакційна колегія та рецензенти без упередження розглядають усі подані до опублікування матеріали, оцінюючи кожний із них належним чином, незважаючи на расову, конфесійну, національну, гендерну, політичну належність, а також соціальний стан або місце роботи автора [58].

Взаємодія редактора та читача. Читач займає важливе місце у життєдіяльності кожного журналу. До обов'язків редактора перед читачами належать такі: публікація кращих статей, які будуть цікаві читачу; забезпечення подачі достовірної інформації та правильність формату її викладу для цільової аудиторії (друкована чи онлайн версія і т.д.); уникнення публікації шахрайських матеріалів і конфлікту інтересів або інших етичних проблем у редакції, і забезпечення того, щоб система огляду і прийняття інформації (статті) була об'єктивною; своєчасність виходу кожного номеру журналу відповідно до встановленого графіка; гарантування доступу до опублікованої інформації [61].

Важлива роль відводиться відносинам редактора з читачами. Читачі повинні бути проінформовані про те, хто фінансує дослідження або іншу наукову роботу. Краща практика для редакторів включає: забезпечення того, щоб усі опубліковані звіти та огляди досліджень були розглянуті відповідними експертами; забезпечення чіткого визначення секцій журналу, які не пройшли експертну оцінку; прийняття процесів, які сприяють точності, повноті і ясності дослідницької звітності, включаючи технічне редагування та використання відповідних посібників та контрольних списків; розгляд питання про дотримання політики прозорості для заохочення максимального розкриття інформації про походження статей, які не належать до досліджень; інформування читачів про заходи вжиті для забезпечення того, щоб матеріали, отримані від співробітників журналу або редакційної ради, отримували незалежну об'єктивну оцінку.

Список використаних джерел до розділу 2:

1. **Берlach А.** Плагіат і Феміда / Анатолій Берlach // Дзеркало тижня. – 2016. – Вип. № 28 (22 лип. – 19 серп.). – Режим доступу : https://gazeta.dt.ua/SCIENCE/plagiat-i-femida-_.html.
2. **Про вищу освіту** : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII // Відом. Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
3. **Совсун І.** Чек-ліст реформи. Що змінюється у вищій освіті / Інна Совсун // Україн. правда. – 2016. – 19 лют. – Режим доступу : <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/19/208359>.
4. **Аналітична** довідка за результатами дослідження практик академічної доброчесності у вищих навчальних закладах України / М-во освіти і науки України ; Ін-т освітньої аналітики. – Київ, 2016. – 42 с.

5. **Сацик В.** Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий концепт / Володимир Сацик. – Режим доступу : <http://www.saiup.org.ua/novyny/akademichna-dobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chy-diyevyj-kontsept>.
6. **Чмир О. С.** Національний репозитарій академічних текстів. Лезо Оккама і простір майбутнього / Чмир Олена Сергіївна // Запобігання та протидія академічному плагиату у ВНЗ : міжнар. круглий стіл, м. Київ, 16 трав. 2017 р. – Режим доступу : http://www.uiniei.kiev.ua/images/files/2017/podii/2017-05/Prezent_Chmir.pdf.
7. **Thiel P.** Zero to One: Notes on Startups, or How to Build the Future: Politics & Government / Peter Thiel, Blake Masters. – Crown Publishing Group, 2014. – 224 p.
8. **Turnitin** Global Innovation Awards 2017. – Access mode : http://turnitin.com/en_us.
9. **Urkund.** – Access mode : <http://www.urkund.com/en>.
10. **Unicheck.** – Access mode : <https://ua.unicheck.com>.
11. **Підліток**, який отримав важкі опіки під час селфі, помер у лікарні. – Режим доступу : <https://tsn.ua/ukrayina/pidlitok-yakiy-otrimav-vazhki-opiki-pid-chas-selfi-pomer-u-likarni-912615.html>.
12. **Шелер М.** Місце людини в космосі / Макс Шелер. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1209061337709/filosofiya/maks_sheler_1874-1928.
13. **Журавльова С.** Взаємодія народнописенної і давньоукраїнської літературної традицій в історичній повісті «Розлилися круті бережечки...» Раїси Іванченко / Світлана Журавльова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : [б. в.], 2013. – Вип. 39, ч. I. – С. 52 – 62.
14. **Академічне** середовище не повинно приймати плагиат, – Сергій Квіт. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usinovinivni/novini/2015/07/16/akademichne-seredovishhe/>.
15. **Литературный** негр. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B>

0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D1%80.

16. **Міністр** освіти Німеччини подала у відставку через звинувачення у плагіаті. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/71892>.

17. **Німецький** міністр подала у відставку після втрати наукового ступеня. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/9/6983197>.

18. **Plagiarism.** – Access mode : <https://www.ox.ac.uk/students/academic/guidance/skills/plagiarism?wssl=1>.

19. **Plagiarism** Detection Software Test 2013. – Access mode : <http://plagiat.htw-berlin.de/software-en/test2013/report-2013>.

20. **About** URKUND. – Access mode : <http://www.urbund.com/en/about-urbund>.

21. **Copyscape.** – Access mode : <https://en.wikipedia.org/wiki/Copyscape>.

22. **Copyscape.** – Access mode : <http://www.copyscape.com>.

23. **Ephorus** and Turnitin are joining forces. – Access mode : <https://www.ephorus.com>.

24. **Professional** online plagiarism checks and duplicate content control. – Access mode : <https://www.plagaware.com>.

25. **Plagiarism** Assessment of Texts and Articles. – Access mode : <https://www.plagaware.com/about/plagiarism-scan>.

26. **Strikeplagiarism.** – Access mode : <http://strikeplagiarism.com/ua>.

27. **Конституція** України : за станом на 6 квіт. 2010 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

28. **Вейнке В.** Авторское право. Регламентация, основы, будущие / Вилли Вейнке ; пер. с дат. П. В. Земцова ; под ред. Б. Д. Панкина. – М. : Юрид. лит., 1979. – 232 с.

29. **Цивільний** кодекс України : за станом на 16 січ. 2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

30. **Про авторське** право та суміжні права : Закон України від 13 груд. 1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 62.
31. **Сергеев А. П.** Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : [учеб.] / Александр Петрович Сергеев. – М. : Проспект, 1999. – 752 с.
32. **Гаврилов Э. П.** Содержание субъективного авторского права / Э. П. Гаврилов // Сов. гос-во и право. – 1977. – № 8. – С. 134 – 139.
33. **Погоуляев В.** Моральные права и их экономическое содержание / В. Погоуляев // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2005. – № 5. – С. 43 – 46.
34. **Луць В. В.** Сроки в гражданских правоотношениях / В. В. Луць // Правоведение. – 1989. – № 1. – С. 37 – 43.
35. **Дозорцев В. А.** Авторские дела в суде : науч.-практ. коммент. / Виктор Абрамович Дозорцев. – М. : ВААП, ВНИИСЗ, 1983. – 175 с.
36. **Малеина М. Н.** Право на имя / М. Н. Малеина // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 99 – 103.
37. **Пщан О. М.** Право на ім'я творця об'єкта права інтелектуальної власності / О. М. Пщан // Бюл. М-ва юстиції України. – 2005. – № 5(43). – С. 69 – 73.
38. **Стефанчук Р. О.** Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [моногр.] / Руслан Олексійович Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. – Київ : КНТ, 2008. – 626 с.
39. **Етичний** кодекс ученого України // Бюл. Вищ. Атестац. Комісії України. – 2010. – № 2. – С. 2 – 5.
40. **Пщан О. М.** Право на недоторканість твору / О. М. Пщан // Бюл. М-ва юстиції України. – 2005. – № 8(46). – С. 51 – 55.
41. **Малеина М. Н.** Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / Марина Николаевна Малеина. – 2-е изд. – М. : МЗ-ПРЕСС, 2001. – 244 с.

42. **Дроб'язко В. С.** Право інтелектуальної власності : [навч. посіб.] / В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.
43. **Антимонов Б. С.** Авторское право / Б. С. Антимоном, Е. А. Флейшиц. – М. : Юрид. лит., 1957. – 279 с.
44. **Корецкий В. И.** Авторские правоотношения в СССР / Владимир Иванович Корецкий. – Сталинабад : Изд-во Таджик. гос. ун-та им. В. И. Ленина, 1959. – 371 с.
45. **Макагонова Н. В.** О некоторых нерешенных проблемах законодательства по авторскому праву (заметки и практика) / Н. В. Макагонова // Государство и право. – 1996. – № 1. – С. 52 – 60.
46. **Дозорцев В. А.** Природа вознаграждения за изобретательские предложения / В. А. Дозорцев // Ученые зап. ВНИИСЗ. – М., 1968. – Вып. 14. – С. 156 – 173.
47. **Шишка Р. Б.** Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : [моногр.] / Роман Богданович Шишка. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 368 с.
48. **Камышев В. Г.** Издательский договор на литературное произведение / В. Г. Камышев. – М. : Юрид. лит., 1969. – 144 с.
49. **Кодекс законів про працю:** за станом на 17 грудня 1971 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971.
50. **Flowcharts** / Committee on Publication Ethics (COPE). – Access mode : <https://publicationethics.org/resources/flowcharts>.
51. **Retractions:** Guidance from the Committee on Publication Ethics (COPE). – Access mode : http://publicationethics.org/files/u661/Retractions_COPE_gline_final_3_Sept_09__2_.pdf.
52. **CONSORT** 2010 Statement: updated guidelines for reporting parallel group randomised trials. – Access mode : <http://www.equator-network.org/reporting-guidelines/consort/>.
53. **Responsible** research publication: international standards for editors a position statement developed at the 2nd World Conference on Research

Integrity, Singapore, 2010, July 22 – 24. – Access mode : https://publicationethics.org/files/International%20standard_editors_for%20web_site_11_Nov_2011.pdf.

54. **World** Medical Association Declaration of Helsinki // Bulletin of the World Health Organization / World Health Organization. – 2001. – № 79(4). – P. 373 – 374. – Access mode : <http://www.who.int/bulletin/archives/79%284%29373.pdf>.

55. **British** Educational Research Association ethical guidelines. – Access mode : <https://www.bera.ac.uk/wp-content/uploads/2014/02/BERA-Ethical-Guidelines-2011.pdf?noredirect=1>.

56. **Clinical** trial registration: a statement from the International Committee of Medical Journal Editors / Catherine De Angelis et al. // The New England Journal of Medicine. – 2004. – September, 16. – Vol. 351, № 12. – P. 1250 – 1251.

57. **PubMed** Central. — Access mode : <http://www.pubmedcentral.nih.gov>.

58. **Ethical** Principles of Psychologists and Code of Conduct / American Psychological Association. – Access mode : <http://www.apa.org/ethics/code/index.aspx>.

59. **The relationship** between journal editors-in-chief and owners (formerly titled Editorial Independence) // World Association of Medical Editors. – Access mode : <http://www.wame.org/policy-statements>.

60. **International** Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals. – Access mode : http://www.icmje.org/urm_main.html.

61. **About** American Educational Research Association (AERA). – Access mode : http://www.aera.net/AboutAERA/Default.aspx?menu_id=90&id=222.

РОЗДІЛ 3

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У НАУКОВІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІЙ КАР'ЄРІ

3.1. Місце наукової етики в розвитку успішної кар'єри науковця (Т. Васильєва, А. Колдовський)

В умовах постійно зростаючого значення наукової діяльності в сучасному світі дискусії про загальносоціальний і культурний статус науки, а також про етичні фактори наукової діяльності не лише продовжують залишатися в центрі уваги інтелектуальних досліджень, а й отримують нові імпульси з боку соціальної практики. Така практика вимагає від науки оптимального поєднання трансцендентних проривів до нових знань з відповідальністю вчених за високу ефективність отриманих результатів і доступність їх для більшості людей в планетарному масштабі.

Нова етика відповідальності і єднання формується як історична відповідь людства на сукупність викликів, з якими воно стикається в контексті кризового розвитку сучасної цивілізації. Нова етика повинна містити прості й зрозумілі принципи, які синтезують весь позитивний духовний, науковий і практичний потенціал, нагромаджений протягом тисячоліть різними народами і сконцентрований в їх культурних традиціях. Основою нової етики повинен стати принцип відповідальності в найширшому сенсі цього слова і визнання цих законів як пріоритету для побудови всього комплексу взаємовідносин науковців, суспільства та їх єдності.

Затвердження у свідомості людства нової системи цінностей, яка визначається вимогами етики відповідальності і єднання, сприятиме зміні напрямку діяльності людства і, як наслідок, виходу з кризи етики в науковому світі.

Етика науки являє собою філософське і соціологічне вивчення взаємозв'язку науки і моралі. З одного боку, наука впливає на мораль, знання і науковий прогрес – на моральність, звичаї людей і моральний прогрес суспільства, а з іншого – мораль впливає на науку, цінності і норми моралі – на наукові результати, світоглядні настанови вченого – на пізнання дії моралі як регулятора наукової діяльності та наукового спілкування, розкриття змісту громадянської та моральної відповідальності вчених.

У нормах наукової етики знаходять своє втілення загальнолюдські моральні вимоги і заборони, адаптовані до особливостей наукової діяльності. Етичні норми служать для утвердження та захисту специфічних, характерних саме для науки цінностей. Першою з них є безкорисливий пошук і відстоювання істини. У повсякденній науковій діяльності зазвичай буває непросто відразу оцінити отримане знання як істину або як оману. І ця обставина знаходить відображення в нормах наукової етики, які не вимагають, щоб результати були новими знаннями, які логічно, експериментально чи іншим чином обґрунтовані. Відповідальність за дотримання такого роду вимог лежить на самому вченому [1].

Проблема відповідальності вченого перед суспільством вже давно привертає до себе велику увагу. Вона складна й різноманітна, складається з чималої кількості факторів, тісно сплітається з більш широкою проблемою етичних аспектів науки. Учений у своїй діяльності певним чином несе відповідальність, якщо можна так сказати, загальнолюдського характеру. Він повністю відповідальний за той науковий продукт, який «виготовляє»: від нього вимагається та очікується бездоганність та достовірність матеріалу, коректність у використанні напрацювань інших науковців, строгість аналізу і повна обґрунтованість зроблених висновків. Це елементарні, само собою зрозумілі сторони відповідальності вченого, так би мовити, його персональна етика. Набагато ширша відповідальність

ученого, коли питання постає про форми і результати використання його праць. Наївно думати, що дії окремого вченого позначаються на виникненні чи перебігу тієї або іншої кризи. Мова йде про інше – про голос співдружності вчених, їх професійну позицію.

Однією з особливостей сучасної науки є її все більше зближення з виробництвом, зменшується дистанція від моменту наукового відкриття до його практичного втілення, отже, відповідальність вченого збільшується. З'являється необхідність того наукового ризику, без якого неможливе втілення лабораторних результатів і наукових висновків у виробництво в широкому масштабі.

Таким чином, питання про практичне застосування наукових відкриттів містить в собі проблему ризику, тобто усвідомлення вченим необхідності тієї сміливості, яка є однією з конкретних форм прояву відповідальності.

Форми прояву наукового ризику різноманітні, але завжди цей ризик тісно пов'язаний з проблемою моральної відповідальності вченого. В усвідомленні вченим можливості або необхідності певного наукового ризику проявляється суперечливий характер свободи наукової творчості, з одного боку, і відповідальності – з іншого. Відповідальність вченого є зворотним боком свободи його наукової творчості. З одного боку, відповідальність неможлива без свободи, з іншого – свобода без відповідальності стає свавіллям.

Сучасний вчений, озброєний усією міццю сучасної техніки і підтримуваний всіма «активами» сучасних держав втрачає чіткі моральні критерії, коли він «в інтересах науки», а не з моральності, а часто і з суто «естетичного» інтересу до «справи», до відкриття та творчості винаходить різні види отрут, атомну, бактеріальну, психопатогенну зброю, це смертельно для людства, не кажучи про те, що це смертельно і для науки [2].

Найважливіший принцип етики наукового співтовариства покликаний орієнтувати дослідника на новизну наукового знання. Адже наука розвивається завдяки безперервному збільшенню та оновленню знань. Визначаючи суть наукової роботи, Макс Вебер (1864–1920) у своїй знаменитій лекції «Наука як покликання і професія», яку він прочитав у Мюнхенському університеті (1918 р.), говорив: «Досконалий твір мистецтва ніколи не буде перевершений і ніколи не застаріє ... Навпаки, кожен з нас знає, що зроблене ним у сфері науки застаріє через 10, 20, 40 років. Така доля, більш того, такий зміст наукової роботи, якому вона підпорядкована і якому служить, і це якраз становить її специфічну відмінність від всіх інших елементів культури. Будь-яке досконале виконання задуму в науці означає нові «питання», воно по своїй суті бажає бути неперевершеним ... Але бути неперевершеним з позиції науки – не тільки наша спільна доля, а й наша мета. Ми не можемо працювати, не маючи надії на те, що інші підуть далі ніж ми» [3].

Здобуте вченими нове знання повинно бути істинним. За великим рахунком саме цінність істини визначає суть будь-якої наукової діяльності. Усі члени наукової спільноти, незважаючи на свої заслуги і становище в суспільстві, рівні перед істиною. Безкорисливий пошук і відстоювання істини в усі часи було основоположною етичною нормою в науковій роботі. Ще Девід Юм (1711–1776рр.) стверджував, «що не існує вченого, який принаймні не був би чесною людиною» [4, с. 255]. Іншого і бути не може. Адже науковий результат єдиний для всіх і завжди перевіряється. У цьому суть наукового методу пізнання. Саме тому вчений не потребує будь-якого контролю за своєю діяльністю, він керується лише професійною честю і совістю.

На думку академіка Е. Б. Александрова, «...істина повинна виявлятися в ході багатьох незалежно відтворюваних досліджень, експериментів або спостережень і бути співставна з тими, що достовірно встановлені раніше...» [5, с. 133]. І якою б новою чи тривіальною,

«очікуваною» або «незручною» не була виявлена в процесі дослідження істина, вона повинна бути оприлюдненою.

Якщо під час проведення наукової роботи прогноз дослідника не виправдався, учений ні в якому разі не повинен коригувати результати науково-дослідної роботи для виправдання початкової гіпотези. Не можна дозволити емоціям або упередженням узяти верх над здоровим глуздом. У повсякденній науковій діяльності часом непросто буває відразу оцінити істинність отриманого результату. Постійний сумнів у правильності власних висновків і відкриттів визначає відповідальність вченого за достовірність отриманих даних, його сумлінність. Не випадково властивий науковцям скептицизм уже давно зведений у ранг етичної норми. Уміння критично проаналізувати результати власного дослідження і неупереджено оцінити досягнення своїх колег є найхарактернішою рисою більшості сучасних вчених.

Безсумнівно, у будь-якій країні можуть з'явитися авантюристи, шарлатани або особи з неадекватною поведінкою, які прагнуть використовувати науку з корисливою метою. В основі їх устремлінь, як правило, лежить не пошук істини, а особисті чи інші інтереси. Виступаючи від імені науки, такі діячі, порушуючи всі етичні принципи, зазвичай заявляють про обмеженість або неспроможності традиційних наукових поглядів, приписуючи своїм опонентам зловмисність і невігластво. Вони завжди поспішають завоювати визнання широкої публіки, щоб налаштувати її проти «консервативних колег», переносячи суто наукові суперечності в суспільно-політичну площину. Лідери псевдонаукових рухів нерідко виступають під прапором будь-якої «альтернативної», «неофіційної» або «народної» науки. При цьому деякі з них можуть щиро вірити у власну правоту й істинність своїх досягнень.

Науковий метод пізнання є ефективним щитом від активності таких псевдовчених. Але істина може бути безсила, якщо в боротьбу з науковими ідеями вступає влада. Відомо, наприклад, що в наприкінці 20-х – початку

30-х років минулого століття в СРСР Йосип Сталін розгорнув найбільшу хвилю терору проти видатних радянських учених. Репресіям піддавалися не тільки вчені, а й цілі наукові напрями: кібернетика, інформатика, педологія (наука про дітей), багато підрозділів біології, соціології та інших найважливіших сфер наукового знання. Найбільш негативно вплинуло на основні розділи біології – генетику, цитологію, еволюційне вчення, фізіологію, біохімію. Трагедія, яка спіткала вітчизняну біологію, була результатом її використання політиками одного з найважливіших інструментів в ідеологічній боротьбі з так званої буржуазної наукою.

Регулярна наукова робота, необхідність отримання нових фактів і знань завжди ґрунтується на попередніх результатах, що, з одного боку, обумовлює обов'язкову поінформованість вченого про більш ранні розробки, а з іншого – включення використаних публікацій в список цитованої літератури. В ідеальному варіанті всі використані публікації автор повинен відобразити у своїй статті. Однак реально цитується тільки незначна їх частина, що насамперед пов'язано з обмеженим обсягом місця в науковій періодиці. Необхідність вибору посилань породжує специфічні етичні проблеми, які, до речі, виникають не тільки при підготовці журнальних статей, а й монографічних видань.

Таким чином, перед будь-яким ученим при підготовці нової наукової праці встає нелегкий вибір посилань. При цьому неминуче виникає суб'єктивна оцінка значущості опублікованої раніше інформації. Нещодавно ця проблема набула ще більшої гостроти через активне використання показників цитування (так званих чисел цитування, тобто середнього числа посилань на одну статтю) для оцінювання і співставлення ефективності роботи вчених і наукових закладів.

Безсумнівно, переважна більшість фахівців розуміє вкрай обмежені можливості бібліометричних даних при оцінюванні внеску вчених у світову науку. Проте в останні роки індекси цитування стали широко застосовуватися чиновниками без будь-якого їх критичного аналізу. Така

практика адміністративного апарату впливає не тільки на кар'єру і творчість ученого, а й на його етичні настанови. У результаті в руках окремих спеціалістів наука з методу дослідження стала перетворюватися в метод «накрутки» власного індексу цитування. При цьому все більшого поширення набуває практика умисного замовчування (фактично присвоєння) наукових результатів своїх колег.

До поширених етичних недоліків у цитуванні належить також надмірне захоплення посиланнями на власні роботи. Однак слід мати на увазі, що помірне самоцитування в наукових творах вважається нормою, оскільки дуже часто нова стаття продовжує колишні роботи вченого. Таким чином, система введення посилань у власну публікацію відображає не тільки професійний кругозір дослідника, але і його наукову культуру, а в окремих випадках і елементарну порядність.

Одним із найбільш серйозних етичних проступків у сфері дотримання авторського права вважається плагіат – умисне привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва, винахід або раціоналізаторську пропозицію (повністю, або частково). Серед професійних учених плагіат поширений не настільки широко. Адже вчені постійно стежать за публікаціями у галузі знань, якою вони займаються, і на цьому тлі дуже важко буває привласнити будь-якої праці або ідеї. Крім того, звинувачення в плагіаті може завдати непоправної шкоди науковій репутації.

Однак не можна не зазначити, що плагіат в останні роки набуває все більшого поширення в студентському середовищі, причому як в Україні, так і за кордоном. Виконуючи самостійні творчі, у тому числі наукові завдання, багато несумлінних молодих людей копіюють розміщені в мережі Інтернет авторські твори та реферати і потім видають їх за власні. Розуміючи соціальну небезпеку поширення мережевого плагіату, провідні наукові держави вживають відповідних заходів для виявлення недбайливих учнів і студентів. Зокрема, у Великобританії відносно

недавно була розроблена універсальна комп'ютерна система «Детектор плагіату», яка з 2002 р. стала безкоштовною для вчителів і викладачів.

Специфічні етичні проблеми можуть виникати при визначенні співавторів наукової публікації. Загальновизнано, що право авторства друкованої роботи засноване на обов'язковому дотриманні трьох умов:

1) значний внесок у концепцію і структуру дослідження або в аналіз і інтерпретацію даних;

2) написання тексту статті або внесення в нього принципових змін;

3) схвалення остаточної версії, яка здається в друк. Однак титульні відомості про авторів деяких наукових робіт не завжди правильно (справедливо) висвітлюють список тих вчених, які насправді забезпечили дослідження.

У багатьох випадках точну межу між авторами та тими, кому в спеціальному розділі публікації висловлюється вдячність за допомогу в роботі, провести дуже складно. Найчастіше в тексті друкованого твору можна виявити подяки за виконання окремих розділів дослідження або його постановку, тобто за те, що в більшості випадків розглядається як безсумнівне співавторство. При визначенні складу авторського колективу треба мати на увазі, що за кожну частину статті, яка має вирішальне значення для її основних висновків, повинен нести відповідальність принаймні один з авторів. Тобто внесок кожного із співавторів у роботу повинен бути достатнім для того, щоб прийняти на себе відповідальність за зміст публікації. Водночас участь колег, що полягає в забезпеченні фінансування або підборі матеріалу для статті, не є підставою для їх включення до складу авторської групи.

Етичні проблеми у визначенні співавторства виникають зазвичай і серед тих осіб, які підключилися до підготовки статті на другому етапі, коли первісний варіант рукопису вже готовий. Нерідко пропозиції про співавторство надходять до великих учених, які насправді в розробці не брали участь. У цьому випадку справжні автори статті зазвичай мають на

меті розділити свою відповідальність за слабкі частини виконаної роботи з науковими корифеями. Крім того, включення відомого вченого до авторів може мати за мету і на підвищення престижу публікації. Ще одне коло проблемних співавторів – це керівники наукових підрозділів, які, не беручи прямої участі в підготовці матеріалу, включають себе до авторів, позначаючи тим самим сферу свого впливу. Однак загальне адміністративне керівництво дослідницьким колективом не визнається науковим співтовариством достатнім для авторства.

Першочергове значення норми етики мають при взаємодії керівників наукових колективів з аспірантами та іншими молодими вченими. Не секрет, що несправедливі дії старших колег наукова молодь сприймає дуже хворобливо. Особливо неприпустимі випадки, коли окремі наукові керівники публікують отримані аспірантами матеріали під своїм ім'ям і при цьому не включають своїх молодих підопічних до співавторів (слід зазначити, що такі випадки в науковому співтоваристві рідкісні).

Найбільш чутливою етичною проблемою є також порядок розподілу співавторів. Складність такої ситуації зазвичай полягає в тому, що ролі окремих виконавців під час роботи іноді змінюються. При цьому справжні творці публікації (наприклад, автори нової ідеї) можуть взагалі не потрапити до списку авторів. Відповідно до негласно прийнятих етичних норм лідер спільної публікації в списку авторів займає перше місце. Черговість інших співавторів зазвичай розподіляється за ступенем їх внеску в загальну роботу.

З огляду на цю обставину Science Citation Index (SCI) був побудований на принципі обліку цитування публікацій, що не входять в базу даних SCI, лише на першу автору. Зрозуміло, що користуватися такою інформаційною базою, наприклад одного з критеріїв оцінки ролі вчених у потоках наукової інформації, дуже складно, а найчастіше і неможливо. Особливо це стосується публікацій, де співавтори, маючи приблизно рівний внесок у розробку, розташували свої прізвища в алфавітному

порядку. Наприклад, десятки тисяч посилань, зроблених на десятитомник Ландау-Ліфшица, згідно з SCI, стосуються тільки Ландау, але не Ліфшиц.

У цілому порядок, в якому вказані автори, завжди повинен визначатися їх спільним рішенням. Однак черговість співавторів може залежати від різних причин, які залишаються незрозумілими до тих пір, поки члени авторського колективу не дадуть відповідного роз'яснення. За бажанням співавторів ці роз'яснення можуть бути приведені в примітці. За відсутності таких роз'яснень редактор друкованого видання має право з'ясувати внесок кожного із співавторів у підготовку рукопису.

Отже, велика роль і зростаюче значення науки в житті сучасного суспільства, з одного боку, а з іншого – небезпечні негативні соціальні наслідки бездумності, а часом і відверто злочинного використання досягнень науки підвищують в наші дні вимоги до етичних якостей учених, до етичної, якщо ставити питання ширше, сторони наукової діяльності. Зазначимо ці етичні вимоги:

1. Учений повинен дотримуватися загальнолюдських норм моральності, і вимоги до нього повинні бути вищими, ніж у середньому, внаслідок важливості його функцій і відповідальності за соціальні результати діяльності.

2. Безкорисливий пошук істини без будь-яких поступок кон'юктурі, зовнішнього тиску тощо.

3. Націленість на пошук нового знання і його чесне, доскональне обґрунтування, не допускаючи підроблення, погоні за дешевою сенсацією, а тим більше плагіату.

4. Забезпечення свободи наукового пошуку.

5. Висока соціальна відповідальність за результати своїх досліджень і більшою мірою за їх практичне використання.

Наука як галузь людської діяльності має ціннісний вимір: для вченого найвищою цінністю є істина і все, що до неї веде, різного роду емпіричні та теоретичні методи. У співтоваристві вчених високо цінуються

також чесність, порядність, наполегливість у відстоюванні власних поглядів, критичне ставлення до догм і будь-яких авторитетів.

Водночас у самій науці, в її методологічному арсеналі немає ніяких моральних норм, що регламентують наукові дослідження в плані соціальних наслідків, що дозволяють порівнювати наукові досягнення зі станом суспільства. Багато вчених усвідомлюють свою відповідальність за можливе використання їх наукових відкриттів, розуміють неприпустимість озброєння лиходіїв засобами масового знищення, маніпулювання свідомістю людей, безконтрольного втручання в їх справи.

3.2. Академічна доброчесність у контексті розвитку Європейського дослідницького простору з перспективи стейкхолдерів (І. Дегтярьова)

Академічна (дослідницька) доброчесність є основою поведінки та діяльності науковців, це засаднича цінність, що обумовлює довіру науковців один до одного та суспільної довіри до науки як такої.

Академічна доброчесність є одним із найактуальніших пріоритетів європейської освітньо-наукової політики і посідає одне з найважливіших місць у системі врядування у вищій освіті і науці як на системному рівні, так і інституціональному. Механізми забезпечення академічної доброчесності та інструменти протидії патологіям імплементуються до внутрішніх програмних документів щодо дослідницької етики та статутних принципів, впроваджуються у тексти нормативно-правових актів та програмних документів основних гравців у сфері наукової політики в Європі. Варто зауважити, що на відміну від США, де доброчесність є *academic* та охоплює усі сфери функціонування вищих навчальних закладів та наукових установ, на ґрунті Європи доброчесність більше актуалізується саме в аспекті дослідницької діяльності, чим обумовлено

вживання терміну «дослідницька доброчесність» (research integrity) у ключових документах та деклараціях, пов'язаних з розбудовою Європейського дослідницького простору та наукової політики у ЄС, і програмі фінансування наукових досліджень «Горизонт 2020» зокрема.

З метою всебічного аналізу наукової політики у Європейському дослідницькому просторі щодо дослідницької доброчесності слід проаналізувати її місце у програмних працях та документах ключових стейкхолдерів: документів ЄС та Європейської Комісії, Європейської асоціації університетів (EUA), Європейської наукового фонду (European Science Foundation, ESF), організації Science Europe, Загальноєвропейської асоціації академій наук (ALLEA), Європейської ради аспірантів і молодих учених (Eurodoc) тощо.

Початком актуалізації теми дослідницької доброчесності можна вважати 2010 р., коли було проведено Світову конференцію з дослідницької доброчесності, де **ESF** вперше презентував документ під назвою «Європейський кодекс дослідницької доброчесності», який вони опрацювали разом з ALLEA. Структура Кодексу була укладена таким чином, аби показати належні практики та норми у цій сфері, їх порушення (недоброчесність у науці) та основні правила поведінки для посилення довіри та доброчесності на європейському просторі, незалежно від національних кордонів.

У грудні 2015 р. організація **Science Europe**, яка об'єднує національні фонди та інституції, що фінансують наукові дослідження у європейських країнах, опублікувала повідомлення «Дослідницька доброчесність: що це означає, чому це важливо і як ми можемо її забезпечити»[6]. У 2016 р. спеціально створена робоча група з дослідницької доброчесності Science Europe провела дослідження серед членів організації та підготувала звіт за його результатами: «Досвід забезпечення дослідницької доброчесності в організаціях – членах Science Europe»[7]. Дослідження та, відповідно, звіт охоплює такі частини: чинна

політика в країнах та організаціях, процедури забезпечення дотримання дослідницької доброчесності, популяризація дослідницької доброчесності, ряд ключових рекомендацій для національних фондів, які фінансують наукові дослідження.

Дослідницька доброчесність сьогодні є політичним пріоритетом Європейської Комісії, у структурі якої, у рамках Генерального директорату досліджень та інновацій, є окремий Сектор з питань етики та дослідницької доброчесності. Історія опрацювання цієї проблематики на рівні інституцій ЄС виглядає таким чином:

- грудень 2015 р. – на засіданні Ради з питань конкурентоспроможності країни-члени ЄС підкреслили, що доброчесність є необхідною умовою досконалості у дослідженнях, як у державній, так і приватній сфері;

- 2015 р. – громадські консультації Генерального директорату досліджень та інновацій на тему «Наука 2.0: наука у перехідному періоді», у рекомендаціях з консультацій дослідницька доброчесність безпосередньо пов'язана з проблематикою відкритої науки (open science), п. 4.5 Рекомендацій;

- грудень 2015 р. – Рада ЄС ухвалила документ під назвою «Висновки щодо дослідницької доброчесності» («The EU Council Conclusions on Research Integrity»), у якому визначно, що дослідницька доброчесність є ключовим чинником досягнення наукової досконалості, а також наголошено на тому, що слід вживати заходів для запобігання недоброчесності, і для цього Рада пропонує Єврокомісії разом з ключовими стейкхолдерами опрацювати та імплементувати необхідну політику;

- листопад 2016 р. – Європейська Комісія у співпраці з ключовими стейкхолдерами організувала семінар з дослідницької доброчесності, під час якого і було допрацьовано та сконсультовано проект Кодексу дослідницької доброчесності;

– березень 2017 р. – Кодекс дослідницької доброчесності було офіційно передано до Європейської Комісії та включено до головних напрямків діяльності відповідного Єврокомісара К. Моедаша.

Однак, на цей момент ключовим політичним документом слід вважати Висновки Ради ЄС, у якому констатовано, що дослідницька доброчесність є ключем до наукової досконалості та соціально-економічного зростання.

У цьому документі дослідницьку доброчесність, згідно з Асоціацією університетів Ірландії та Королівською академією Ірландії, розуміють як здійснення дослідження за найвищими стандартами професіоналізму й вимог, точність, об'єктивність та істинність дослідницьких даних у публікаціях та інших місцях. Якісна наукова практика включає питання наукової етики у дослідницькому проекті та на етапі експериментів, а також публікаційну етику, в аналізі та поширенні публікацій [8, с. 2].

Рада вважає, що дослідницька доброчесність є фундаментом високоякісних досліджень та передумовою досягнення досконалості у науці та інноваціях у Європі та за її межами.

Рада наголошує на важливості наукових досліджень та інновацій, що базуються на академічних свободах та доброчесності як основних складових для створення надійної бази знань, що обумовлює соціально-економічний розвиток та поступ, а також покращення рівня життя, здоров'я та добробуту громадян.

Рада визнає важливість відкритої науки як механізму посилення дослідницької доброчесності і, водночас, наголошує, що доброчесність сприяє відкритості науки [8].

Рада наголосила також на тому, що недоброчесність у науці й дослідженнях має негативні суспільно-економічні наслідки та втрати, у тому числі фінансові збитки як для державного бюджету, так і приватних фондів. У розумінні цього документу, дослідницька недоброчесність (research misconduct) – це «порушення доброчесності, що включає

фабрикацію, фальсифікацію, плагіат (FFP) або незаконне привласнення пропозицій, виконання або повідомлень про результати досліджень та інших сумнівні дослідницькі практики, оскільки ці патології порушують авторське право (визначено у документі OECD «Кращі практики забезпечення дослідницької доброчесності та запобігання недоброчесності» (2007) [9]).

У своїх Висновках Рада ЄС підтверджує актуальність дослідницької доброчесності як політичного пріоритету на рівні комунітарному та на державному рівні країн-членів ЄС і закликає усіх стейкхолдерів спрямувати свої зусилля на сприяння впровадженню засад і принципів Європейського кодексу дослідницької доброчесності:

- Чесність;
- Надійність;
- Об'єктивність;
- Неупередженість та незалежність;
- Відкрита наукова комунікація;
- Сумлінність;
- Справедливість;
- Відповідальність перед майбутніми поколіннями науковців [8, с. 5].

Рада ЄС пропонує реалізацію таких заходів: підтримувати та розвивати наявні мережі, що займаються дослідницькою доброчесністю (наприклад, Європейська мережа організацій з питань дослідницької доброчесності (ENRIO); навчати тренерів з дослідницької доброчесності; активізувати діяльність щодо обміну досвідом у рамках Європейського дослідницького простору та Інноваційного комітету (ERAC), а також інструменту Horizon 2020 Policy Support Facility; заохочувати та сприяти інституційним змінам; мінімізувати стимули, що призводять до недоброчесності, та водночас зосередити увагу на позитивних стимулах для сприяння якості досліджень. Важливим є звернення до усіх

зацікавлених сторін, включаючи окремих дослідників, дослідницького співтовариства, науково-дослідних організацій та інституцій, що фінансують дослідження, університетів, органів державної влади та редакторів наукових журналів, щодо формування та реалізації політики, спрямованої на сприяння доброчесності та запобігання й подолання недоброчесності [8, с. 5 – 6].

Крім Висновків Ради ЄС, у чинному нормативно-правовому полі у сфері науки та досліджень передумови до впровадження окремої політики щодо дослідницької доброчесності становлять такі документи: Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників, рамкова програма ЄС з фінансування досліджень та інновацій «Горизонт2020», Хартія основних прав Європейського Союзу (повага до академічної свободи та наукові дослідження без обмежень) та, зокрема, Європейський кодекс дослідницької доброчесності (ESF – ALLEA) тощо.

Важливим чинником актуалізації теми дослідницької доброчесності стало впровадження відповідних вимог та правил до умов програми фінансування наукових досліджень ЄС «Горизонт 2020», зокрема до Грантової угоди (**Horizon 2020 Model Grant Agreement**). Так, дослідницькій доброчесності присвячено окрему статтю 34 Грантової угоди, у якій зазначено, що «бенефіціари повинні дотримуватися найвищих стандартів дослідницької доброчесності (відповідно до Європейського кодексу дослідницької доброчесності) та діяти згідно з основними принципами дослідницької доброчесності» [10].

Єврокомісар з питань науки, досліджень та інновацій К. Моедаш наголосив: «Нові правила допоможуть просувати культуру дослідницької доброчесності і транспарентності у всіх дослідницьких організаціях. Це не тільки посилить дослідницьку досконалість, але й надалі доводитиме широкий громадськості, що Європейська наука не розчаровує» [11].

Як ми бачимо, у 2016 – 2017 рр. тема дослідницької доброчесності опинилася у центрі наукової політики Європи та окремих країн.

Розроблений у 2010 р. **Європейський кодекс дослідницької доброчесності** (European Code of Conduct for Research Integrity) було суттєво допрацьовано під керівництвом Загальноєвропейської асоціації академій наук (ALLEA), проведено публічні консультації з основними академічними та приватними стейкхолдерами і Європейською Комісією, і 24 березня 2017 р. новий Європейський кодекс був представлений Європейській Комісії та опубліковано на офіційних сторінках відповідних організацій.

Розглянемо основні його положення [12]. Структура Кодексу охоплює 3 розділи, у яких визначено фундаментальні принципи доброчесності, належні дослідницькі практики (організаційні моделі поведінки) та порушення засад доброчесності (основні прикладові патології). Кодекс говорить про такі фундаментальні принципи дослідницької доброчесності:

- **надійність** у забезпеченні якості наукового дослідження, відображене в його побудові, методології, аналізі та використанні ресурсів;
- **чесність** у розробці, виконанні, рецензуванні, звітуванні та оприлюдненні дослідження у прозорий, чесний, вичерпний та неупереджений спосіб;
- **повага** до колег, учасників дослідницького процесу, суспільства, екосистем, культурного насліддя та навколишнього середовища;
- **відповідальність** за дослідження від ідеї до публікації, за управління та організацію дослідження, за навчання, наукове керівництво і наставництво, та ін.

Належні моделі поведінки визначені у таких контекстах: доброчесність у науковому середовищі (спільноті); доброчесність у навчанні, науковому керівництві та наставництві (менторингу); доброчесність дослідницьких процедур; безпека (обережність) у наукових дослідженнях; доброчесність в роботі та управлінні даними; доброчесність

у науковій співпраці; доброчесність у публікації та розповсюдженні результатів наукових досліджень; доброчесність у рецензуванні, оцінюванні (експертизі) та редагуванні.

Так, у стосунку до доброчесності в науковому середовищі обов'язком науково-дослідних установ та організацій є сприяння інформуванню й обізнаності та забезпечувати культуру дослідницької доброчесності; демонструвати лідерство у забезпеченні прозорих процедур та політики доброчесності; підтримувати належну інфраструктуру для управління та захисту даних в усіх формах; заохочення відкритих та відтворюваних прикладів у кадровій політиці (прийняття на роботу та розвиток наукових працівників).

Навчання, наукове керівництво та наставництво (менторинг), у тексті Кодексу, містять такі вимоги:

- науково-дослідні установи та організації забезпечують високоякісну підготовку (навчання) з питань планування й організації наукового дослідження, методології та аналізу;

- науково-дослідні установи та організації розробляють відповідне та адекватне навчання з етики й дослідницької доброчесності та забезпечують належне інформування усіх зацікавлених щодо відповідних кодексів та нормативно-правової бази;

- дослідники протягом усієї своєї кар'єри, починаючи від молодого ученого до більш досвідченого фахівця, проходять навчання з етики та академічної доброчесності (підвищують власну кваліфікацію у цій сфері);

- старші науковці, наукові керівники та консультанти наставляють членів своєї команди і пропонують відповідні інструкції та підготовку для того, щоб правильно розробляти, проектувати та структурувати їх науково-дослідницьку діяльність і виховувати культуру дослідницької доброчесності [12, с. 5].

У розділі, присвяченому недоброчесності (патології), представлено основні типи порушення доброчесності та неприйнятні практики, а також наведено способи боротьби з патологіями, порядок поведінки і процедури розслідування при встановленні недоброчесності.

Так, основними типами недоброчесності, згідно з Кодексом, є фабрикація, фальсифікація або плагіат (FFP) на етапі проектування, складення заявки, реалізації, звітування або під час рецензування. Фабрикація – вигадкування результатів дослідження та представлення їх як реальних. Фальсифікація – це маніпуляції у матеріалах дослідження, в обладнанні чи в процесах або змінах, викреслені або замовчуванні даних або результатів без обґрунтування. Плагіат – це використання чужої роботи й ідеї, без належного посилання на джерело запозичення, і таким чином, порушення гарантованого права автора (авторів) до їх інтелектуальних результатів. Іншими прикладами неприйнятної недоброчесної поведінки є маніпулювання авторством або замаскування ролі інших дослідників у публікації; повторне видання змістовних частин власних попередніх публікацій (самоплагіат); вибіркове цитування з метою розширення обсягу власних висновків і результатів дослідження, задля задоволення редакторів експертів чи колег; вилучення результатів досліджень; необхідність розширювати бібліографію дослідження; перебільшення важливості та практичної придатності результатів наукових досліджень та інші [12, с. 8 – 9].

Одним із ключових учасників процесу консультацій та удосконалення нового проекту Європейського кодексу дослідницької доброчесності на загальноєвропейському рівні є **Європейська асоціація університетів EUA**. EUA у своїй декларації [13] засвідчила підтримку і цього документу, і самої теми дослідницької доброчесності, зауваживши, що Кодекс має бути базою для інституційних та національних кодексів/документів з академічної доброчесності. Позитивним, на думку EUA, є розмежування дослідницької доброчесності та наукової етики.

Проте, з урахуванням складності валідаційного процесу у Європейському Союзі, цей Кодекс може бути легітимізований самим академічним середовищем, зокрема його ключовими організаціями. І важливу роль у цьому процесі може відіграти Платформа стейкхолдерів Європейського дослідницького простору при Європейській Комісії, яка має усі компетенції до валідаційного процесу у широкому форматі.

Та попри загальну високу позитивну оцінку проекту Кодексу, Європейська асоціація університетів зауважує, що недостатньо чітко у Кодексі опрацьовано питання дослідницької доброчесності у докторській освіті та розвитку молодих учених. Саме у цій сфері, на думку європейських університетів, дослідницька доброчесність повинна бути у фокусі особливої уваги та політики, тому ці питання включено до сфери головних компетенцій Ради з питань докторської підготовки (EUA – CDE). Так, у січні 2017 р. було проведено перший тематичний семінар та тренінг з дослідницької доброчесності; 24 – 25 жовтня 2017 р. було організовано дослідження у фокус-групі з питань дослідницької доброчесності у контексті докторської освіти, у якій взяли участь представники європейський університетів. 27 жовтня 2017 р. було проведено вебінар «Впровадження етносу дослідницької доброчесності у докторську підготовку», під час якого було представлено попередні результати роботи фокус-групи:

- 1) у європейському просторі вищої освіти існує велике розмаїття різноманітних практик, стратегій і політики дослідницької доброчесності, при цьому немає одного єдиного вирішення для усіх проблем та викликів, та, разом з тим, усі ці практики мають спільні засади;

- 2) дослідницька доброчесність, етика і дослідницька культура мають бути включені до докторської освіти, особливе місце у її забезпеченні повинні відігравати наукові керівники;

- 3) особливої уваги потребує популяризація та заохочення ідеї дослідницької доброчесності;

4) дискусійними є питання, обумовлені різними підходами на національному та інституційному рівнях, серед них такі: обов'язкові чи добровільні навчальні курси з дослідницької доброчесності? Формування інституційної відповідальності за дослідницьку доброчесність має відбуватися згори чи знизу (top-down/bottom-up)? Що саме має стати об'єктом таких навчальних курсів? Яким чином адресувати розв'язання до різних цільових груп? Чи дослідницька доброчесність мусить бути частиною евалюації, оцінювання наукової діяльності? [14] І врешті, чи можуть вищі навчальні заклади навчитися на власних помилках і яким чином.

Європейська асоціація аспірантів та молодих учених EURODOC, яка об'єднує 32 національні асоціації аспірантів і молодих учених країн Європи, також фокусує свою увагу на проблематиці дослідницької доброчесності, зокрема, у контексті докторської підготовки, навчання молодих учених, вимог до підготовки та захисту дисертацій, публікації наукових статей, розвитку кар'єри у науковій сфері та поза нею тощо. Особливо молодих учених турбує власне доброчесність/недоброчесність у сфері публікацій та наукових видань та виклики у зв'язку з іншим пріоритетом – відкритою наукою – open science, open access, open journals. Наразі організація готує заяву щодо Європейського кодексу дослідницької доброчесності та бере активну участь у діях стейкхолдерів, зокрема Єврокомісії, Ради з докторської освіти Європейської асоціації університетів, у проекті PRINTEGER, присвяченому дослідницькій доброчесності у Європі тощо.

Насамкінець варто принагідно згадати, що в Україні поняття академічної доброчесності теж легітимізувалося у новому Законі України «Про освіту» (2017 р.) та активно впроваджується у рамках проекту «SAIUP – Проект сприяння академічній доброчесності в Україні», у діяльності Ради молодих учених при МОН, Ради молодих вчених Дніпропетровської області, які розробляють і поширюють актуальні

розв'язання у відповідь на загальноєвропейські виклики та пріоритети науково-освітньої політики.

Таким чином, огляд європейського контексту, нормативно-правового, організаційного, дозволяє зробити висновок, що дослідницька доброчесність сьогодні є одним із найважливіших елементів публічного управління й напрямків політики у сфері вищої освіти і науки на усіх рівнях: інституційному, національному та пан'європейському, що обумовлює її інституціоналізацію та кодифікацію. Складність та багатоаспектність дослідницької доброчесності та недоброчесності (патологій) вимагає формування конкретних процедур, механізмів, вирішень, а також окремої категорії експертів у цих питаннях.

Дослідницька доброчесність – якість і наукова досконалість – відкрита наука – становитимуть ціннісну парадигму Європейського дослідницького простору у найближчий період та обумовлюватимуть умови розвитку науки та інновацій.

Безперечно, критично важливо імплементувати засади, механізми, процедури доброчесності у процес докторської підготовки, виховання молодих науковців та розвитку академічної, дослідницької кар'єри.

Усі стейкхолдери мають досягти суспільної домовленості й консенсусу щодо неприйнятності патологій, ретельно проаналізувати їх причини, процеси і наслідки та здійснити системні зміни у цьому аспекті, змінивши інституційну та нормативну практики.

І врешті, переконана, молоді вчені повинні бути лідерами змін, для яких дослідницька доброчесність стане справою персональної відповідальності та особистим кодексом честі й натуральним елементом у засадах їх наукової діяльності. А так, власне, і відбувається, про що свідчить проведена Радою молодих вчених Дніпропетровської області «Школа молодих учених з академічної доброчесності», опрацювання «Кодексу експерта» Радою молодих учених при МОН, і поява цього збірника з колом учасників – молодими ученими. Насамкінець, усі

колегіальні й громадські ініціативи, які народжуються знизу, ідуть від самих науковців, їх уже сьогодні можна вважати національними добрими практиками, частиною інституційної, регіональної та національної політики у сфері дослідницької доброчесності.

3.3. Конструювання системи сприяння академічній доброчесності в реалізації конкурсу проектів молодих учених (Ю. Кращенко, І. Дегтярьова, Г. Толстанова)

У базове тло освітньої реформи, яку зафіксував схвалений 5 вересня 2017 року Верховною Радою України й підписаний Президентом України Закон України «Про освіту», покладено принципи академічної доброчесності та академічної свободи, – їх віднесено до засад державної політики в сфері освіти [15]. Стаття 42 Закону України «Про освіту» артикулює єдині для всіх рівнів освіти види порушень академічної доброчесності (академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ’єктивне оцінювання). Законодавчо визначено особливості дотримання академічної доброчесності науково-педагогічними і науковими працівниками та здобувачами освіти; види академічної відповідальності науково-педагогічних і наукових працівників та здобувачів освіти; права осіб, стосовно яких порушено питання про порушення ними академічної доброчесності тощо. Законом України «Про освіту» внесено зміни до Закону України «Про вищу освіту», де визначено сутність, принципи та зміст принципів сприяння академічній доброчесності.

Одним із каталізаторів для вмонтування позицій щодо академічної доброчесності в національне законодавче тло став огляд Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), де вивчено стимули, що призводять до порушень доброчесності та відкривають можливості для закладів освіти, учителів, викладачів, здобувачів освіти та їх батьків

використовувати ці стимули [16]. Так, в огляді ОЕСР репрезентовано політичні рекомендації щодо для зменшення ризиків порушення доброчесності та відновлення довіри громадськості до освітньої системи, яка заснована на здібностях і надає всім рівні можливості.

Розробку теоретико-методологічних і практико-зорієнтованих конструктів системи сприяння академічній доброчесності в Україні активно здійснюють Л. М. Гриневич, С. М. Квіт, О. В. Співаковський, М. В. Стріха, Т. В. Фініков, І. Р. Совсун, О. І. Шаров, І. О. Дегтярьова, С. В. Курбатов, А. Є. Артюхов, І. А. Єгорченко. Американськими радами з міжнародної освіти, з лідерством Яреми Бачинського, реалізується Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP), у рамках якого Тарасом Тимочком та Яною Чапайло здійснюється широка просвітницька робота та аналіз досвіду США та країн ЄС для підвищення ефективності превентивних механізмів девіантних освітніх і наукових практик.

Важливим є конструювання системи сприяння академічній доброчесності на чотирьох її рівнях – індивідуальному, інституційному, системному і колегіальному [17, с. 199 – 200], зокрема на рівні персональних відносин, культури середовища й системно-інституційному вимірі. Варто тут зауважити, що утвердження академічної чесності на всіх рівнях академічної практики й стало одним із головних пріоритетів започаткування нового конкурсу державного фінансування наукових досліджень молодих учених у 2016 році, і його ключовим аспектом мало би стати утвердження й поширення ідей чесності на рівні колегіальному – безпосередньо у середовищі молодих учених. **Конкурс проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України** (далі – Конкурс), започатковано й проводиться Міністерством освіти і науки України за ініціативи та методологічно-організаційної підтримки Ради молодих учених при

Міністерстві освіти і науки України (далі – РМУ при МОН) [18].

До розробки Конкурсу спонукали тенденції зменшення числа молодих учених у вищих навчальних закладах та наукових установах України. Так, за 2012-2016 роки кількість молодих учених, які навчаються або працюють у системі МОН, зменшилася майже на 10,5 тис. (з 40232 до 29871 осіб), тобто на 26 %; у системі Національної академії наук України – на 8,5 тисяч осіб. Причиною цієї негативної динаміки є як загальнодемографічна ситуація, так і академічна міграція, старіння наукового персоналу, про що РМУ при МОН неодноразово артикулювала. Більше того, ми переконані, що науково-освітня політика держави має сприяти розвитку людських ресурсів, забезпечувати професійне зростання наукового та науково-педагогічного персоналу, зокрема створювати умови та сприяти становленню та розвитку молодих учених в Україні. Саме цим й обумовлена **візія нового Конкурсу**, що полягає у створенні нових інструментів сприяння науковому розвитку молодих учених в Україні шляхом запровадження струменя фінансування науково-дослідницьких робіт для університетської молоді та формування культури академічної доброчесності у сфері науково-грантової діяльності та наукової експертизи.

Відповідно до Положення, **«метою проведення Конкурсу є забезпечення підтримки молодих вчених, створення ними дослідницьких груп для вирішення актуальних проблемних питань, формування творчого покоління молодих науковців у різних галузях науки, конкурентоздатних на міжнародному ринку праці, закріплення талановитих молодих вчених у науковій сфері та розбудова молодими вченими наукової кар'єри»** [18].

Місія Конкурсу полягає в створенні проектних дослідницьких команд молодих учених, спроможних претендувати в конкурсах програми фінансування наукових досліджень ЄС «Горизонт-2020», напрямки якої відповідають **напрямам секцій Конкурсу**:

- 1) нові технології транспортування, перетворення та зберігання енергії; впровадження енергоефективних, ресурсозберігальних технологій; освоєння альтернативних джерел енергії; безпечна, чиста й ефективна енергетика;
- 2) нові технології розвитку: транспортної системи, у тому числі розумний, зелений та інтегрований транспорт; ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування; озброєння та військової техніки; дослідження з найбільш важливих проблем ядерної фізики, радіофізики та астрономії;
- 3) нові технології виробництва матеріалів, їх оброблення, з'єднання, контролю якості; матеріалознавство; наноматеріали та нанотехнології;
- 4) нові технології екологічно чистого виробництва та будівництва, охорони навколишнього природного середовища, видобутку та переробки корисних копалин; хімічні процеси та речовини в екології; раціональне природокористування;
- 5) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; органічне виробництво і продовольча безпека;
- 6) економічні перетворення; демографічні зміни та благополуччя суспільства;
- 7) актуальні проблеми педагогіки, психології та соціології; інтеграція до європейського науково-освітнього простору; соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців з місць військових конфліктів, сімей поранених і загиблих; підтримка обдарованої молоді та формування у дітей сучасного світогляду, моральної і громадянської позиції;
- 8) правові, філософські, історичні та політологічні аспекти державотворення; захист свободи і національної безпеки України та її громадян на шляху євроінтеграції;
- 9) актуальні проблеми українознавства, літературознавства, мистецтвознавства, мовознавства та соціальні комунікації;
- 10) розробка й впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, фармацевтики, профілактики та лікування захворювань; біотехнології;
- 11) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Варто наголосити, що пріоритетним у Конкурсі є саме оригінальність та інноваційність ідеї, оцінка за яку складає 60 % від загальної оцінки (30 % – доробок і 10 % – результат), на відміну від т.зв. «дорослого» конкурсу науково-дослідницьких робіт, де акцент робиться саме на доробкові авторів та установи (60 % від загальної оцінки), а наукова ідея має лише 30 % (і 10 % – результати).

Безумовно, ключовим моментом організації системи фінансування наукових досліджень є **якісна експертиза та експерти**, які діють за

принципами професіоналізму, доброчесності, незалежності та неупередженості. Саме тому важливо було забезпечити Конкурс командами кваліфікованих експертів за секціями з числа молодих учених, які були би здатні й готові працювати у форматі peer review та на громадських засадах. Для цього вперше РМУ при МОН реалізувала велику кампанію з пошуку й набору таких експертів: було розроблено форму-анкету відбору потенційних експертів серед молодих учених для участі в проведенні експертизи проектів Конкурсу, яку поширено в форматі google-анкети серед вищих навчальних закладів та наукових установ. Вимогами до потенційних експертів були: фахова компетентність кандидата, досвід проведення експертизи, досвід участі у наукових проектах, професійні досягнення та рівень розуміння наукової експертизи, етичних засад та доброчесності.

Нижче наведемо приклад форми відбору експертів:

Форма
відбору потенційних експертів серед молодих учених для участі в проведенні експертизи проектів за бюджетні кошти Міністерства освіти і науки України <i>Просимо заповнювати анкету без скорочень та аббревіатур!</i>
Загальна інформація про кандидата ГПБ українською мовою (<i>повністю</i>) ГПБ англійською мовою (<i>також вказати різні можливі варіанти написання ГПБ</i>) Дата народження (<i>чч.мм.рррр</i>) Кількість повних років Назва вищого навчального закладу або наукової установи Посада Науковий ступінь (<i>рік отримання, спеціальність</i>), назви дисертаційної роботи (для докторів наук – обох дисертацій), посилання на автореферат/автореферати (для докторів наук) (<i>якщо є</i>) Вчене звання (<i>рік отримання, кафедра/спеціальність</i>) Сфера наукових інтересів (<i>до 20 слів</i>) Робочий телефон: факс: Skype:

моб. тел. (обов'язково)

e-mail: (обов'язково)

Експертом з якого фахового напрямку Ви є? (вибрати із запропонованого переліку)

Досвід проведення експертизи:

- перелік наукових журналів, в яких Ви є членом редколегії;
- перелік журналів, які запрошували Вас для рецензування наукових статей (обов'язково зазначити, чи індексуються вони у наукометричних базах та вказати (за наявності) імпакт-фактор за попередній рік, важливими є наявність процедур peer review);
- перелік фондів, які запрошували Вас проводити експертизу наукових проектів, запитів на стипендіальні програми тощо (навести назву фонду чи установи, характер запитів);
- членство в спеціалізованих вчених радах по захисту дисертацій на здобуття ступеня кандидата чи доктора наук (якщо так, будь ласка, зазначте, за якою спеціальністю, шифри спецрад та назви установ, при яких вони створені);
- участь у захисті дисертацій в якості офіційного опонента (якщо так, будь ласка зазначте кількість);
- керівництво науковою роботою аспірантів в якості офіційного наукового керівника (якщо так, зазначте кількість аспірантів);
- кількість захищених під Вашим керівництвом дисертацій на здобуття ступеня кандидата чи доктора наук.

Досвід участі в реалізації наукових проектів:

- перелік наукових проектів/запитів на фінансування, в яких Ви були науковим керівником, із зазначенням назви проекту, року його подання, назви фонду/установи, Міністерства (для закордонних фондів обов'язково вказати країну) та результату (зазначити чи проект/запит був схвалений, чи відхилений);
- перелік наукових проектів, у яких Ви брали участь в якості виконавця, із зазначенням назви проекту, року, назви фонду/установи (для закордонних фондів обов'язково вказати країну), що фінансував вказаний проект;
- державні нагороди/відзнаки/стипендії/премії (наприклад: Лауреат державної премії, стипендія Кабінету Міністрів України, Грант Президента України тощо).

Фахова компетентність:

- загальна кількість статей у журналах та збірниках наукових праць, що індексуються у наукометричних базах даних (Scopus, Web of Science, для фахівців соціо-гуманітарного спрямування можна вказувати статті за Index Copernicus; обов'язково вказати посилання на свою сторінку на сайті відповідної бази);
- індекс Гірша (h-індекс) за Web of Science чи Scopus (обов'язково вказати посилання на свою сторінку на сайті бази, за якою наведений h-індекс);
- перелік статей за останні 5 років у журналах та збірниках наукових праць, що індексуються у

наукометричних базах даних (Scopus, Web of Science, для фахівців соціо-гуманітарного спрямування можна вказувати статті за Index Copernicus), із зазначенням назви бази, де журнал індексуються, а також імпакт-фактору (або аналогічного показника) журналу згідно з відповідною базою за попередній рік;

- перелік статей за останні 5 років у провідних журналах (окрім тих, що в п. 14.3)
- перелік охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності;
- загальна кількість опублікованих монографій (розділів у монографіях).
- перелік монографій (розділів у монографіях), опублікованих у закордонних наукових видавництвах (навести посилання на веб-сторінку з вихідними даними публікації).
- перелік міжнародних стипендіальних програм, наукових стажувань у наукових установах чи ВНЗ закордоном, перебування у ліпніх (і т.п.) школах тощо (вказати: назва установи, тривалість перебування, ваш статус у цій установі, короткий опис діяльності).

Інші компетентності та професійні досягнення:

- Коротке резюме ваших наукових досягнень англійською.
- Назвіть 3 найкращі роботи за останні 5 років та свої найбільш видатні результати.
- Назвіть Ваші компетентності та професійні досягнення, які не потрапили до основної частини анкети.

Запитання до майбутніх потенційних експертів:

- Чи є у вас якісь конфлікти інтересів щодо експертизи наукових проєктів МОН.
- Опишіть недоліки експертних процедур для попередніх конкурсів проєктів МОН, якщо Ви брали в них участь.
- Надайте 3 чи більше пропозиції (крім усунення вищеназваних недоліків) щодо вдосконалення процедури експертизи проєктів.
- Запропонуйте 3 чи більше етичні принципи оцінки проєктів.

Слід наголосити, що одна з ідей Конкурсу полягає в тому, що експертизу здійснюють самі ж молоді вчені (peer review system), тому при заповненні анкети ми звертали увагу потенційних експертів на відповідність власного формального статусу до статті 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» якою визначено, що «молодий вчений – вчений віком до 35 років, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, або вчений віком до 40 років, який має науковий ступінь доктора наук або навчається в докторантурі» [19]. Таким чином, експертами Конкурсу можуть бути молоді вчені, які працюють/навчаються у вищих навчальних закладах, наукових установах,

науково-виробничих фірмах, конструкторських бюро незалежно від підпорядкування та форми власності.

Для відбору й рейтингування потенційних експертів РМУ при МОН розроблено й схвалено відповідну методику. Застосування методики відбору експертів за формальними показниками, так само як і звичайні квалітативні методи (кількісна оцінка, бали, наприклад, підрахунок і порівняння кількості статей), на нашу думку, не є дієвими, оскільки не відображають реального потенціалу науковця у сфері проведення експертизи (наприклад, кількість публікацій з теоретичної та експериментальної фізики істотно відрізняється, хоча вони й належать до однієї галузі знання). Тому нами запропоновано траспарентну методику відбору кандидатів за рейтинговим принципом, яка була закладена у зміст анкети із самого початку. Відбір потенційних експертів проведено послідовним додаванням кандидатів за такими критеріями: досвід експертизи; досвід участі у науково-дослідних і практичних проектах; 3) фахова компетентність; 4) інші компетентності та професійні досягнення. Найбільша вага критерію досвіду експертизи та його зміст ґрунтується на позиції: якщо науковця залучили до процесу оцінювання проектів, рецензування, опонування дисертацій, то саме академічне середовище, професійне середовище його визнало як людину компетентну та досвідчену, як науковця, думці якого можна довіряти.

1. Досвід експертизи

Перший критерій повністю ґрунтується на 12 пункті анкети. Перевага надається кандидатам, які указали інформацію стосовно своєї участі у проведенні експертизи:

- 1) перелік фондів, які запрошували особу проводити експертизу наукових проектів, заявок на стипендіальні програми тощо;
- 2) членство в редколегії наукових журналів;
- 3) перелік журналів, які запрошували науковця для рецензування наукових статей;

- 4) членство у спеціалізованих вчених радах із захисту дисертацій на здобуття ступеня кандидата чи доктора наук;
- 5) кількість захищених під керівництвом вченого дисертацій на здобуття ступеня кандидата чи доктора наук;
- 6) рецензування дисертацій в ролі офіційного опонента;
- 7) керівництво науковою роботою аспірантів в ролі офіційного наукового керівника.

Тобто кандидат, що є членом редколегії наукового журналу, має перевагу перед рецензентом наукових статей для журналів, що входять до провідних міжнародних наукометричних баз, але поступається кандидату, що має досвід безпосередньої експертизи наукових проектів. Кількісний показник (кількість захищених дисертацій під керівництвом науковця) можна буде врахувати як варіативний критерій усередині групи, коли два або більше кандидатів мають однаковий набір досягнень. Однак, спочатку він не береться до уваги.

2. Досвід участі в проектах

Другий критерій базується на пунктах, які передбачають наявність проведеного, закінченого дослідження, звіту й оформлення різноманітної супутньої документації. Він ґрунтується на пунктах 13 та 14 анкети. Значимість пунктів при відборі кандидатів така:

- 12) досвід керування науковими проектами (п. 13.1);
- 13) досвід участі в реалізації наукових проектів (п. 13.2);
- 14) державні нагороди/відзнаки/стипендії/премії (п. 13.3);
- 15) загальна кількість монографій (розділів у монографіях). (п. 14.6);
- 16) перелік монографій (розділів у монографіях), опублікованих у закордонних наукових видавництвах (п. 14.7).

Принцип оцінювання аналогічний до критерію 1.

3. Фахова компетентність

Критерій 3 заснований на пунктах, які відображають якість, результативність вченого і його компетентність в обраному напрямку

експертизи. Він визначається за пунктом 14. Значимість пунктів при відборі кандидатів така:

- 1) Індекс Гірша (h-індекс) за Web of Science чи Scopus.
- 2) Перелік охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності.
- 3) Перелік статей за останні 5 років у журналах та збірниках наукових праць, що індексуються у провідних міжнародних наукометричних базах даних.
- 4) Перелік міжнародних стипендіальних програм, наукових стажувань у наукових установах чи ВНЗ закордоном, перебування у літніх (і т.п.) школах тощо.
- 5) Загальна кількість статей у журналах та збірниках наукових праць, що індексуються у наукометричних базах.

Оцінювання аналогічно до критерію 1.

4. Інші компетентності та професійні досягнення

Інші пункти анкети, які залишилися неохопленими, варто віднести до критерію 4.

Таку методику до відбору потенційних експертів можна легко автоматизувати, застосувавши сортування у програмі MS Excel за ключовими словами та поданими вище критеріями. Таким чином, отримується своєрідний рейтинг експертів в усіх галузях наукових досліджень за напрямками секцій. Така методика і система відбору може бути застосована для будь-якого напрямку експертизи, є прозорою, зрозумілою та відповідає сучасним тенденціям у науковій сфері.

Зазначимо, що **рейтингування потенційних експертів** здійснювали так звані «суперексперти» – провідні авторитетні фахівці у відповідних галузях наукових досліджень. Так, у 2016 році з поданих 785 анкет шляхом рейтингування було відібрано 256 експертів, у 2017 році з 354 – 131 експерт, яких і було запропоновано до складу Експертної ради Конкурсу. Методика рекрутації, селекції та відбору експертів РМУ при

МОН була високо оцінена Президентом Німецького дослідницького товариства (DFG) професором П. Штрошнайдером на зустрічі з молодими вченими, яка відбулася 25 квітня 2017 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Більше того, досвід проведення першого Конкурсу у 2016 р. та якість експертизи засвідчила ефективність нашої методики.

За результатами роботи Експертної ради та Конкурсної комісії та з метою **удосконалення конкурсних процедур** Міністерством освіти і науки України, у 2016 році створено роботу групу за участі РМУ при МОН та секцій Експертних рад МОН, якою розроблено ряд принципів новачій, які імплементовано в Конкурсі в 2017 році, зокрема:

- наукова і науково-технічна експертиза проектів проводиться п'ятьма експертами (у 2016 році – чотирма експертами, в разі наявності розбіжностей між оцінками більше 15 % призначався додатковий п'ятий експерт). Загальна кількість балів проекту обчислюється як середнє арифметичне значення оцінок, виставлених трьома експертами, що лежать у діапазоні між найнижчою та найвищою. Межові оцінки не враховуватимуться, що сприяє об'єктивізації цілісної експертної оцінки;

- надано можливість виконувати наукові роботи та науково-технічні (експериментальні) розробки строком до трьох років (у 2016 році максимальний термін наукового проекту складав два роки), що сприяє створенню молодими вченими якіснішого наукового продукту та надає можливість наблизитись до прикладного характеру дослідження;

- у міждисциплінарних наукових проектах дозволяється залучати співкерівником проекту докторанта або доктора наук, віком до 40 років.

Наступним важливим елементом системи якості та забезпечення доброчесності Конкурсу є власне його **етичні засади**. У Положенні про Конкурс зазначено, що експерти – «члени Ради не можуть проводити експертизу проектів, поданих ВНЗ або НУ, у яких вони працюють» (п. 11)

[18], запроваджено також автоматичний розподіл проектів серед експертів, що унеможливило втручання керівника секції у цей процес. Новацією у 2017 році стало опрацювання базового етичного документу - Кодексу етики (добросовісності) експерта з метою удосконалення процесу наукової експертизи.

Так, у 2017 році робоча група РМУ при МОН у складі Ірини Дегтярьової, Ганни Толстанової та Володимира Тесленка на основі Кодексу поведінки експертів Європейської дослідницької ради (European Research Council – ERC), Європейської хартії науковця, Положення про Конкурс та Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [20] розробили **Кодекс експерта Конкурсу** (далі – Кодекс). Кодекс складено з урахуванням специфіки Конкурсу та процедури оцінювання проектів, поданих на Конкурс. Після ухвалення його РМУ при МОН Кодекс було та офіційно надіслано до Міністерства освіти і науки України та поширено для обов’язкового використання експертами під час проведення наукової та науково-технічної експертизи у 2017 році. Нижче наведемо текст цього документу:

**Кодекс експерта Конкурсу проектів наукових робіт та науково-технічних
(експериментальних) розробок молодих вчених**

Стаття 1. Загальні засади проведення експертизи

1. Організаційне та експертне забезпечення проведення Конкурсу здійснює структурний підрозділ МОН, на який покладено функції із забезпечення реалізації державної політики у сфері науки, наукової та науково-технічної діяльності (далі – Підрозділ), Конкурсну комісію МОН (далі – Комісія), Експертну раду МОН (далі – Рада) та секції Ради за фаховими напрямками (далі – Секції).

2. Експертизу проектів здійснює Рада, яка:

- ухвалює рішення щодо регламенту своєї роботи;
- відповідно до статті 13 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» проводить наукову і науково-технічну експертизу проектів, проміжних, анотованих та заключних звітів;
- готує рекомендації за результатами експертних оцінок проектів, проміжних, анотованих та заключних звітів;
- готує протокол із зазначенням результатів експертизи проектів, проміжних, анотованих та заключних звітів;

– надає консультативну та організаційну підтримку щодо проведення Конкурсу.

3. Рада має право залучити експертів із відповідного наукового напрямку, що не входять до її складу (за їх згодою).

4. Члени Конкурсної комісії чи інші особи не можуть втручатися у процес оцінювання проектів.

5. Експертиза проектів здійснюється анонімно, інформація щодо розподілу проектів між експертами є конфіденційною.

Стаття 2. Загальні обов'язки експерта

1. Експерт зобов'язаний:

1) виконувати експертизу проекту самостійно й незалежно, а не від імені чи під тиском вищого навчального закладу (ВНЗ) або наукової установи (НУ);

2) оцінювати кожен проект конфіденційно й справедливо, відповідно до Положення та основних принципів Конкурсу, у міру своїх здібностей, професійних навичок і знань, демонструючи високі етичні й моральні норми та дотримуючись принципів академічної доброчесності;

3) дотримуватися інструкцій і термінів, установлених Підрозділом, Комісією і Радою, і забезпечувати незмінно високу якість роботи.

2. Експерт не може самостійно делегувати виконання експертизи проекту іншій особі.

3. Якщо експерт під час виконання оцінки проекту зазнає певного впливу, тиску чи корупційних пропозицій або будь-яка особа чи організація намагається вплинути на експерта, експерт повинен негайно повідомити про це керівника Секції та, за потреби, голову Ради.

4. Розподіл проектів між експертами здійснюється автоматично системою «Наука в університетах» з урахуванням наукової спеціалізації та професійної компетенції експертів.

5. Експерт має право відмовитися від проведення експертизи проекту у разі наявності конфлікту інтересів відповідно до ст. 3 цього Кодексу чи браку необхідних професійних компетенцій для належного оцінювання проектної заявки. Подальші рішення щодо оцінювання таких проектів прийматиме керівник секції за узгодженням з Радою та Підрозділом.

Стаття 3. Гарантії об'єктивності та конфлікт інтересів

1. Експерт повинен виконувати свою роботу об'єктивно і неупереджено.

З цією метою він зобов'язаний:

1) інформувати керівника Секції, Раду чи Підрозділ про будь-який конфлікт інтересів, що виникає під час експертизи;

2) засвідчити відсутність конфлікту інтересів у кожному проекті, який він/вона оцінює.

2. Конфлікт інтересів існує, якщо експерт:

- проводить експертизу проектів, поданих ВНЗ або НУ, у яких він працює;
- брав участь у підготовці проекту;

- має пряму чи непряму вигоду у разі фінансування проекту;
- має тісні родинні (чоловік або дружина; жінка або чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі (цивільний партнер); дитина, брат або сестра, батько чи мати і т.д.) або особисті стосунки з керівником чи відповідальним виконавцем проекту;
- співпрацює з керівником чи відповідальним виконавцем проекту, має спільні публікації у співавторстві впродовж останніх 5-ти років;
- був науковим керівником чи науковим консультантом керівника або відповідального виконавця проекту;
- має або мав наукове суперництво чи професійну ворожнечу з науковим керівником проекту.

У таких ситуаціях керівник секції, консультуючись з Радою та співробітниками Підрозділу, з урахуванням об'єктивних обставин, наявної інформації й імовірних ризиків ухвалює рішення, чи існує конфлікт інтересів і чи братиме участь цей експерт в оцінюванні цього проекту.

3. Якщо конфлікт інтересів, зазначений у п. 2, був повідомлений експертом або встановлений керівником секції, Радою, співробітниками Підрозділу чи Конкурсною комісією, або став очевидним на будь-якій стадії конкурсної процедури, рішення щодо подальшого оцінювання проекту ухвалює Рада. Оцінки цього експерта за відповідний проект анулюються.

4. У разі встановлення факту свідомого приховування конфлікту інтересів, або виявлення іншого порушення у сфері наукової і науково-технічної експертизи відповідно до ст. 35 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу», експерта має бути негайно усунуто від виконання обов'язків і виключено зі складу секції терміном на 3 роки. Засідання секції має скликатися повторно, а сумнівно оцінені проекти – переглянуто.

Стаття 4. Засади конфіденційності

1. Експерти, керівники секцій Ради, члени Комісії та співробітники Підрозділу повинні поводитися конфіденційно з будь-якою інформацією й документами, у будь-якій формі (паперовій чи електронній), розкритій письмово або усно відповідно до чинного законодавства, зокрема у сфері захисту персональних даних, інтелектуальної власності та авторського права стосовно об'єктів експертизи.

2. Експерт зобов'язується дотримуватися суворої конфіденційності щодо своєї експертної діяльності. З огляду на це, експерт не повинен розкривати, прямо чи побічно, а також використовувати конфіденційну інформацію або документи, які стосуються проектів чи їх керівників і виконавців, для будь-яких цілей, крім виконання своїх обов'язків як експерта Конкурсу;

Зокрема, експерт:

- не повинен обговорювати проекти з іншими, зокрема експертами, або членами

Ради, Комісії, співробітниками МОН, які безпосередньо не пов'язані з оцінкою проектів, за винятком офіційного обговорення на засіданнях секцій Ради за фаховими напрямками;

- не має права оприлюднювати та розкривати інформацію, у тому числі у мережі Інтернет, у засобах масової інформації та соціальних мережах, що стосується:

- назви поданих проектів, їх суті та імена їх керівників,
- подробиць процесу проведення експертизи і його результатів із будь-якою метою, крім виконання своїх обов'язків як експерта;
- експертного висновку чи рекомендацій, наданих керівникам проектів,
- імена інших експертів, що беруть участь в оцінюванні;
- не повинен спілкуватися з науковими керівниками, відповідальними виконавцями, потенційними виконавцями проекту чи будь-якою особою, пов'язаною з заявником, як під час процесу оцінювання, так і після нього.

3. Якщо експерт має доступ до проектів в електронній формі і працює над експертизою у власному або іншому відповідному приміщенні, він/вона несе особисту відповідальність за збереження конфіденційності всіх документів або електронних файлів так само, як і за повернення, видалення або знищення всіх конфіденційних документів або файлів після завершення Конкурсу.

4. Якщо оцінка проводиться у приміщеннях, визначених Конкурсною комісією, МОН, експерт:

- не має права виносити з приміщення проекти, копії або примітки щодо оцінки на паперовому чи електронному носії;
- несе особисту відповідальність за збереження конфіденційності всіх документів або електронних файлів так само, як і за повернення, видалення або знищення всіх конфіденційних документів або файлів після завершення експертизи.

5. У разі необхідності, експерт має право самостійно шукати додаткову інформацію (наприклад, через Інтернет, спеціалізовані бази даних тощо), але при цьому він/вона:

- зобов'язується дотримуватися загальних правил конфіденційності для отримання такої інформації;
- не має права контактувати з науковими керівниками, відповідальними виконавцями, потенційними виконавцями проекту чи будь-якою особою, пов'язаною з ними
- не має права контактувати з третіми особами щодо поданого проекту чи його керівника та виконавців.

6. Ці засади конфіденційності є обов'язковими для експерта під час виконання експертизи й упродовж наступних п'яти років, за винятком, коли розкриття конфіденційної інформації є необхідним за законом або за рішенням Комісії.

Запровадження Кодексу експерта на рівні нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України сприятиме імплементації засад академічної доброчесності серед експертів і молодих учених, підвищить довіру з боку молодих учених і дослідницького середовища до Конкурсу й

до Міністерства освіти і науки України та стане ще однією доброю практикою, яку варто поширювати й на інші конкурси та процедури у наукових дослідженнях.

Результати Конкурсу за 2 роки його проведення засвідчують високий рівень його організації, популяризації та оцінювання. У 2016 році на Конкурс подано 439 проектів, з яких 79 обрано для фінансування, виконання яких розпочалось із вересня 2016 року (обсяг фінансування протягом вересня-грудня 2016 року склав 12 млн гривень), на продовження їх виконання в 2017 році виділено 24,6 млн. грн. (з них – 4,35 млн. грн. капітальні видатки, тобто закупівля обладнання, реактивів та ін.). У 2017 році на Конкурс подано 362 проекти, з яких обрано 123, на фінансування яких протягом жовтня-грудня 2017 року зарезервовано 13,4 млн. гривень [21]. За підсумками Конкурсу підписано відповідний наказ Міністерства освіти і науки України від 03.10.2017 № 1333 «Про затвердження переліку проектів, що пройшли конкурсний відбір проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства, та формування тематичних планів у 2017 році» [22]. Важливим було те, що виявлені поодинокі спроби недоброчесної поведінки деяких експертів були зафіксовані та вжито необхідних заходів із виключення цього експерта із процесу оцінювання та перегляду виконаних ним експертиз. Заступник Міністра освіти і науки України М. В. Стріха переконаний, що «Конкурс проектів молодих учених дозволяє поступово «омолоджувати» науку в університетах» [23].

Таким чином, другий рік поспіль Міністерство освіти і науки України за ініціативи та в співпраці з РМУ при МОН України й за активної участі багатьох молодих науковців проводять Конкурс, який є реальним мотиваційним інструментом для молодого перспективного наукового лідера, який має змогу створити молоду дослідницьку команду.

Міністр освіти і науки України Л. М. Гриневич декларує й послідовно реалізує політику підтримки молодих учених, що також відбито в рішенні Колегії Міністерства освіти і науки України від 13 березня 2017 року Протокол № 2/2-13 «Про інституційний розвиток рад молодих учених і механізми стимулювання молоді до наукової діяльності» [24].

У рамках Конкурсу досягнуто значних результатів у контексті конструювання системи сприяння академічній доброчесності на індивідуальному, інституційному, системному та колегіальному рівнях, зокрема:

- уперше запроваджено окремий напрямок державного фінансування наукових досліджень молодих науковців саме як грант для групи молодих дослідників;
- уперше застосовано методику peer review – оцінювання експертами з числа молодих учених;
- уперше відбір експертів відбувся за європейськими стандартами шляхом самоподання та селекції відповідно до наукового рівня й досягнень;
- уперше молоді учені стали суб'єктами формування дослідницького бюджету вищого навчального закладу чи наукової установи та принесли їм додаткові бонуси;
- уперше з експертними висновками можуть ознайомитись автори проектних заявок, що відкриває шлях до подальшого удосконалення проекту.

Своїми досягненнями та високим організаційно-експертним рівнем Конкурс завдячує департаменту науково-технічного розвитку Міністерства освіти і науки (Д. В. Чеберкусу, І. В. Сандизі, О. В. Вороненку); суперекспертам, які здійснювали відбір та рейтингування потенційних експертів; головам секцій Експертної ради МОН, які досконало керували роботою експертів; усім експертам, які здійснили професійну й незалежну експертизу на високому рівні в доволі стислі терміни; та тим, хто доклав багато зусиль для удосконалення процедур та підвищення якості та довіри

до Конкурсу – авторам Кодексу доброчесності експерта.

Переконані, культура доброчесності та наукової етики стане невід’ємною частиною наукової кар’єри та академічного етосу в Україні.

Список використаних джерел до розділу 3:

1. **Фролов И. Т.** Этические аспекты биологии / И. Т. Фролов, Б. Г. Юдин. – М. : Знание, 1986. – 64 с.
2. **Трубников Н. Н.** Заблуждающийся разум? Многообразие всенаучного знания / Н. Н. Трубников. – М. : Политиздат, 1990. – 464 с.
3. **Основы** научной этики: методическое пособие для студентов, аспирантов, младших научных сотрудников. Уральский гос. пед. ун-т, 1999 – 2007. – Режим доступа : <http://www.uspu.ru/new>.
4. **Кант И.** Лекции по этике : пер. с нем. / Иммануил Кант ; под общ. ред. А. А. Гусейнова. – М. : Республика, 2000. – 433 с. – (Б-ка этической мысли).
5. **Александров Е. Б.** Искушение мистикой / Е. Б. Александров // Поиск. – 2003. – № 19 – 20. – С. 125 – 133.
6. **Science Europe:** Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations. – Brussels, 2016.
7. **Workshop** Report Advancing Research Integrity Practices and Policies: From Recommendation to Implementation, Brussels, 22 Feb 2017. – Access mode : https://www.scienceurope.org/wp-content/uploads/2017/05/WS_Report_Integrity_Practices_Policies.pdf.
8. **Research** integrity – Council conclusions (adopted on 01/12/2015). – Access mode : <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14853-2015-INIT/en/pdf>.
9. **Organisation** for Economic Co-operation and Development Global Science Forum: Best Practices for Ensuring Scientific Integrity and Preventing Misconduct, 2007. – Access mode : <https://www.oecd.org/sti/sci-tech/40188303.pdf>.

10. **H2020 Programme** AGA – Annotated Model Grant Agreement. Version 4.1, 26 October 2017. – Access mode : http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/amga/h2020-amga_en.pdf.

11. **Commission** moves to strengthen research integrity, Brussels, 22 July 2016. – Access mode : <http://ec.europa.eu/research/index.cfm?pg=newsalert&year=2016&na=na-220716>.

12. **The European Code** of Conduct for Research Integrity Revised Edition, Berlin 2017. – Access mode : <http://www.allea.org/wp-content/uploads/2017/03/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2017-1.pdf>.

13. **EUA Response** to the draft of the European Code of Conduct for Research Integrity. – Access mode : <http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/eua%27s-reponse-to-the-european-code-of-conduct-for-research-integrity>, EUA December 2016.

14. **Dr Christian Dumpitak**. Report on EUA-CDE Focus Group discussion. – Access mode : <http://eua.be/Libraries/Webinars/key-findings-of-the-eua-cde-focus-group-implementing-an-ethos-of-research-integrity-in-doctoral-education.pdf?sfvrsn=0>.

15. **Про освіту** : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

16. **Огляди ОЕСР** на тему доброчесності в освіті : Україна 2017 / переклад з англ. – Інститут розвитку освіти. – К.; Таксон, 2017. – 184 с.

17. **Дегтярьова І.** Вплив академічної доброчесності на інституційну практику української вищої школи / І. Дегтярьова // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. – К.; Таксон, 2016. – 234 с.

18. **Про затвердження Положення** про проведення Міністерством освіти і науки України Конкурсу проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що

належать до сфери управління Міністерства, подальше виконання цих робіт і розробок за рахунок коштів загального фонду державного бюджету та управління ними : Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.12.2015 № 1287, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 06 січня 2016 року за № 15/28145. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0015-16>.

19. **Про наукову і науково-технічну діяльність** : Закон України від 11.10.2017 № 2148-19. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

20. **Про наукову і науково-технічну експертизу** : Закон України від 05.12.2012 № 5460-17 – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>.

21. **Лілія Гриневич**: підтримку молодих науковців буде збільшено. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/03/14/liliya-grinevich-pidtrimku-molodix-naukovcziv-bude-zbilsheno>.

22. **Про затвердження** переліку проектів, що пройшли конкурсний відбір проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства, та формування тематичних планів у 2017 році : Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.10.2017 № 1333. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/8104->.

23. **Максим Стріха**: конкурс проектів молодих учених дозволяє поступово «омолоджувати» науку в університетах». – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/06/23/konkurs-naukovix-robit-molodix-vchenix-dozvolyaє-nam-postupovo-%C2%ABomolodzhuvati%C2%BB-nauku-v-universitetaх/>.

24. **Про інституційний** розвиток рад молодих учених і механізми стимулювання молоді до наукової діяльності : Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 13 березня 2017 року протокол № 2/2-13. – Режим доступу : [http://mon.gov.ua/about/kolegiya-ministerstva/rishennya-kolegiyi-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-\(2017-rik\).html](http://mon.gov.ua/about/kolegiya-ministerstva/rishennya-kolegiyi-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-(2017-rik).html)

ПІСЛЯМОВА

Чому для провідних європейських і світових університетів академічна доброчесність має фундаментальне значення? Перш за все, у сучасному розвиненому суспільстві дотримання кодексу академічної доброчесності – це імідж і репутація навчального закладу. Тільки за умови дотримання академічної доброчесності можлива передача знань, культури і, разом з тим, на цьому фундаменті продукуються нові ідеї, створюються інновації.

Сучасний світ вимагає від вищого навчального закладу реалізовувати політику, яка підтримує академічну та дослідницьку доброчесність. Зазвичай поняття академічної доброчесності асоціюють зі студентським середовищем. Сьогоднішні стандарти та цінності у навчанні забезпечують таке освітнє середовище, у якому всі студенти мають можливість вільно навчатися та брати на себе відповідальність за академічні або наукові результати власної роботи. Нечесна академічна поведінка студентів підриває навчальний процес по-різному:

- оволодіння такими важливими навичками, як читання, письмо, дослідження, аналіз, синтез та осмислення перетворюється на симуляцію;
- перешкоджає студентам розвивати впевненість в успішності виконання складного завдання шляхом власних роздумів;
- руйнує розвиток креативності та критичного мислення.

Усі навчальні заклади, які по-справжньому дбають про власний імідж і цінують свою репутацію та власне «ім'я», мають кодекси академічної доброчесності. І не просто мають, а суворо їх дотримуються. В Україні вже реалізовано декілька проектів з академічної доброчесності. Є дійсно позитивні результати і гарні приклади, проте проблеми плагіату, списування, неетичної поведінки в освітній і науковій сферах залишаються дуже актуальними. У вирішенні цих проблем замало лише прийняти кодекс, неефективними будуть і директиви міністерства, вкрай важливим є зміна

мислення всіх учасників освітнього процесу, політична воля керівництва навчальних закладів.

Недотримання норм академічної доброчесності часто зустрічається і у професійному середовищі викладачів і науковців. Саме з метою заповнення прогалин з питань академічної доброчесності автори і подають до нашої уваги колективну монографію: «Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих учених». Важливими питаннями, які охоплює цей збірник, є:

- дотримання наукової етики, захисту авторських прав, попередження плагіату;
- роль університетів у забезпеченні академічної доброчесності;
- використання програмних засобів перевірки наукових робіт;
- дотримання норм академічної доброчесності українськими університетами як фактор інтеграції до дослідницького та освітнього просторів Європи;
- усі виміри політики щодо доброчесності – інституційональний, національний та європейський.

На нашу думку, цей доробок стане у нагоді не тільки молодим науковцям, а й кожному учаснику освітнього і наукового процесів вищих навчальних закладів і наукових установ.

Чесність. Справедливість. Етична поведінка у науці та освіті. Саме це і є академічна доброчесність. Ми повинні виховувати культуру поваги та відповідальності, яка підтримує високі стандарти академічної роботи.

Заступник начальника управління науки, вищої та професійно-технічної освіти - начальник відділу науки, вищої освіти та атестаційної експертизи департаменту освіти і науки Дніпропетровської облдержадміністрації, кандидат наук з державного управління

Ірина Шумік

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АРТЮХОВ Артем, канд. техн. наук, доц., Начальник Центру науково-технічної та економічної інформації Сумського державного університету, голова підкомісії «Академічна доброчесність» науково-методичної комісії сектору вищої освіти МОН України.

БЕЗУС Роман, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри маркетингу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету.

ВАСИЛЬЄВА Тетяна, д-р екон. наук, проф., директор навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету.

ДЕГТЯРЬОВА Ірина, канд. філол. наук, науковий співробітник Фондації польських ректорів, заступник голови Ради молодих учених при МОН, радник Європейської ради аспірантів і молодих учених Eurodoc.

ЄПФАНОВА Юлія, канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, директор Консультаційного центру юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

КРАЩЕНКО Юрій, канд. пед. наук, доц., доцент кафедри педагогічної майстерності ім. І. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, голова Ради молодих учених при Міністерстві освіти і науки України.

КОЗИРЄВ Вадим, канд. екон. наук, асистент кафедри економічної кібернетики Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету.

КОЛДОВСЬКИЙ Артем, канд. екон. наук, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету.

КУРБАТОВ Сергій, д-р філос. наук, ст. науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку Інституту вищої освіти НАПН України, афілійований науковий співробітник Університету Уппсали, Швеція.

СЕРЬОГІНА Тетяна, канд. наук з держ. упр., докторант кафедри менеджменту та управління проектами Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

СОРОКІНА Наталія, канд. наук з держ. упр., доц., докторант, Голова Ради молодих вчених Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, координатор проекту «Школа молодого вченого – 2017 «Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених»».

СІДЛЯРЕНКО Андрій, керівник департаменту з регіонального розвитку ТОВ «Антиплагіат».

СТРЯМЕЦЬ Олександр. канд. техн. наук, директор компанії «Плагіат», офіційний представник компанії Plagiat.pl в Україні.

ТОЛСТАНОВА Ганна, д-р біол. наук, професор Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, начальник науково-дослідної частини, голова Ради молодих учених КНУ ім. Т.Г. Шевченка, член Президії Ради молодих учених при МОН України.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

І. Загальні положення

1.1. Кодекс академічної доброчесності молодого вченого (далі – Кодекс) визначає загальні моральні принципи та правила професійної етики наукової молоді, осіб, які працюють у системі освіти і науки та займаються науково-дослідною та дослідно-конструкторською діяльністю. Кодекс укладено з урахуванням принципів Європейської хартії дослідників, Кодексу працевлаштування наукових працівників, Європейського кодексу дослідницької доброчесності, Конституції України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про авторське право і суміжні права», «Про запобігання корупції» та ін.

1.2. Кодекс спрямований на утвердження високих професійних етичних стандартів у науковій діяльності на усіх етапах розвитку кар'єри.

1.3. Кодекс є переліком принципів і цінностей, яких мають дотримуватися як молоді вчені, так і всі особи, причетні до наукової діяльності. Дотримуючись норм цього Кодексу, кожен молодий вчений сприяє розвитку сприятливого академічного середовища та формує імідж і професійну репутацію науковця, ВНЗ та/або НДІ, які він представляє.

1.4. Базовими принципами академічної доброчесності, якими мають керуватися молоді вчені, є:

- 1) чесність і порядність;
- 2) верховенство права;
- 3) відповідальність та дотримання авторських прав;
- 4) взаємоповага;
- 5) толерантність та недискримінація;
- 6) прозорість та доступність;

- 7) академічна грамотність;
- 8) орієнтація на якість;
- 9) партнерство та взаємодопомога;
- 10) імперативність академічної доброчесності.

II. Зміст базових принципів академічної доброчесності

МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

2.1. Принцип чесності і порядності

Чесність і порядність є основою науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності молодого вченого. Доброчесні відносини передбачають нетерпимість та несприйняття будь-яких корупційних проявів. Принцип чесності перед самим собою виявляється у неприпустимості жодних форм обману, наукового шахрайства, плагіату або інших форм нечесної поведінки, які негативно впливають на якість наукової діяльності та її іміджу на усіх етапах розвитку кар'єри науковця.

Добросовісна наукова конкуренція має ґрунтуватися на засадах дотримання порядності у стосунках один до одного, незалежно від посади та отриманих раніше здобутків. Неприпустимою є неетична поведінка, зведення наклепу, словесне приниження інших науковців, у тому числі й у відкритому Інтернет-просторі, навмисне завдання шкоди приладдям, матеріалам, документам, що використовують для своєї діяльності інші науковці, тощо.

2.2. Принцип верховенства права

Усі дії чи бездіяльність молодого вченого щодо дотримання принципів академічної доброчесності мають розглядатися лише з позиції права та відповідності до норм і процедур у вищому навчальному закладі чи науковій установі. Правові та інші неписані норми стосовно академічної доброчесності молодого вченого мають обов'язково виконуватися усіма здобувачами освітніх та освітньо-наукових ступенів, і у разі виявлення недоброчесної поведінки порушники повинні нести відповідальність, у тому числі репутаційну згідно з нормами чинного законодавства України та

внутрішніх нормативних документів вищого навчального закладу чи наукової установи, у якій він працює.

2.3. Принцип відповідальності та дотримання авторських прав

Кодекс закликає до відповідальності усіх учасників наукового процесу за свої судження і заяви, викладені письмово або усно, за вчинки та порушення авторських прав. Бути відповідальним – означає забезпечувати високу якість наукових досліджень на усіх етапах їх здійснення – від ідеї до оприлюднення результатів. Молодий вчений повинен поважати та дотримуватись норм законодавства про авторське право, посилатись на джерела інформації у разі запозичень ідей, тверджень, результатів наукових досліджень тощо. Молоді вчені зобов'язані усвідомлювати можливість настання відповідальності за наукову роботу із завідомо для них низькою якістю, за використання наукових результатів інших осіб без їх дозволу та без посилань на відповідні джерела, а також за інші порушення авторських прав. Завжди слід пам'ятати про можливість настання найсуворішого виду юридичної відповідальності (кримінальної) за порушення авторських та суміжних прав.

2.4. Принцип взаємоповаги

Принцип взаємоповаги ґрунтується на засадах Загальної декларації прав людини, зокрема враховує право на повагу до людської гідності та гарантування належного ставлення один до одного усіх членів наукового середовища, незалежно від положення в академічній, суспільній, інституційній ієрархії. Повага в науковому середовищі має бути взаємною, виявлятися як до колег, так і до себе. Молоді вчені мають культивувати неупереджене ставлення один до одного, об'єктивне оцінювання їх результатів і власної наукової та науково-педагогічної діяльності.

2.5. Принцип толерантності та недискримінації

Молоді вчені мають утверджувати і дотримуватися принципу толерантності у своїй професійній діяльності. Слід визнавати, поважати й цінувати різноманіття наук, сфер дослідницьких інтересів, наукових поглядів

та ідей, дослідницьких принципів і методів. Неприпустимою є будь-яка дискримінація з причин гендерної, етнічної, національної приналежності, мови, сексуальної орієнтації, політичних та релігійних поглядів, суспільного чи фінансового статусу, а також на підставі приналежності до певних наукових шкіл чи установ.

2.6. Принцип прозорості та доступності

Усі процедури, які стосуються освітньої, науково-дослідницької, адміністративної, господарської та фінансової діяльності у науковій сфері повинні бути прозорими і зрозумілими. Молоді вчені повинні висвітлювати свої напрацювання, відповідно до засад відкритої науки. Процедури присудження наукових ступенів і звань; нагородження науковців різноманітними відзнаками як матеріального, так і нематеріального характеру мають бути максимально прозорими, а інформація має бути доступною науковій спільноті.

Молоді вчені Дніпропетровщини готові долучитися до розробки репозитарію кваліфікаційних наукових робіт та ініціювати створення засобів їх перевірки на унікальність.

2.7. Принцип академічної грамотності

Академічна грамотність виявляється у засвоєнні відповідних теоретичних знань, практичних навичок і вмінь щодо здійснення досліджень, формування наукових результатів, оформлення таких результатів у вигляді наукових праць. Науковець має дотримуватися норм і вимог наукової роботи, піклуватися про чистоту наукової мови.

2.8. Орієнтація на якість

Цей принцип передбачає створення якісного наукового матеріалу на противагу вимогам щодо кількісних характеристик роботи науковця, надання можливості учасникам наукового процесу безперервного вдосконалення їх професійних навичок. При створенні рейтингу молодих учених мають враховуватися їх якісні наукові роботи та публікації, що визначаються рівнем наукових видань, міжнародними журналами та наукометричними

показниками тощо. Науковець має постійно вдосконалювати свою кваліфікацію.

2.9. Принцип партнерства та взаємодопомоги

Створення атмосфери довіри в науковому середовищі сприятиме співпраці та вільному продукуванню нових ідей, розподіленню обов'язків та ризиків. Наукова діяльність має будуватися на партнерській взаємодії, мінімізувати особисті конфлікти та сприяти академічній мобільності.

Молоді вчені Дніпропетровщини закликають до створення міждисциплінарних і міжінституційних робочих груп, наукових колективів різного наукового спрямування задля розроблення проектів і досягнення розв'язань, що зможуть зацікавити потенційних інвесторів.

2.10. Імперативність академічної доброчесності

Молоді вчені мають дотримуватися принципів та правил академічної доброчесності, усіх норм, що закладені у Кодексі, вимог законодавства та мають право вимагати такої ж поведінки від усіх інших здобувачів освітніх та освітньо-наукових ступенів.

III. Прикінцеве положення

3.1. Цей Кодекс є декларацією намірів, які мають виконуватися добровільно.

3.2. Рада молодих вчених Дніпропетровської області уповноважена звернутися до державних органів та органів місцевого самоврядування, що реалізують державну політику у сфері освіти та науки, з інформативною метою щодо розробки та прийняття цього Кодексу.

Наукове видання

**Академічна доброчесність: проблеми дотримання
та пріоритети поширення серед молодих вчених**

Колективна монографія

Автори:

Артюхов Артем
Безус Роман
Васильєва Тетяна
Дегтярьова Ірина
Єпіфанова Юлія
Кращенко Юрій
Козирєв Вадим
Колдовський Артем
Курбатов Сергій
Серьогіна Тетяна
Сідляренко Андрій
Сорокіна Наталія
Стрямець Олександр
Толстанова Ганна

Підписано до друку 21.11.17. Формат 60х90 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 9,76.
Обл.-вид. арк. 7,27. Тираж 100 шт. Зам. № П-2017-391

Національна академія державного управління при Президентіві України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
49044, м. Дніпропетровськ, вул. Гоголя, 29
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1743 від 06.04.2004

Надруковано ФО-П Кравченко Я.О.
02218, м. Київ, вул. Райдужна, буд. 63, кв. 20
тел.: (044) 561 95 31 (067) 506 57 55

www.metodichka.in.ua

